

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Срђан В. Старчевић

ЛЕГИТИМНОСТ РЕВОЛУЦИЈЕ

докторска дисертација

Београд, 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Srđan V. Starčević

LEGITIMACY OF THE REVOLUTION

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Проф. др Чедомир Чупић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Академик проф. др Војислав Становчић, Српска академија наука и уметности

Проф. др Вукашин Павловић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Датум одбране: _____

ЛЕГИТИМНОСТ РЕВОЛУЦИЈЕ

РЕЗИМЕ

Циљ овог рада је провера генералне хипотезе да је легитимна само она револуција која се изводи у име хуманих и рационалних циљева, ефикасним средствима примереним циљевима и чији резултати не поништавају циљеве. Историјска верификација обухватила је револуцију у Низоземској (1566-1609), Пуританску (1640-1660) и Славну револуцију (1688-1689) у Енглеској, Америчку револуцију (1775-1783), Француску буржоаску револуцију (1789-1799), Јулску револуцију у Француској 1830, Фебруарску револуцију у Француској 1848, Фебруарску и Октобарску револуцију у Русији 1917. године. У процесу истраживања примењене су историјско-компаративна, биографска метода и метода анализе садржаја, као и логички поступци анализе, синтезе и генерализације.

У предреволуционарној и револуционарној ситуацији, легитимност „старог режима“ већ је озбиљно уздрмана, што омогућава почетни успех револуције. У процесу преношења легитимности са „старог режима“ на настајући „нови поредак ствари“, револуција прво стиче негативну легитимност, али она мора и јасно да означи свој циљ, како би се знало чему тежи и да би пружила гаранције да из ње неће проистећи само промена носиоца власти. То значи да она мора, поред обарања „старог режима“ да има и други циљ – успостављање новог поретка, са новим системом вредности и начином владања, а трајност и стабилност новог поретка не може да буде заснована на негативној легитимности, која нестаје уколико револуција не успе у свом науму и не испуни очекивања због којих је подигнута. Циљеви и вредности за које се револуција залаже, у име којих се подиже и због којих стиче подршку, представљају неку врсту замене за исправност владарског наслова. Они јој дају метаправну снагу и надлегално достојанство. Зато револуција може да изађе из правног оквира „старог режима“, а да не буде узурпаторска.

Да би једна револуција била легитимна није, међутим, довољно да њени прокламовани циљеви буду узвишени. Важно је да поступци револуционара буду

усмерени ка остваривању циљева револуције, као и да поштују и не поништавају њена идеје и циљеве. Циљеви не могу да буду покриће за злочине и не могу да оправдају сва средства. Средство употребљено за достизање неког циља, у име одређених вредности, мора да буде у складу са циљем који помоћу њега треба остварити.

Коначну потврду легитимности револуције дају њени резултати. Они су најважнији и са практичног становишта, али и са становишта хуманости. Ако револуција на свом путу изгуби усмерење ка циљевима и вредностима које је сама прокламовала, ако не износи из сфере могућности и не претвара у стварност друштвене односе и установе, рационалније и хуманије од оних постојећих, онда је она не само узалудан, него и опасан покушај скраћивања историје, уз изазивање нестабилности и велике жртве. Таква револуција не може да се легитимише својим исходом. С друге стране, ако револуција прерасте у релативно стабилан поредак заснован на новим вредностима на које се позива, уз тенденцију приближавања својим идеалима и ако се у том поретку остварују циљеви револуције, таква револуција се легитимисала својим резултатима.

Најбољи начин да револуција донесе примену својих начела у релативно стабилном и релативно трајном облику, јесте да прође кроз процес институционализације и конституционализације. И за револуционарну власт важи правило да тежи да се шири и јача. Неограничена власт велика је опасност за слободу. С обзиром на то да су све револуције подизане у име слободе, за успех револуције неопходно је да власт коју она успоставља буде ограничена. То се постиже заменом сваке личне власти одговарајућим институцијама и правним поретком, заснованим на рационалним и хуманим начелима револуције. Институционализација и конституционализација су омогућавале да се револуција заврши, то јест да се оконча употреба револуционарних метода и изванредних мера. Помоћу тих процеса тековине револуције сачуване су и за наредне генерације, без радикалних застрањивања и без излишног проливања људске крви.

Кључне речи: легитимност, револуција, власт, циљ, средство, резултат, терор, институционализација, конституционализација

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политичка социологија

УДК број: 323.272

LEGITIMACY OF THE REVOLUTION

SUMMARY

The aim of this study was to verify the general hypothesis which argues that a revolution is legitimate only if it is done in the name of humane and rational goals, conducted by efficient means that are consistent with the goals and if its results do not negate that goals. Historical verification included the Rrevolution in the Netherlands (1566-1609), Puritan (1640-1660) and the Glorious revolutions (1688-1689) in England, the American Revolution (1775-1783), the French Bourgeois Revolution (1789-1799), the July Revolution in France in 1830, the February Revolution in France in 1848, the February and the October revolutions in Russia in 1917. year. In the process of research were applied comparative historical, biographical method and the method of content analysis, and logical processes of analysis, synthesis and generalization.

In pre-revolutionary and revolutionary situation, the legitimacy of the "old regime" has already been severely shaken, allowing the initial success of the revolution. In the process of transferring the legitimacy of the "old regime" to the emerging "new order of things," revolution firstly acquires a negative legitimacy, but it also has to promote clearly its goal, in order to know its tendency and to provide assurances that it will not result only in a change of government representatives. This means that revolution must have another goal, besides overthrowing the "old regime" and that goal is to establish a new order, a new value system and way of governance, and the durability and stability of the new regime can not be based on the negative legitimacy, which disappears if the revolution does not achieve its goals and does not meet the expectations. The aims and values of the revolution are a kind of replacement for the correctness of the ruler's title. They give to the revolution supreme strength and dignity. That is why the revolution can come out of the legal framework of the "the old regime" and at the same time not to be usurper.

In order to declare a revolution legitimate it is not enough that its defined goals are noble. It is important that the actions of the revolutionaries are directed towards achieving the goals of the revolution, and to respect and not to reverse its ideas and goals.

Goals can not justify every mean. The means used to achieve a goal, in the name of certain values, must be consistent with the goal.

The final confirmation of the legitimacy of a revolution is in its results. They are the most important form practical point of view, but also from the point of view of humanity. If revolution, on its revolutionary way, lose its orientation towards the proclaimed goals and values, if it does not take out the new social relations and institutions, more rational and more humane than the existing ones, from the sphere of possibility and makes them real, then it is not only futile, but also dangerous attempt of shortening history. Such a revolution can not be legitimized by its results. On the other hand, if the revolution makes a relatively stable order, based on the new values, with a tendency to approach its ideals, and if the revolution achieves its goals, this revolution is legitimized by its results.

The best way for implementation of the principles and ideas of the revolution in relatively stable and relatively permanent form, are processes of institutionalization and constitutionalization. Concerning the revolutionary government and its power, it is principle that political power tends to be as wide and strong as it can, as for other forms of government. Unlimited power is a great threat to freedom. Limiting the political power is very important for the success of the revolution, because all revolutions are raised in the name of freedom. This can be achieved by replacing personal power with appropriate institutions and legal system, based on rational and humane principles of the revolution. Institutionalization and constitutionalization enable revolution to be completed, which means to end the use of revolutionary methods and radical measures. Using these process enable that gains of the revolution are preserved for future generations, without any radical deviations and without shedding of human blood.

Keywords: legitimacy, revolution, power, purpose, means, result, terror, institutionalization, constituting

Scientific field: Political science

Field of academic expertise: Political sociology

UDK number: 323.272

САДРЖАЈ

I	Уводна разматрања	1
II	Политичка власт и легитимност	6
	1. Појмовно одређење власти и политичке власти	6
	2. Структура и функције политичке власти	18
	3. Извори легитимитета политичке власти	22
	4. Карактер политичке власти: власт између светости и зла	37
	5. Проблем ограничавања власти	44
	6. Губитак легитимности и дезинтеграција власти	54
III	Револуција: од преврата до промена	63
	1. Појмовно одређење револуције	63
	2. Политичка и социјална револуција	74
	3. Заступници и противници револуције	84
IV	Циљеви као извор легитимности револуције	117
	1. Исходиште револуције – далеки светли циљ	117
	2. Револуционарна власт као циљ револуционарне организације	126
V	Средства као извор легитимности револуције	132
	1. Однос циљева и средстава револуције	132
	2. Непријатељи и издајници револуције	146
	3. Терор – успон насиља и владавина страха у револуцијама	153
	4. (На)оружана сила и насиље – масакри у револуцијама	169
	5. Духовно насиље у револуцијама	181
VI	Резултати као извор легитимности револуције	190
	1. Рушитељи и неимари	190
	2. Последице револуција	197
	3. Жртве насиља у револуцијама	210
	4. Институционализација револуционарне власти	216
VII	Закључак	224
VIII	Литература	232
	Биографија аутора	238

I УВОД

Друштвене и политичке промене у једној друштвеној заједници одигравају се или постепено, у оквиру релативно мирног процеса еволуције, или одједном, резом који настаје у револуцији. Док се легитимност промена насталих у процесу еволуције не доводи у питање, јер је реч о променама у оквиру исте развојне логике, револуционарне промене и саме револуције увек су биле мање или више оспораване. Револуција настаје у периоду дезинтеграције моћи „старог режима“, када се руше дотадашњи системи вредности, законски оквири и социјална структура. Она се, међутим, не завршава пуким рушењем старог поретка, него институционализацијом, то јест стварањем релативно трајних установа и (новог) друштвеног, политичког, економског и правног поретка, утемељених на вредностима револуције. Основни проблем револуционарне власти јесте властита легитимизација. Проблем легитимности револуције је предмет овог истраживања.

Временски, предмет обухвата нововековне револуције од друге половине XVI до прве половине XX века: револуцију у Низоземској (1566-1609), Пуританску (1640-1660) и Славну револуцију (1688-1689) у Енглеској, Америчку револуцију (1775-1783), Француску буржоаску револуцију (1789-1799), Јулску револуцију у Француској 1830, Фебруарску револуцију у Француској 1848, Фебруарску и Октобарску револуцију у Русији 1917. Просторно предмет проучавања можемо одредити границама европског континента и Сједињених Америчких Држава.

Значај проучавања легитимности револуције је вишеструк. Прво, значај проучавања ове теме проистиче из важности самих револуција као друштвених процеса. За свако друштво, револуције су преломни догађаји, а неке револуције сматрају се преломним догађајима у светској историји. Таква је, на пример, била Француска буржоаска револуција. Једна револуција, ако нуди довољно примамљиву алтернативу поретку доминантном на светском плану, може да изазове ефекат „грудве снега“. Тако је Америчка револуција утицала на Француску буржоаску, а Фебруарска револуција у Француској на револуционарно врење у Италији и Средњој Европи. Слично томе, Октобарска револуција утицала је на јачање утицаја и активности комунистичких партија широм Европе, али и на другим континентима. Револуције су увек имале своје апологете, који су „послвећивали“ револуцију, али и критичаре који су указивали на злочине у име узвишених циљева револуције и оспоравали легитимност револуционарної власти.

Друго, проучавање легитимности револуција је значајно за разумевање политиколошких и социолошких аспеката власти. Свака власт се на одређени начин легитимише. Прибављање легитимитета почива на митским, религиозним, обичајним, моралним, правним и политичким вредностима и принципима, али и начину на који се власт врши и резултатима којима може да се похвали. Тако и вође револуција, које излазе из вредносних и правних оквира старог поретка, теже да своју власт учине легитимном.

Неки аутори истичу сличност између револуције и вере, сматрајући да револуције не би поседовале такву привлачну моћ, нити би могле да изазову велика разарања и промене када би се руководиле само рационалним резоновањима. У револуцијама, људи који су њени актери испољавају своју ирационалну страну, а до изражаја долази и психологија масе. У неким револуцијама долази и до појаве увођења зла у политику, што се (неадекватно) правда различитим разлозима, а најчешће светлим, али далеким циљевима револуције. Поставља се питање да ли револуција подразумева екстремизам и злочине и да ли се проливање људске крви може оправдати циљевима револуције. Сваки покушај да се систематично, користећи релевантне научне методе и изворе сазнања, одговори на ова питања, доприноси развоју политичке антропологије.

Такође, указивањем на проблеме одређивања нереалних и нерационалних циљева за коначне или крајње циљеве револуције, проблеме институционализације револуционарне власти и нестабилност остварених промена у радикалним револуцијама, као и на појаву регресије револуција у рестаурацијама индиректно се промовишу теорије ненасилног решавања друштвених конфликта.

Мада се рад бави нововековним револуцијама, а не револуцијама савременог доба, тема је актуелна јер даје одговор на питање да ли је могућа легитимност револуције и испитује критеријуме за утврђивање ове легитимности. О томе да се, упркос мишљењима неких постмодерниста да револуционарну алтернативу треба одбацити као утопијску, револуције у савременом свету догађају и да имају неизвесан исход, најбоље говоре догађаји у Северној Африци и на Блиском Истоку, познати под називом *Аранско пролеће*.

Проучавање легитимности револуције је сложено и захтева коришћење знања многих научних дисциплина: политичке социологије, политичке филозофије, политичке антропологије, политичке и правне историје.

Циљ истраживања легитимности револуције је стварање синтезе досадашњих научних сазнања о предмету истраживања и научна дескрипција која ће бити добра полазна основа за покушаје пружања научног објашњења различитих аспеката овог проблема.

Генерална хипотеза која ће се проверити у истраживању је да је легитимна само она револуција која се изводи у име хуманистичких циљева, ефикасним средствима примереним циљевима и производи резултате који не поништавају те циљеве.

Поред генералне, провераваће се и следеће посебне хипотезе: 1) губитак легитимности доводи до дезинтеграције власти, што омогућава извођење револуције; 2) политичке промене остварене у револуцијама неће бити стабилне уколико се не изврше и одговарајуће социјалне промене; 3) циљеви револуције не могу се остварити средствима чија употреба поништава идеје и највише вредности те револуције и 4) револуција која руши стари поредак брже него што ствара нови, легитимишући се великим идејама и циљевима који ће се остварити у будућности, за неуспехе у реализацији обећања тражи кривце за жртвовање.

Мултидисциплинарно одређење предмета истраживања, његова сложеност и значај, условљавају примену одговарајућих метода. У процесу истраживања биће примењене историјско-компаративна, биографска метода и метода анализе садржаја, као и логички поступци анализе, синтезе и генерализације.

У нашој земљи, изучавање револуције, њене легитимности, њених идеја, вредности, циљева, средстава, вођа, терора и жртава има традицију, мада то изучавање није увек било систематично и непристрасно. Посебно у периоду после Другог светског рата није било могуће критичко бављење питањем социјалистичке револуције и њене легитимности. У то време, често је све што је претендовало на назив револуционарног, одмах добијало ореол позитивног, напредног и пожељног, а легитимност револуције најчешће уопште није довођено у питање.

Револуционарна власт не стиче легитимност вољом грађана исказаном на демократским изборима, нити на основу политичке формуле „старог режима“. Револуционари не задобијају право на власт легалним путем (по мерилима „старог режима“). Свим револуцијама претходило је изразито незадовољство постојећим стањем, а заједничка им је и тежња да се такво стање из корена промени. Револуција је увек борба незадовољних и обесправљених класа, слојева или група против окоштаних институција старог режима, у које често не верују ни привилеговани, у потпуности лишене легитимности. Она може да почне као побуна, пуч или преврат, али се од њих разликује, надмашујући их својим циљевима, стремљењима, надањима и очекиваним резултатима. На покретање револуције утичу разни узроци, од борбе за независност и решавање националног питања, до ослобађања акумулиране и до тада потискиване политичке воље.

Одређивање легитимности револуције није нимало једноставно, јер револуција не може да стекне легитимност на основу *права на власт* револуционарне струје, организације или њеног вође, чак ни када се позива на подршку народа. Разлог томе је тај што подршка народа у случају револуције није ни институционализована, ни мерљива, нити је поуздано исказана. Револуција се пре појављује као реакција на губитак *titulusa* претходног владара, него што га самим својим настанком стиче. Будући да су њени корени у незадовољству, револуција има снажну „негативну легитимност“, подједнако

засновану на неуспесима „старог режима“ и уверењу да ће успоставити поредак суштински различит од претходног. То значи да она мора, поред обарања „старог режима“ да има и други циљ – успостављање новог поретка, са новим системом вредности и начином владања, а трајност и стабилност новог поретка не може да буде постављена на трошне темеље негативне легитимности.

Револуција увек излази из постојећег правног оквира. Управо је излазак из правних оквира и традиционалних образаца „старог режима“ оно што противници револуције највише замерају револуцији и због чега јој одричу легитимност. Право, међутим, мора да почива на правди или на уверењу да представља правду, тако да ако се „стари режим“ опажа као неправедан, кршење његових закона није кршење праведног права, него борба против неправде. С друге стране, све револуције су обећавале ширење граница људске слободе и права човека. Оне су за свој циљ одређивале вредности које су превазилазиле вредности „старог режима“, што је пружало револуцији једно надлегално, метаправно достојанство. Када не би имала узвишене циљеве, револуција не би могла да претендује на легитимност.

Циљеви су важан елемент за утврђивање легитимности револуције, али не и једини, јер не говоре ништа о начину на који се влада, као ни о мери успеха с којим се циљеви остварују. Може револуција да буде подигнута у име најузвишенијих циљева, а да поступци револуционара воде ка потпуно другачијим исходима; понекад сами револуционари, када постану владари, издају, одбацују и поништавају циљеве за које су се залагали док су стицали власт. Једно од кључних питања на које треба одговорити на путу ка утврђивању да ли је нека револуција легитимна, јесте да ли је она и у којој мери остварила своје циљеве. Важно је и сагледати да ли је оно што је револуција постигла било вредно да се постигне. Зато су средства која револуционари користе за остваривање циљева и процена резултата револуције неопходни елементи за проверу њене легитимности.

Приликом утврђивања легитимности револуција, у раду се користи тест легитимности Војислава Становчића, објашњен у делу „Моћ и легитимност“, у издању Службеног гласника (Београд 2006).

II ПОЛИТИЧКА ВЛАСТ И ЛЕГИТИМНОСТ

1. Појмовно одређење власти и политичке власти

Од тренутка када је, у давној прошлости, почео да размишља о себи као посебном бићу, издвојеном од света који га окружује, а посебно од када је поставио себе у средиште својих интересовања, човек непрекидно трага за суштином свога бића, смислом свог постојања, спознајом властите природе, могућностима сопственог развоја и мисијом коју му је доделила Историја. Циљ те упорне и никада неутажене човекове жеђи за спознајом истина о себи и о свему што га окружује, увек је исти: да даје смисао његовом постојању, да олакша егзистенцију и учини је подношљивом. Тежећи да спозна законитости природних и друштвених појава, човек се нашао пред бесконачним бројем питања од којих је тек на понека могао недвосмислено да одговори. Друга, на која је одговоре само наслућивао, постала су трајна инспирација филозофа, научника и уметника. Они су успевали да, тек понегде, открију истине о човеку, које су се чиниле толико великим и значајним да проглашаване дефиницијама човека.¹

Појам човек исувише је широк да би се лако обухватио дефиницијом, стао у реченицу и омеђио речима. Износећи једну истину о човеку, усредсређујемо се на једну човекову димензију, дајући јој примат над осталима, које постоје, стварно или у сфери могућности. Можда човек не може да открије

---

¹ Дефиниције човека: *zoon politikon*, *homo faber*, *homo religiosus*, *homo ludens*, *homo duplex*, *animal simbolicum*, *animal rationale*, *toolmaking animal*...

и искаже целовиту истину о себи због тога што не познаје тајну властитог постања и почетка, јер није самом себи узрок, и зато што својим развојем, мењањем и непрекидним испољавањем нових могућности, измиче спознаји, а свако сазнање изречено о њему не може да претендује на апсолутну истинитост трајног карактера. Једини што пред човеком трајно стоји јесте Сократов изазов: „Упознај себе самог“. Вероватно је највећу истину о човеку изрекао Ђуро Шушњић, записавши: „Ако се уопште захтева нека дефиниција човека, онда се једино треба рећи: човек је биће које трага за неутуђеним смислом свога живота или, што је исто, за својим рационалним и хуманим могућностима.“²

Једна од основних истина о човеку јесте да је он биће које живи и дела у заједници. Заједница је за човека нужност, његова насушна потреба и неопходан услов опстанка. Човек је, такође, рационално биће које мисли и има потребу да осмишљава своју стварност и деловање у заједници, да уређује ствари и ствара поредак.³ Живот у заједници условио је појаву специфичне људске делатности којом се организује, усмерава и регулише заједнички живот људи. Та делатност назива се политиком. Отуда и Аристотелово одређење човека као друштвеног, политичког бића.

Реч *политика* грчког је порекла и изведена је од речи *polis*, град-држава.⁴ Аристотел (384-322. п.н.е.) је приметио практичну усмереност политике. Њоме се баве државници који расуђују и одлучују о томе „шта је добро за њих и за (друге) људе“ и зато треба да их краси практична мудрост.⁵ У античкој мисли о политици и политичкој пракси развило се специфично схватање политике као практичне делатности, неодвојиве од етике (која је, такође, сматрана

---

² Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 220.

³ Петер Бергер о томе пише: „Најважнија функција друштва је номизација. Антрополошка претпоставка за то је људска жудња за смислом која, чини се, има снагу инстинкта. Људи су од рођења присиљени да зближи намећу неки смислени поредак. Тај поредак, међутим, претпоставља друштвену предузимљивост у уређивању изградње света... Одвајање од друштва наноси појединцу такође и неподношљиве психолошке напетости, напетости које су утемељене у основној антрополошкој чињеници човекове друштвености. Крајња опасност таквог одвајања је опасност бесмислености. Та опасност је мора *par excellence* у којој је појединац утопљен у свет нереда, бесмисла и лудила.“ Цитирано по: Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 330.

⁴ Најчешћи превод речи *polis* је израз *град-држав*. Драгољуб Мићуновић указује да још увек није на адекватан начин преведена на језик савремене политичке теорије, јер слична политичка установа не постоји више од две хиљаде година. По његовом мишљењу *polis* није територија, него вишеструка заједница (заједница равноправних и слободних људи, религијска, економска и културно-историјска заједница). Шире у: Драгољуб Мићуновић, *Социјална филозофија*, друго издање, Филип Вишњић, Београд 1997, стр. 11-32.

⁵ Шире у: Аристотел, *Никомахова етика*, Култура, Београд 1970, стр. 145-159.

практичном делатношћу) и усмерене на јавно добро. Политика је означавала организовани јавни живот људи, чији је циљ трагање за оним што је корисно, праведно и добро за све чланове заједнице.⁶

„Коперникански обрт“ у схватању политике настао је у Новом веку, са делима Никола Макијавелија (1469-1527) и Томаса Хобса (1588-1679), који су политику сматрали техником стицања и одржавања власти.

Постоје три битне разлике између античког и нововековног поимања политике. Прва је у схватању односа политике и моћи. Филозофи Старе Грчке уочили су да моћ има необичну потребу да се стално шири и бескрајно умножава. То иманентно својство моћи називали су плеонесија, а политичку мисао и делатност усмеравали су ка проналажењу начина којима би зауставили њен ход у бескрај. Стари Грци су поставили уставе, непосредну демократију и меру као препреке неограниченој моћи.⁷ Макијавели, напротив, сматра да владар, ако жели да задобије и одржи власт, мора да умножава своју моћ. За Макијавелија политика је учење о моћи, „вештина или уметност доласка на власт, очувања власти и увећања моћи.“⁸

Друга разлика је у одређивању општег циља политике. За разлику од старих Грка који су политику повезивали са општим добром, Николо Макијавели утемељио је схватање политике као технике владања.⁹ Политика је добила теоријско образложење као занат управљања људима, чији је крајњи циљ апсолутна власт.

Треће, антички филозофи су јавне послове, дакле, сферу политичког, увек повезивали са етиком. За Макијавелија политика је вештина владања дистанцирана од етике. Касније је то преузео и руски филозоф Константин Леонтјев (1831-1891), тврдећи да политика није етика и да она „има своје законе, независне од оних моралних.“¹⁰

---

⁶ Шире у: Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 16-17.

⁷ Вукашин Павловић, *Дивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 66-67

⁸ Вукашин Павловић, *Макијавели: републиканизам и технологија власти*, Годишњак 2007, Универзитет у Београду – ФПН, број 1, стр. 45.

⁹ Чедомир Чупић, *op. cit.* стр. 18.

¹⁰ Никола Милошевић, *Царство божје на земљи*, Филип Вишњић, Београд 1998, стр. 193

Поред тога, из Макијавелијевог пера потекла је и идеја „државног разлога“. Он, додуше, није употребио овај израз,¹¹ али питања државе стављао је изнад моралних дилема и верских убеђења. Писао је да моћна држава не мора да оправдава своје деловање ни моралним ни верским разлозима.¹² Када је реч о опстанку државе отпада свако размишљање о правди, доброти и слави, занемарује се сваки обзир и доноси одлука која је спасава.¹³ Нешто касније, Ђовани Ботеро (1544-1617) развио је доктрину државног разлога. По тој доктрини, носиоци државне власти, пошто уђу у логику вршења те власти, препознају државни интерес и због тога следе „државни разлог“, често непојмљив осталим грађанима.¹⁴

Хобс политику своди на вештину успостављања сигурне власти. Та, по његовом мишљењу, техничка вештина правилног уређења државе јесте гаранција да људско друштво неће назадовати ка природном стању рата свих против свих.

Сумирајући идеје поменутих нововековних филозофа Јирген Хабермас примећује да „владарева једина сврха мора да буде да одржи свој живот и своју владавину. Сва средства која он притом употребљава, биће оправдана.“¹⁵

Бројна су одређења појма политике. Политика се дефинише на различите начине, на пример, као свесна активност људи која је усмерена на постизање одређеног циља, делатност усмерена на смиривање, контролисање и неутралисање друштвених сукоба, бављење целокупним државним пословима, бављење само оним државним пословима који нису уређени правним нормама, спровођење моћи, вршење власти, расподела ограничених ресурса... Неки аутори истичу да се политика односи само на јавне послове и да она никако не обухвата сферу приватности, али се ту јавља проблем разграничења јавног од приватног.¹⁶ У двадесетом веку појавили су се тоталитарни режими који су контролисали не само предузетништво, синдикате, клубове и грађанска удружења, него и лични и породични живот. Уосталом, политике има и ван

---

¹¹ Учинио је то Франческо Гвичардини, Макијавелијев млађи савременик, пријатељ и следбеник. Види у: Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 1*, друго допуњено издање, Удружење за политичке науке Југославије, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 58.

¹² Ор. cit. стр. 56.

¹³ Николо Макијавели, *Расправе о првој декади Тита Ливија*, књига III, у: Николо Макијавели, *Изабрано дело*, први свезак, Глобус, Загреб 1985, стр 374.

¹⁴ Војислав Становчић, ор. cit. стр. 59.

¹⁵ Јирген Хабермас, *Теорија и пракса*, БИГЗ, Београд 1980, стр. 28.

¹⁶ Ендру Хејвуд, *Политика*, Слио, Београд 2004, стр. 20-23.

државе. Постоји неодољив утисак да је политика увек и свуда присутна, да суштински одређује ток живота свих људи, без обзира на то колико се појединци ангажују у политичким активностима. То је нововековни феномен, препознат у разговору Јохана Волфганга Гетеа (1749-1832) и Наполеона Бонапарте (1769-1821) о трагедији. Том приликом, Наполеон је рекао да су људи у античкој трагедији подлегли судбини, а у новој трагедији подлежу политици.¹⁷

Ендру Хејвуд дефинише политику, у њеном најширем значењу, као „делатност којом људи стварају, одржавају и мењају општа правила по којима живе.“¹⁸ Чедомир Чупић под политиком подразумева „делатност усмерену на организовање, осмишљавање, вођење и регулисање заједничког живота људи, у складу с њиховим потребама, интересима, вредностима, циљевима и средствима, у одређеној заједници, уз сагласност свих или уз потчињавање (с пристанком или без пристанка) једних другима.“¹⁹

Макс Вебер (1864-1920) политику види као „тежњу за учествовањем у моћи или ка утицају на расподелу моћи било између држава или између група људи у држави у којој живе.“²⁰ Мирослав Печујлић (1929-2006) и Владимир Милић политику у ширем смислу дефинишу као општи друштвени процес чију најважнију страну чини делатност усмеравања, управљања, доношења норми и одлука о најважнијим питањима и циљевима заједничког живота свих друштвених група, институција и друштва уопште; у ужем, специфичном смислу, двојица аутора указују да се политика своди „на државну власт, борбу за освајање или утицај на друштвену власт.“²¹

Моћ и власт су, свакако, најзначајнији појмови политике. Рајт Милс (1916-1962) истиче да је читава политика борба за моћ.²² Многи социолози и политиколози сматрају да су моћ и власт основни, па и једини прави предмет политичких наука. Политичка наука је, по мишљењу Ремона Арона (1905-1983),

---

¹⁷ Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 15.

¹⁸ Ендру Хејвуд, *Политика*, Слио, Београд 2004, стр. 12.

¹⁹ Чедомир Чупић, *op. cit.* стр. 20.

²⁰ Макс Вебер, *Политика као позив, у: Критика колективизма*, Филип Вишњић, Београд 1988, стр. 56.

²¹ Мирослав Печујлић, Владимир Милић, *Социологија*, Службени гласник, Београд 2005, стр. 142.

²² Хана Арент, *О насиљу*, Alexandria press, Нова српска политичка мисао, Београд 2002, стр. 45.

наука о власти, управљачима, моћи.²³ Морис Диверже истиче да је предмет политичке науке власт, а Жорж Бирдо (1905-1988) да је то моћ. Бертран Расел (1872-1970) поставио је моћ на пиједестал основног појма у друштвеним наукама, у оном смислу у коме је енергија основни појам у физици.²⁴

Моћ је вишезначан појам којим се баве различите науке и научне дисциплине и који може да се испитује с различитих аспеката. У филозофском значењу моћи, Чедомир Чупић препознаје три њена вида: *моћ као пуку моћ*, *моћ као надмоћ* и *моћ као могућност*. Први од ових видова моћи иманентно је својство природе, животиња и људи, а односи се на развој, покрет, преживљавање и опстанак. Моћ као надмоћ испољава се као владање, управљање, отимање, потчињавање, заповедање, угњетавање. Трећи вид моћи, моћ као могућност, односи се на човекову способност да ствара; то је стваралачка моћ. Социолошки приступ моћи испитује два њена значења: моћ појединаца у односу на друштвене групе и друштво у целини и моћ друштвених група у друштву.²⁵ Политиколошко одређење моћи акценат ставља на инструменталну природу моћи и њену способност да утиче, каналише и усмерава различите процесе у друштву.

Макс Вебер дефинисао је моћ као „сваки степен вероватноће да се наметне своја воља у једном друштвеном односу упркос отпору, без обзира на чему почива ова вероватноћа.“²⁶ Многа каснија одређења појма моћи наслањала су се на Веберову мисао о наметању воље и владавини заснованој на средствима легитимног насиља. Рајт Милс наглашава да моћ поседују они људи који су у могућности да остварују своју вољу чак и онда када се томе други људи опиру.²⁷ По мишљењу Џона Кенета Галбрајта (1908-2006) „моћ је способност појединца или групе да своје интересе намећу другима“²⁸. Хејвуд сматра да се за моћ „може рећи да је употребљена увек када А примора Б да уради нешто што иначе не би учинио“, а под различитим димензијама, односно „лицима“ моћи подразумева *моћ као доношење одлука*, *моћ као одређивање дневног реда*

---

²³ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 73.

²⁴ Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа Београд 2001, стр. 113.

²⁵ Ор. cit. стр. 111-112.

²⁶ Преводи из Веберовог дела, у: Михаило Ђурић, *Социологија Макса Вебера*, Напријед, Загреб 1987, стр. 285.

²⁷ Чарлс Рајт Милс, *Елита власти*, Култура, Београд 1964, стр. 11.

²⁸ Џон Кенет Галбрајт, *Економика и друштвени циљеви*, Отокар Кершовани, Ријека 1979, стр. 91.

и моћ као контролу мишљења.²⁹ Бертран де Жувенел (1903-1987) суштину моћи види у хијерархији и командном односу. „Командовати и бити потчињен: без тога нема моћи – да би постојала моћ није потребан ни један други атрибут... Оно без чега она не може постојати: та суштина јесте команда,“ пише Де Жувенел.³⁰

Полемишући са Милсовим одређењем политике као борбе за моћ, при чему је крајњи облик моћи насиље, Александар Пасеран Дантрев (1902-1985) и Хана Арент (1906-1975) теже да направе јасну дистинкцију између појмова моћи, силе и насиља. Пасеран Дантрев своју пажњу усмерио је на утврђивање начина на који сила, употребљена у складу са законом, мења свој квалитет и даје другачију слику људских односа. Хана Арент истиче да је моћ појмљена на начин Пасеран Дантрева, у ствари, квалификована или институционализована сила.³¹ По њеном суду, „моћ одговара људској способности не само делања, већ делања у сагласности. Моћ никада није својство појединца; она припада групи и постоји само онолико дуго колико се група држи заједно. Када за некога кажемо да „има моћ“ ми, у ствари, кажемо да га је извесна група људи овластила да дела у њихово име. Онога тренутка када та група од које потиче моћ... ишчезне, „његова моћ“ такође нестаје.“³² Хана Арент појам силе ставља у контекст покрета у природи или друштву, тумачи је као силу природе или силу прилика, а под снагом подразумева својство једне особе или једног објекта. Мада прихвата да је комбинација насиља и моћи честа, она јасно раздваја ова два појма, сматрајући их супротностима.³³

По мишљењу Мишела Фукоа (1926-1984) моћ није стална величина, него релациона категорија, „стално променљиви однос снага“. Она се налази свуда, али не обухвата све, него потиче од свега. Односи моћи успостављају се у читавом друштвеном ткиву, тако да моћ којом располаже држава не може да се одржи ако није утемељена на односима микромоћи. Улога политичке моћи и

---

²⁹ Ендру Хејвуд, *Политика*, Слио, Београд 2004, стр. 27.

³⁰ Наведено према: Хана Арент, *О насиљу*, Alexandria press, Нова српска политичка мисао, Београд 2002, стр. 47.

³¹ *Op.cit.* стр. 48.

³² *Op. cit.* стр. 56.

³³ „Моћ и насиље су супротности; тамо где једно влада, друго је одсутно... Насиље може да уништи моћ; оно је потпуно неспособно да је створи.“ Хана Арент, *op.cit.* стр. 70-71.

њен прави смисао је да поново уписује однос снага у институције. При том, моћ се не размењује и не преузима, већ се врши и постоји само у чињењу.³⁴

Поједине теорије политичку моћ одређују фокусирајући се на процес доношења политичких одлука и контролу „дневног реда“ политике.³⁵

Моћ је присутна у скоро свим областима људске делатности. По критеријуму области у којој се испољава, Чедомир Чупић издваја три облика моћи: економску, политичку и духовну моћ. Економска моћ проистиче из располагања материјалним добрима, политичка извире из удруживања, организације, хијерархије и положаја у друштвеној групи или држави, док духовна моћ представља моћ идеја, знања и културе.³⁶ Наравно, различити облици моћи међусобно се преплићу, потпомажу, допуњују или супротстављају.³⁷ Посебан облик изражавања моћи, нарочито инспиративан и за политичке теоретичаре и за политичке практичаре јесте власт.³⁸

У односу на моћ, власт је ужи појам. Моћ је спонтана и дисперзивна, а када се институционализује и организује, искаже правилима и заштити законима, постаје „легална моћ“, то јест власт.³⁹

Власт је „право управљања, поседовање најважнијих политичких, правних или економских позиција. Заповедање. Власт у друштвеном односу изражава се тако што једна страна (поседник власти, властодржац) може да одреди понашање и активности друге стране (подвлашћеног) уз помоћ стварне или потенцијалне принуде.“⁴⁰

---

³⁴ Вукашин Павловић, *Микрофизика и макрополитика моћи Мишела Фукоа*, Годишњак 2008, Универзитет у Београду – ФПН, број 2, стр. 7.

³⁵ Шире у: Вукашин Павловић, *Моћ и политичко одлучивање*, Годишњак 2011, Универзитет у Београду – ФПН, број 6, стр. 87.

³⁶ Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 116-122.

³⁷ Када је примљен у Академију наука, Вебер је у приступној беседи рекао: „Свагда постоји жеља за економском моћи захваљујући којој једна класа ствара представу како има право да преузме политичко вођство. Опасно је, и на дуги рок неспојиво с интересима нације, да политичка власт буде у рукама класе која економски пропада.“ Макс Вебер, *Политички списи*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд 2006, стр. 28.

³⁸ Вебер је разграничио моћ и власт. По њему, битна разлика између ова два појма лежи у начину на који се воља спроводи. Моћ је наметање воље упркос отпору, а власт „вероватноћа да ће одређена лица послушати једну заповест одређеног садржаја.“ Михаило Ђурић, *Социологија Макса Вебера*, Напријед, Загреб 1987, стр. 163-164. Ипак, Вебер је власт сматрао посебним случајем моћи. Макс Вебер, *Привреда и друштво*, књига II, Просвета, Београд 1976, стр. 45.

„Разлика између моћи и власти може се изразити и овако: моћ се намеће упркос отпору других, а власт се прихвата као легитиман облик моћи.“ Ђуро Шушњић, *Дијалог и толеранција*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1994, стр. 148-149.

³⁹ Мирослав Печулић, Владимир Милић, *Социологија*, Службени гласник, Београд 2005, стр. 104.

⁴⁰ *Политички лексикон*, Удружење публициста Београда, Београд 1979, стр. 496.

Филозофи, социолози и политиколози који су се бавили појмом власти уочили су да је власт инструменталне и регулативне природе, да проистиче из моћи, да је својствена установама, институцијама и организацијама, усмерена ка остваривању одређених интереса, да се манифестује путем одлучивања, заповедања, наређивања и наметања воље, да се препознаје у односима надређености и подређености и да претпоставља послушност (својевољну или наметнуту).

Власт је институционализована моћ.⁴¹ Као таква, она постоји у политици и изван ње, али увек у установама, институцијама и организацијама. Пошто је испољавање воље, доношење одлуке или саопштавање заповести у самој бити власти, што је једна група боље организована, а њена хијерархија јасније и чвршће изграђена, то је власт јача и очигледнија.⁴² Власт увек подразумева „институционалне процесе током којих се доносе одлуке које се односе на већи број људи и које су обично обавезујуће“.⁴³

Власт значи одлучивање и спровођење одлука. Она се може одредити као „доношење и извршавање одлука путем установа и организација друштва, од којих су најважније политичке организације и држава.“⁴⁴ У савременим развијеним демократијама нико не поседује апсолутну власт, а моћ није концентрисана у једној личности или организацији, већ је расута на мноштво различитих институција од којих су неке државне, док друге припадају цивилном друштву, па је процес одлучивања сложен. Он подразумева усаглашавање великог броја разноврсних мишљења и интереса, уз уважавање

---

⁴¹ „Политичка власт се може одредити као институционализована моћ или способност да се ефикасно изазове потчињавање лица милом (убеђивањем) или силом (принуђивањем). Она се цементира широким избором средстава која се крећу од награђивања („за ревносну службу“) до кажњавања, од дарезљивости до окрутности властодавца.“ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Службени гласник, Завод за уџбенике, Београд 2007, стр. 96.

⁴² Војска, најауторитарнија међу организацијама, која почива на наглашеној субординацији, праву војног старешине вишег нивоа командовања (претпостављеног) да одлучује и дужност старешине нижег нивоа командовања (потчињеног) да извршава наређења, и командном односу (као односу функционалне координације) којим се право доношења одлуке даје једном лицу на једном нивоу руковођења и повезују нивои руковођења непосредном личном одговорношћу командног лица нижег нивоа руковођења командном лицу вишег нивоа руковођења, најбољи је пример. Француски војни теоретичар Андре Гаве пише: „Официр је једини службеник коме је Држава... дала опште овлашћење своје суверене власти, јер је ставила у његове руке грађане, па их принудила да му се потпуно повинују...“ и „Нема лепше мисије од официрске. Нема очигледније, законитије и неоспорније власти од његове, нити тако високо моралне.“ Андре Гаве, *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд 1993, стр. 33. и Прилог.

⁴³ Ендру Хејвуд, *Политика*, Слио, Београд 2004, стр. 51.

⁴⁴ Мирослав Печулић, Владимир Милић, *Социологија*, Службени гласник, Београд 2005, стр. 104.

„специфичне тежине“ сваког од њих и поштовање утврђених процедура. Демократска држава је полиархија, владавина многих.⁴⁵ Зато је у праву Харолд Ласвел (1902-1978) када тврди да већ само учествовање у одлучивању указује на поседовање власти. Власт је по њему „чињеница учествовања у доношењу одлука.“⁴⁶ Процеси одлучивања и извршавања одлука не само да су важни, него су и неопходни за усмеравање различитих активности ка остваривању постављених циљева и за развој друштва. На овом трагу, функционалисти одређују власт као „способност вршења извесних функција у корист друштвеног система посматраног у целини.“⁴⁷ Постојање организација олакшава ове процесе и доприноси њиховој ефикасности, али носи са собом и многе опасности, од којих је једна претварање људи у „делове машине“, у пуке извршиоце наума властодржаца, који организацију претварају у трансмисију своје воље. „Организација је и тријумф и трагедија човекова. Тријумф у том смислу што она омогућава да се неке људске могућности остваре и неке психо-социјалне потребе задовоље. Трагедија у том смислу што организација спречава многе друге човекове могућности да се расцветају и многе друге психо-социјалне потребе да се задовоље. Организација је директно неповољна по људску креативност, спонтаност, неконформистичко понашање, и игру.“⁴⁸

Власт је увек усмерена ка остваривању одређених интереса. Власт је стабилна и ужива свесну и својевољну подршку грађана у оној мери у којој тежи остваривању општих интереса једног друштва, користи циљу примерена средства и постиже успехе. Међутим, они који врше власт остварују и посебне интересе група (котерија, слојева, класа) којима припадају и своје личне интересе. Наслањајући се на марксистичку теорију, Никос Пуланцас (1936-1979) власт одређује као „способност једне друштвене класе да оствари своје специфичне објективне интересе.“⁴⁹

Под влашћу се подразумева однос у коме једна страна (властодржац, инокосни или колективни) свесно утиче на понашање друге стране (подвлашћених) и усмерава њено деловање, како би остварила постављене циљеве, при чему располаже средствима помоћу којих ту другу страну може да

---

⁴⁵ Шире у: Роберт Дал, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд 1997.

⁴⁶ Цитирано по: Никос Пуланцас, *Политичка власт и друштвене класе*, Издавачки центар Комунист, Београд 1978, стр. 99.

⁴⁷ Дефиниција Талкота Парсонса, цитирано по: Никос Пуланцас, *op. cit.* стр. 100.

⁴⁸ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 64.

⁴⁹ Никос Пуланцас, *op. cit.* стр. 99.

убеди да је одређено понашање исправно, пожељно и пробитачно и/или је присили на послушност.⁵⁰ Као у сваком узајамном односу, постоји реципрочна зависност владајућих од оних над којима се влада, али је ова зависност неједнака. Та неједнакост углавном произлази из неједнакости ресурса којима две стране располажу.⁵¹

За сваку власт веома је важно прихватање и спровођење донетих одлука, понашање у складу са законима и послушност. Добровољно, свесно прихватање заповести могуће је само уколико постоји уверење да онај ко заповеда има право да то чини. „Власт се најједноставније може дефинисати као „легитимна моћ“. Док је моћ способност да се утиче на понашање других, власт је право да се то чини. Власт се, дакле, заснива на прихваћеној обавези покорвања, пре него на неком виду принуде или манипулације. У том смислу, власт представља моћ која садржи легитимитет или право.“⁵²

Да ли је сугестија или присила извор из ког проистиче способност власти да усмерава активности људских заједница, једно је од питања којим су се бавили многи умни људи. Не може се заобићи Макијавелијева поука, изведена из зле судбине Ђиролама Савонароле (1452-1498), да ненаоружани пророци нужно пропадају чим маса изгуби веру у њих, а они не располажу начином да је одрже у послушности.⁵³ Сугестија често није довољна, али отворена и учестала примена силе и насиља исцрпљује ресурсе којима располажу вршиоци власти. Пошто је за сваку власт економичније да што ређе посеже за отвореним насиљем и да га користи као *ultima ratio*, оно остаје само мање или више скривена могућност, пре претња потенцијалним насиљем него присуство самог насиља, све док не постоји озбиљно угрожавање владајућег поретка. „Власт углавном почива на утицају на размишљање односно делање других људи. То је способност да се други убеди да раде оно што ви желите, упркос њиховом

---

⁵⁰ „Оно чиме се власт одликује од других односа у којима једна страна свесним утицајем (убеђивањем, примером) усмерава понашање друге стране у смислу својих циљева јесте способност организоване примене санкција као средства којим се у крајњој линији изнуђује потчињавање.“ *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1966, стр. 1307.

⁵¹ „Власт је институционализована моћ у систему организоване поделе рада који карактерише релативно стабилан образац неједнаке расподеле економске, политичко-административне и културно-нормативне силе располагања... Власт је реципрочан однос узајамне неравномерне зависности владајућих и подвлашћених, који је историјски и просторно променљив.“ Тодор Куљић, *Облици личне власти*, Институт за политичке студије, Београд 1994, стр. 5.

⁵² Ендру Хејвуд, *Политика*, Слио, Београд 2004, стр. 15.

⁵³ Николо Макијавели, *Владалац*, Дерета, Београд 2005, стр. 28-31.

могућем опирању. Говорећи отворено, то се постиже или присилом или убеђивањем. Суптилније речено, то је способност да се други натерају да желе да учине оно што ви од њих желите...“⁵⁴

Да власт и сила нису исто, али да иду једна уз другу, примећено је још у античкој Грчкој. У Есхиловој трагедији *Оковани Прометеј*, Власт и Сила појављују се као Зевсове слуге које у ланцима воде Прометеја, а потом надзиру Хефеста, чији је задатак да својим божанским ковачким алатом и нераскидивим негвама заувек окује Прометеја. Власт је та која заповеда, опомиње и прети. Хефест, нерадо испуњавајући свој задатак, довикује јој: „Ти свагда свирепа и пуна дрскости!“ А када јој одбруси да зна шта мора чинити и да му не заповеда више, Власт одговара: „Та заповедаћу и јаче викаћу“ и „Ти буди мек, ал' моју несавитљивост/ и срца мог жестину немој корити“.⁵⁵ Све време, Сила је без речи присутна на сцени, али то што не казује стихове не значи да њена појава није неопходна. Без Силе и Власт би ћутала.

Лешек Колаковски (1927-2009) под влашћу у најширем смислу назива „све оно што нам допушта да у жељеном правцу утичемо на околину – природну или људску.“ У ужем смислу, власт се „заснива на располагању средствима помоћу којих можемо утицати – насиљем или претњом насиљем – на понашање људи и то понашање регулисати према замисли владоца (индивидуалног или колективног). Власт, у том смислу, претпоставља присуство организованих средстава насиља, а у данашњем свету – државе.“⁵⁶

Постоји више облика власти: „родитељска, црквена, власт у друштвеним институцијама и организацијама (привредним, културним, образовним, спортским) и политичка власт.“⁵⁷ Између ових облика власти могу се успостављати различити односи, од међусобног подржавања и сарадње, до притисака и принуде. На пример, у традиционалном друштву, поштовање ауторитета оца породице у чврстој је вези са послушношћу према државној власти и поштовању верских норми и обрнуто; бог, владар и отац различити су нивои истог поретка. У том случају, дакле, родитељска, политичка и црквена власт се узајамно подржавају и штите.

---

⁵⁴ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Слио, Београд 2001, стр. 7.

⁵⁵ Есхил, *Оковани Прометеј*, Рад, Београд 1960, стр. 61-65.

⁵⁶ Лешек Колаковски, *Мини предавања о максималним стварима*, Плато, Београд 2001, стр. 8-10

⁵⁷ Чедомир Чупић, *Социологија*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2002, стр. 112-113.

По свом утицају и последицама, међу облицима власти издваја се политичка власт.

„Политичка власт је такав облик власти који у организовању политичког живота на одређеној територији или организацији, омогућава појединачној или групној вољи да се са моћи или способношћу наметне и утиче на делање и понашање свих других, независно од њиховог пристанка, уз употребу различитих средстава.“⁵⁸ Мада је најобимнија и најмоћнија политичка власт управо државна власт, није сва политичка власт садржана у државној. Политичка власт јавља се у свакој групи, институцији или организацији која утиче на стварање политичких одлука у једном политичком поретку,⁵⁹ али увек је усмерена ка управљању државом. Онај ко освоји власт у држави има пресудан утицај на живот у њој.

2. Структура и функције политичке власти

Под структуром политичке власти подразумевају се њени саставни елементи и односи између тих елемената. Постоје два основна елемента политичке власти: они који владају (владари, управљачи, властодршци) и они над којима се влада (подвлашћени, управљани, поданици).

Управљач врши власт или учествује у вршењу власти. То могу бити појединци, групе, слојеви или класе. Број управљача често је био полазни критеријум за класификацију различитих облика политичког организовања друштва.⁶⁰ По правилу, управљача је увек мање од управљаних. Чак и у

---

⁵⁸ Чедомир Чупић, *Социологија*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2002, стр. 113. „...према Хобзу, суштина државне власти не састоји у уму или разборитости, већ у заповедању и вољи. У том смислу воља и наметање воље представљали би основну супстанцију и суштину политике.“ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Службени гласник, Завод за уџбенике, Београд 2007, стр. 89.

⁵⁹ „Политикологија је утврдила да политичка власт није ограничена само на институције државе и њене органе, већ припада свакој групи или организацији која може ефикасно да делује унутар одређеног политичког поретка у стварању политичке воље и да тако утиче на доношење политичких одлука.“ Љубомир Тадић, *op.cit.* стр. 97.

⁶⁰ На пример, подела на монархију (власт једног), аристократију (власт неколицине) и демократију (власт већине). Аристотел је ову Херодотову класификацију политичких система унапредио тако што је политичке системе класификовао не само према томе ко, већ и како врши власт. Зато он разликује ваљане и искварене облике владавина. Ако је власт у рукама једног човека који влада у складу са општим друштвеним правилима, реч је о монархији. Када нека група влада према утврђеним правилима, то је аристократија. Уколико народ или већина влада у интересу општег добра, у питању је политеја. Међутим, уколико власт не поштује утврђена правила и служи остваривању интереса оних који је врше, онда говоримо о аутократији,

политичким системима који почивају на идеји о народном суверенитету, управљач није народ него се управља у име народа.⁶¹ Опасна је тенденција када се круг оних који одлучују и владају сужава, без обзира на то што ово сужавање не мора да буде формално-правно утемељено. Уколико се догоди да власт у име управљача приграби појединац или мала група људи, онда (стварно развлашћени) управљачи имају само формалну власт. Оно што управљаче одржава на власти често је само супериорна организација моћи и силе. Ако их има више, управљачи углавном нису међусобно равноправни и немају једнак утицај на доношење одлука.

Они над којима се влада могу бити међусобно једнаки у правима и слободама која су им загарантована, али и да буду у битно неравноправним положајима. Структура подвлашћених најчешће је хетерогена, а утицај и способност притиска различитих елемената ове структуре на власт и управљаче нису подједнаки. Зато се заповести и принуда власти не односе подједнако на све поданике.⁶²

„Узајамни односи између управљача и подвлашћених ... зависе од типа друштва; затим од моћи, интереса и циљева управљача и управљаних и подвлашћених; и, на крају, од начина и средстава која употребљавају управљачи у учвршћивању а подвлашћени у супротстављању или рушењу власти.“⁶³ Било би идеално да између владара и подвлашћених влада однос узајамног поверења, уз несметано функционисање независних институција које спроводе ефикасну контролу поштовања праведних закона и уз постојање развијеног цивилног друштва које нуди алтернативе и делује као подстицај и коректив. Што се нека власт више удаљава од оваквог модела, расте вероватноћа да ће посезати за убеђивањем, често свим средствима, и насиљем, понекад не бирајући средства. Подвлашћени, такође, могу на различите начине да се односе према владарима, да им пружају или ускраћују подршку, да се им се јавно и отворено

олигархији и демократији као „искривљеним” облицима раније наведених политичких система. Шире у: *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1975, 776-778.

⁶¹ Ремон Арон примећује да у земљама тзв. народног суверенитета грађани владају исто онолико колико је бог владао у средњовековним монархијама. Види у: Слободан Тодорић, Мирослав Младеновић, Драган Гостовић, *Политички систем*, ВИЗ, Београд 2001, стр. 181-182. Да ли се бог угодно осећао у средњовековљу не знамо, али је живот у људској заједници која познаје правну државу, поделу власти, грађанске слободе и права, плурализам, политичко представљање, демократску процедуру и на њој изграђене институције, свакако, бољи од живота у друштву без поменутих обележја демократије.

⁶² Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 140.

⁶³ Op.cit.

супротстављају или да прећутно бојкотују и у тајности саботирају одлуке, да мењају власт у складу са важећим процедурама или да руше власт и сламају поредак.

За структуру политичке власти карактеристично је питање стабилности и трајности власти. Стабилност и трајност политичке власти нераскидиво су повезане са општом стабилношћу друштва, легитимношћу владара, циљем једне власти, начином на који се врши и учвршћује власт, њеним унутрашњим уређењем и ефикасношћу, политичким системом итд. Вршење власти је двостран чин. То је узајамни однос владара и подвлашћених, у коме обе стране имају одговарајуће обавезе и очекивања према другој страни. Грађани дугују „послушност законитим захтевима и заповестима, сносиће трошкова заједничке државе, извршаваће својих грађанских дужности“, али од оних који управљају очекују „успостављање законитог поретка, безбедност живота, слободе и имовине, правну сигурност, извесну бригу о благостању и ... рад, хлеб и здравствену службу“⁶⁴

Да би политичка власт испунила ова основна очекивања подвлашћених, она мора да буде функционална. „Функције власти произилазе из потреба интереса и моћи одређеног друштва, друштвених група и појединаца. Функционална логика власти претпоставља да власт има улогу да учвршћује и одржава стабилност управљача, да су елементи власти добро интегрисани, да власт има тачно одређену функцију, обим и садржај компетенција, да се функционисање власти заснива на прихватању, сагласности или принуди и сили, ако је то потребно, и вредностима на којима почива или које подржава, да је одржање реда у друштву основна претпоставка за успешно функционисање власти и да се свако одступање и супротстављање власти санкционише и кажњава, при чему се такво понашање проглашава за непријатељско или патолошко.“⁶⁵

Функционисање власти почива на одржавању постојећег поретка и подразумева *status quo*. Очување поретка углавном се постиже захваљујући прилагођавању друштвених група и појединаца важећем систему.⁶⁶ Они који не

---

⁶⁴ Шире у: Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 8.

⁶⁵ Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 140.

⁶⁶ Ђуро Шушњић упозорава да се у затвореним друштвима ствара тип „морално и интелектуално адаптираног појединца“. „Подршка се пружа организационом и мисаоном *status quo*, а не идејама које би стално узнемиравале основе социјалне, емоционалне и идејне

успеју да се прилагоде, било због тога што им друштво не пружи шансу или што је сами пропустили, принуђени су да живе на маргини, на споредном колосеку, и представљају потенцијалну опасност за поредак, јер крше његове норме. Што је неки прекршај или кривично дело ближе политичком забрану, казна је утолико већа. У том смислу, поредак у одређеној мери зависи од застрашивања постојећих и могућих политичких противника.⁶⁷ С друге стране, власт ће функционисати у оној мери у којој се владари и подвлашћени договоре о неопходном минимуму заједничких интереса и пронађу начине да остваре довољну количину својих посебних интереса. Да би се ово остварило, понекад је потребно да подвлашћени изврше притисак на владаре. У зависности од начина на који то чине, овај притисак или коригује поступке владара, омогућавајући им да одговоре новим и нарастајућим потребама подвлашћених и самим тим створе неопходан (мада не и довољан) услов за дужу, ефикаснију и стабилнију владавину, или их смењује са владарског трона.⁶⁸

Без обзира на то да ли нека власт, с аспекта функционалности, задовољава критеријуме, то јој неће бити довољно да се одржи ако је подвлашћени не прихватају као легитимну. Свака власт чији покушај легитимизације неславно пропадне, без обзира на силу којом располаже, пре или касније дочекаће крај.

3. Извори легитимитета политичке власти

У структури света, таквог какав он јесте, постоје, вечно и неопозиво присутни, различити степени конфликтних и рушилачких односа.⁶⁹ Сваки

стабилности организације.“ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 30. и 64. „Из чињенице да се веровати, мислити и понашати учи, следи да се људско биће може да научи да верује и делује онако како захтева систем. Људима од моћи и власти стоје на располагању моћна средства помоћу којих могу да убеду младе да оно што они (моћници) хоће јесте управо оно што сви млади желе.“ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 182-183.

⁶⁷ Шире у: Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982, стр. 8-9.

⁶⁸ „У овом процесу (*настајања националних држава – примедба С.С.*), власт је подаривала народу само оно што је морала, односно што је народ сам изборио силом или претњом да ће његове сабље проговорити – како су енглески племићи 1215. запретили краљу Јовану Без Земље да би од њега искамчили Велику повељу слободе (*Magna Charta Libertatum*), камен темељац на којем се развијају касније слободе и права енглеских грађана.“ Војислав Становчић, *Едмунд Берк и идеологија конзервативизма*, поговор у: Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 331.

⁶⁹ „Ако су конфликтне релације неизбежно, иманентно обележје човековог света, онда се у равни историје не може никад и нигде реализовати царство божје на земљи...“ Никола

људски поредак гради се неминовно на темељима у којима леже донекле помирене унутрашње противречности, али и могућност да се те противречности, заоштравајући се, преобразе у фундаменталне конфликтне односе.⁷⁰ Ова појава није по себи ни зла ни искључиво деструктивна: на њој почива потенцијал алтернативних система, из ње клија семе новог поретка. Једна од вечних борби које заокупљају човечанство од настанка политичких заједница развијенијих од оних које су почивале на сродству, јесте борба за власт. О изузетном значају коју жудња за влашћу и борба да се власт стекне имају за људе и њихове судбине, сведочи и то што су ови мотиви, поред историје, населили и митове и уметност.

Основни проблем сваке власти је сопствено одржање, а први изазов владара учвршћивање власти. Само поседанаје највиших политичких положаја у једном друштву више говори о поседовању одређене моћи, која се намеће, него одговарајуће власти, која је широко прихваћена. После извесног периода, моћ мора или да се трансформише у легитимну власт, што је предиспозиција за релативну трајност, или да се „троши“ сталним доказивањима властите ефикасности и демонстрацијама своје супериорности, до дефинитивне дезинтеграције. У овом другом случају, кроз полуге државне или вандржавне власти, моћ ће наметнути некакав поредак, али неће моћи да рачуна да ће га красити трајност и стабилност. Њени политички противници неће пропустити прилику да укажу на неутемељеност такве власти на општеприхваћеним принципима, а перцепција да је постојећа власт заснована на неправди покренуће, под одређеним условима, лавину непослушности, бојкота, побуна или у крајњем случају револуцију. Тада власт најчешће одговара покушајем наметања послушности насиљем.⁷¹

Милошевић, *Скица за мој поглед на свет у: Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд 2004, стр 136.

⁷⁰ Види: Никола Милошевић, *Царство божје на земљи*, Филип Вишњић, Београд 1998, стр. 286-288.

⁷¹ Ако насиље дефинишемо као употребу силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи, онда смо насиље изједначили са принудом. У друштвеним наукама се насиље спецификује у значењу правно недопуштене употребе силе, док принуда може да означава и допуштен облик употребе силе. (Шире у: *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1975, стр. 623.) Међутим, уколико поданици доведу у питање саму основу власти и одбаце њене законе као неправедне, оно што би се у условима када се власти не одриче легитимност сматрало средствима принуде постају средства насиља, посебно ако употреба тих средстава прекорачи цивилизацијску меру допуштеног.

Политичко насиље⁷² увек је у вези са дистрибуцијом друштвене моћи, богатства и угледа. Оно је, често, начин за стицање материјалне користи или стратешке предности. Будући да је инструментално, политичко насиље мора да има вођство и циљ којим се оправдава. За њим посежу и они који живе од власти, мада под њиховом влашћу не може да се живи.⁷³

Треба имати у виду да сфера политике никада није била поштеђена насиља. Оно је у политици увек присутно, некада у виду борбе за власт или против власти, а чешће латентно, као претња упућена онима који би покушали да се супротставе владајућем поретку или одбију да се повинују његовим нормама. Понекад је насиље уграђено у саму структуру друштвених институција. Такво насиље назива се структуралним насиљем и представља вид социјалне неправде, чија је последица ускраћивање људских и политичких права и слобода.

У латентном облику, насиље постоји и у периодима мира и релативне стабилности политичких снага. То је она Есхилова Сила која ћути, али мора бити присутна да би Власт заповедала. Она постоји да би опоменула и евентуално принудила појединце на поштовање закона које прописује власт, али и да би застрашила оне који би се усудили да почине кривична дела када не би постојала сила која би их у томе спречила. „Ефекат застрашивања се тако користи да мањина никада не дође у опасност непосредног, фронталног сукоба са већином, у коме би била поражена, већ да се стално изнова суочава с појединцима или малим групама, које сигурно може да порази и сурово казни.“⁷⁴

Потреба за насилном репресијом зависи од подршке коју власт стиче ненасилним средствима, од степена успешности „политичке формуле“ која постојећи поредак представља као праведан, природан или богом дат и ширине друштвеног поља које власт жели да уреди законима. Грешни властодржац који

---

⁷² У најширем смислу, политичко насиље се може одредити као директна или индиректна примена силе у сфери политике. Појавни облици тако дефинисаног политичког насиља су бројни и у њих сврставамо: претњу силом, принуду, притисак, психофизичко злостављање, политичко убиство, атентат, диверзију, насилне протесте, побуне, немуре, нередне, тероризам, субверзију, репресију, терор, устанак и рат. Шире у: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд 1993, стр. 735.

⁷³ За овакве властљупце Шушњић каже: „...пре би испустили душу из наших груди него моћ из својих руку.“ Шушњић Ђуро, *Дијалог и толеранција*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1994, стр. 148.

⁷⁴ Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982, стр. 10.

мисли да се искључиво репресијом може одржати на власти. У том смислу, био је у праву Таљеран када је, на Наполеонову примедбу да са бајонетима може да учини све, духовито одговорио да се на бајонетима не може седети. Покушај власти суочене са константним, на чињеницама утемељеним и уверењима оснаженим револтом грађана, да отвореним насиљем ућутка опозицију, а поданике примора на послушност, може да буде привремено ефикасан, али на дуге стазе осуђен је на пропаст. Власт која се одржава насиљем приморана је да непрекидно троши своје ресурсе на одржавање стабилности поретка, али истовремено шири круг незадовољних. Примена огољеног насиља у политичкој борби ослобађа насиље стега којим га је зауздало право. Насиље има кумулативни ефекат и шири се попут заразе, придобијајући за себе све већи број делатника насиља. Њиме се може и оспорити владавина; насиљу „одозго“ супротставља се насиље „одоздо“.⁷⁵

Разматрање зачараног круга насиља, у ком страдају и властодршци и подвлашћени, потврђује исправност става Жан-Жака Русоа (1712-1778), образложеног у *Друштвеном уговору*, да ни „најјачи није никад довољно јак да увек буде господар, ако не претвори своју снагу у право, а послушност у дужност.“⁷⁶ Русо своје разматрање о праву јачег закључује речима да „сила не чини право и да смо дужни покоравати се само легитимној власти.“⁷⁷ Тако он долази до закључка да је тежња за легитимитетом „универзално ... својство свих поредака, а потреба за легитимизовањем политичке власти тако је трајно укорењена у политичким друштвима да је у читавој историји тешко наћи политички поредак који није имао аутентично заснован легитимитет владања, или га је барем покушао да стекне.“⁷⁸ Русо није усамљен у овој тврдњи. Многи филозофи, социолози и политиколози делили су његово становиште. На пример, Гаetano Моска (1858-1941) пише да „у друштвима која досегну одређени ниво цивилизације, владајуће класе не оправдавају своју моћ простом посесијом већ траже моралне и правне основе за ову посесију ... који су општеприхватљиви и

---

⁷⁵ Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982, стр. 23-24. Русо примећује: „...чим сила чини право, последица се мења са узроком: свака сила која ону прву савлада, наслеђује и њено право.“ Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993, стр. 30.

⁷⁶ Жан-Жак Русо, *op. cit.* стр. 30.

⁷⁷ *Op. cit.*

⁷⁸ Милан Подунавац, *Политички легитимитет*, Рад, Београд 1988, стр. 11.

прихваћени⁷⁹; Антонио Грамши (1891-1937) државу дефинише као укупан комплекс „практичних и теоријских активности којим владајућа класа не само оправдава и одржава своју доминацију, већ настоји да задобије активан пристанак оних над којима се влада“⁸⁰; а Макс Вебер тврди да „држава, исто као и политичке организације које јој историјски претходе, представља однос владавине људи над људима ослоњен на средства легитимне (а то значи: као легитимно посматране) примене силе. Да би држава могла да постоји, морају се, дакле, људи којима се влада приклањати захтеву за ауторитетом који постављају они који владају.“⁸¹ То значи да релативна стабилност и трајност власти мора да се постигне другим средствима, а не искључиво насиљем; код грађана треба да се учврсти уверење о томе да је власт не само неопходна и оправдана, него и да је ова, конкретна власт, у потпуности прихватљива, ако не и најбоља могућа. Прибавити легитимитет – у томе је тајна придобијања послушности оних над којима се влада.

Шта се подразумева под легитимношћу? Сама реч вероватно потиче од латинске речи *legitimus*, којом је у римским правним изворима описана сагласност са законом, али не уобичајена, фактичка сагласност, него интимна сагласност, она коју осећамо као део себе и свог погледа на свет.⁸² По мишљењу Љубомира Тадића, у старом римском праву придев *legitimus* прво је употребљаван приликом регулисања приватноправних односа, посебно наслеђа и старатељства, а касније су ови елементи уткани у хришћанско посвећење наслеђа престола по милости божјој и на тај начин пренети у хришћанску еру.⁸³ Питање легитимности власти, наравно, општије је од питања заснивања власти на закону или њеном проистицању из божје милости. То су само специфична средства помоћу којих се власт легитимисала у временски ограниченом периоду, то јест легитимацијски основи конкретних видова политичке власти.

---

⁷⁹ Цитирано по: Милан Подунавац, *Политички легитимитет*, Рад, Београд 1988, стр. 112.

⁸⁰ Цитирано по: Милан Подунавац, *op. cit.* стр. 70.

⁸¹ Макс Вебер, *Политички списи*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд 2006, стр. 434.

⁸² Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 64. Хејвуд, међутим, наводи да је реч легитимност настала од латинског *legitimare*, што значи прогласити законитим. Ендру Хејвуд, *Политика*, Сило, Београд 2004, стр. 401. У сваком случају, „термин *легитимност* корен и порекло има у области права. Изрази *легитиман*, *легитимна* потичу из римског права, а значили су *законит(а)* и *заснован(а) на праву*.“ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 55.

⁸³ Љубомир Тадић, *op. cit.* стр. 64.

Основно питање легитимности је оправдавање власти човека над човеком. Ово оправдавање отежава то што је (људска) власт пуна (људских) мана и слабости. Став неких аутора да постојање власти оправдава сама чињеница располагања најјачом силом може се одбацити, јер „без минимума унутрашње, дакле, интимне сагласности подвлашћених, никаква власт, чак ни она најбоље организована, не може рачунати на трајност и постојаност.“⁸⁴ Не изненађује да су се многи умни људи, попут Плутарха (46-120), Етјена де ла Босија (1530-1563), Мишела де Монтења (1533-1592) и Дејвида Хјума (1711-1776), чудили лакоћи с којом један или неколицина влада многима и, претпостављајући да је сила увек на страни многих, закључивали да је ослонац оних који управљају мњење. „Према томе, власт се заснива... на мишљењу: та максима важи и за најдеспотскије и војне владе исто као и за оне које су у највећој мери слободне и демократске“, пише Хјум.⁸⁵ Придобити подршку мњења за једну власт значи уверити поданике да је њено постојање у складу са принципима који су консензусом прихваћени и сматрају се неповредивим или светим.⁸⁶ У најопштијем смислу, легитимност се може дефинисати као „утемељење и делање политичке власти на принципима који су општеприхваћени у оквиру једне политичке заједнице. Принцип легитимитета имплицира да припадници једне заједнице (политичке) не прихватају поредак само из навике и обичаја, већ из уверења у његову ваљаност и оправданост.“⁸⁷

Теорија легитимности углавном је користила два критеријума за утврђивање легитимности политичке власти. То су (1) основаност претензија на власт или исправност владарског наслова (*titulus*) и (2) исправност начина на који се влада.⁸⁸ Илегалитимна или узурпаторска била би она власт која не испуњава један од та два критеријума.⁸⁹ Када власт себе приказује у лажном светлу и представља се онаквом каква *de facto* није, каже се да је посегла за квазилегитимитетом.

---

⁸⁴ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Службени гласник, Завод за уџбенике, Београд 2007, стр. 102.

⁸⁵ Дејвид Хјум, *Политички есеји*, Службени гласник, Београд 2008, стр. 90.

⁸⁶ „Зато власт над људима, да би иоле била дуговечна, мора бити нечим оправдана. Још више ово оправдање мора имати у себи један митски карактер посвећености...“ Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 62.

⁸⁷ *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд 1993, стр. 593.

⁸⁸ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 13.

⁸⁹ *Енциклопедија политичке културе*, *op. cit.* стр. 598.

Тежња за легитимитетом толико је значајна да је постала универзално својство политичких поредака. Према неким ауторима, политичка историја није ништа друго него стално стремљење и борба политичких елита да легитимишу систем политичке владавине.⁹⁰ Из овога следи да је легитимација, „као процес доказивања легитимности“, трајан проблем „са којим се суочава свака политичка власт. Њој је легитимација увек потребна и у њој она увек оскудева.“⁹¹ Зато је проблем легитимности политичке власти њено је иманентно обележје.⁹² Једном потврђена легитимност није вечна, чак и када неки политички поредак успе вековима да се одржи. До губитка стечене легитимности доводе углавном два основна разлога: 1) владари поништавају легитимност своје власти непоштовањем легитимацијског основа који се не мења или 2) легитимацијски основ више не пружа одговарајући оквир друштвеним односима, па бива замењен другим.

Различити политички поретци које су људи стварали од древних краљевстава Месопотамије до данас, били су увек чврсто повезани са карактером друштвених односа, који нису статични, и различитим типовима и степеном развоја политичке културе.⁹³ Оно што из досадашњег познавања историје можемо да закључимо јесте да се друштвено кретање не може зауставити. Битне историјске промене друштвених односа мењале су животне услове, што је доводило до промена у свести људи.⁹⁴ Људска мисао не да се

---

⁹⁰ *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд 1993, стр. 594.

⁹¹ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Службени гласник, Завод за уџбенике, Београд 2007, стр. 100.

⁹² „Неки теоретичари мисле да је овај проблем у антици и средњем веку био ирелевантан и да он стварно настаје у XVI веку са Боденом и монархомасима... Други, пак, сматрају да се легитимност политичке власти... сусреће откако та власт постоји и да је проблем легитимности ирелевантан само у примитивним, преддржавним заједницама које су почивале на сродству.“ Љубомир Тадић, *op. cit.* стр. 100-101. „Оживљавање проблематике легитимности... навело је неке писце да кажу да је легитимност нова тематика у политичкој теорији. То није тачно, јер је лако показати да су се својствима власти на којима би она заслужила поштовање и послушност бавили стари и новији верски реформатори (као Мојсије и Конфуције; Христови ученици и Мухамед), законодавци који је требало да својим кодексима прибаве уважавање и спровођење у живот (Хамураби, Мојсије, Ману и др.), антички грчки и римски политички мислиоци (Платон, Аристотел, Цицерон код кога већ налазимо и употребу израза легитимност), а затим средњовековни хришћански теолози и политички мислиоци који су оправдавали премоћ црквене или државне власти.“ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 19-20.

⁹³ Милан Подунавац, *Политички легитимитет*, Рад, Београд 1988, стр. 111.

⁹⁴ „Није тешко показати како се идеје мењају после сваког значајног историјског догађаја... Промене у свести не могу се схватити без повезивања са променама у животним условима.“ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 15.

зауставити.⁹⁵ Човек је, између осталог, креативно биће, које се игра, али и сумња. Неки људи, нарочито они који се баве науком и уметношћу, непрекидно размишљају о свету који их окружује, друштву у ком живе и осећајима који их испуњавају. Заокупљени тим проблемима, у покушају да их одгонетну, они доводе у питање све догме и идеологије, па и основаност власти. Промене у идејама, ставовима и уверењима, било револуционарне или еволуционе, неминовно се одражавају на сферу политике. На новим идејама заснивају се нови политички односи; у њима важе другачији „свети“ принципи. Један легитимацијски основ губи важење, настаје други за који се верује да је исправан и да потпуно одговара духу времена. Процес инаугурације новог типа легитимитета и замењивања старог легитимацијског основа назива се прелегитимитет.⁹⁶

У раном периоду политичког развоја људских заједница преовладала је представа о божанском пореклу власти, па отуд не чуди да је легитимацијски основ власти прво тражен у митовима и верским учењима.

Мит је једна од симболичких форми којом се покушавају наћи одговори на питања о човеку.⁹⁷ Први митови су, по мишљењу многих антрополога, објашњавали свет⁹⁸ и представљају „поглед на свет пред-научних друштава.“⁹⁹ Стварање митова и митска перцепција света није дело свести усамљене и изоловане јединке. Читава заједница ствара мит; он је дело и део колективне свести. Мит „изражава колективну вољу групе у погледу неке ствари од непосредног практичног значаја; а његово казивање је нормално повезано са веома јаким емотивним узбуђењем, које се појављује кадгод индивидуа утопи свој идентитет у групу којој припада.“¹⁰⁰ Управо практична усмереност мита

---

⁹⁵ „Моја мисао, то сам ја: ето зашто не могу да се зауставим. Постојим зато што мислим... И не могу себе спречити да мислим.“ Жан-Пол Сартр, *Мучнина*, Новости, Београд 2004, стр. 163.

⁹⁶ *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд 1993, стр. 599.

⁹⁷ „Мит, религија, филозофија, уметност, политика, право, етика, наука итд. само су симболички покушаји да се одговори на то питање.“ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 137. „У митовима налазимо неуморна настојања човека да освести свет око себе и сопствено место у њему, као једино живо биће способно за свесну делатну и културну праксу и као субјект који свему око себе и у себи тежи да одреди вредност и смисао.“ Милан Матић, *Мит и политика*, ФПН и Чигоја штампа, Београд 1998, стр. 15.

⁹⁸ Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 2*, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 8.

⁹⁹ Хенри Тјудор, *Политички мит*, у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија – хрестоматија*, ФПН и Чигоја штампа, Београд 2002, стр. 249.

¹⁰⁰ *Op. cit.* стр. 244

доводи до прожимања и преклапања митолошке и политичке сфере, до симбиозе мита и политике.

Политички митови су митске приче о људској заједници, њеном пореклу, поретку, суштинским друштвеним променама, тешким кризама, херојским подвизима и јунацима, мудрим избавитељима и великим вођама; оне не морају да буду истините, мада понеку истину могу изрећи, али својом снагом утичу на емоције, мишљење и поступке људи. У њих се верује, иако је њихов садржај често нелогичан, апсурдан, па и гротескан. На митовима почивају уверења људи о друштвеној заједници, њеном поретку, социјалној структури, политичкој моћи и ауторитету, хијерархији и сл.¹⁰¹ Без мита о настанку заједнице, њена би стабилност била пољуљана.¹⁰² Власт добија свету легитимност тек када се митом повеже са „натприродним претком одговорним за постанак групе или за неке кључне догађаје митолошке историје.“¹⁰³ Типичан пример легитимације власти позивањем на мит пружа *Енеида*, еп славног римског песника Публија Вергилија Марона (70-21 п.н.е.). Вергилије је у овом епу оправдао не само власт Јулијевско-клаудијевске лозе римских царева, него и власт Рима над другим народима.¹⁰⁴ Поред тога што су владари радо истицали да воде порекло од митских јунака, чест је био случај да се владару припишу натприродне особине, што указује на тенденцију митологизације власти. Ово се најјасније види на почетку Епа о Гилгамешу, најстаријем књижевном делу, где се владар приказује као моћан, свевидећи и свезнајући.¹⁰⁵

Представа о божанском пореклу власти подстакла је неке владаре да се прогласе боговима. Први међу владарима који је то учинио вероватно је био

---

¹⁰¹ „Свако друштво има своју митологију која описује његове корене и чини светим његове норме.“ Дејвид И. Керцер, *Моћ обреда*, у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија - хрестоматија*, ФПН и Чигоја штампа, Београд 2002, стр. 342. У многим друштвима мит има улогу „инструмената идентификације, оријентације, легитимизације, интеграције, улогу средства комуницирања и разрешавања конфликта.“ Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 2*, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 176 – 177.

¹⁰² Шушњић каже: „На почетку сваке заједнице стоји мит о њеном стварању.“ (Антрополошки приступ религији у: Чедомир Чупић, *op. cit.* стр. 307.

¹⁰³ Тед Луелен, *Увод у политичку антропологију*, Уметничко друштво Градац, Чачак –Београд 2001, стр. 63.

¹⁰⁴ У шестом певању овог епа, пророчица Сибила одводи тројанског јунака Енеју, од кога, наводно, потиче Јулијевско – Клаудијевска лоза римских императора, у подземни свет. Ту Енеја слуша речи свог оца Анхиза: „Римљанине, знај да народима владаш!/Твоја уметност биће – да мир наметнеш,/Да покорне штедиш и пркосне кротиш!“ Вергилије, *Енеида*, Бард-Фин, Београд, 2006, стр. 214.

¹⁰⁵ *Еп о Гилгамешу*, Веселин Маслеша, Сарајево 1978.

Нарамсин, краљ Сумера из трећег миленијума пре нове ере.¹⁰⁶ Пракса обожавања владара као бога постојала је и у Римском царству, све до прихватања хришћанства као државне религије почетком четвртог века. У неким древним културама владар није сматран богом, него сином божјим, попут фараона у старом Египту и кинеских царева или неком врстом божјег намесника који управља стварима на земљи уз подршку неба, попут византијских царева.

У време када се власт позивала на божју вољу, ко би поштовао законе када иза њих не би стајао свети ауторитет, космичка правда и санкција неба. Зато су сви велики законици представљани су као божје дело или дело владара инспирисаног божанством.¹⁰⁷

Хришћанство је подржало идеју о власти као еманацији божје воље. У периоду после пропасти Западног Римског царства појачавају се разлике између световне и духовне власти, при чему црква почиње да игра пресудну улогу у легитимисању власти. Све до крунисања Карла Великог (742-814) 800. године, у већини европских држава постојала је традиција избора краља међу великашима. Примивши круну од папе, Карло Велики је постао *Dei gratia Francorum rex* и од тада почиње разликовање пуке моћи (*potestas*) и највише легитимне власти (*legitimum imperium*). Неколико векова од тада, моћни световни владари настојали су да од цркве добију благослов који ће њихову моћ преточити у легитимну власт „по милости божјој“. То је истовремено био почетак новог облика међусобног подржавања цркве и државе, али и зачетак борбе за превласт између духовне и световне власти.

Док су црквени поглавари настојали да своју „власт над душама“ прошире и на овоземаљске односе, световни владари тежили су да утврде своју неограничену власт. У првој половини XIV века црквена власт изгубила је супериорност. Тврдњу папе Иноћентија IV (1195-1254) да власт римских царева потиче од папе побио је Вилијам Окам (1288-1348) аргументом да је та власт постојала и пре Христовог рођења. На основу Христовог позива да се цару да царско, а богу божје, Окам је доказивао да је царска власт призната као легитимна. Битнија за ово излагање јесте Окамова теза да државна власт потиче од бога, али да се успоставља посредством народа, то јест људским садејством.

---

¹⁰⁶ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 30.

¹⁰⁷ О тежњи законодаваца да своје законе прикажу као дело и вољу богова види у: Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 1 и 2*, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд 2003.

Зато су услови за легитимност власти њена праведност и добровољно потчињавање народа.¹⁰⁸ Окамов нешто старији савременик, Марсилије Падовански (1275-1342) сматрао је да законодавна воља може бити само она воља која ствара државу, а то је воља народа.¹⁰⁹ Он разликује легитимну власт од илегалитимне на основу аристотеловског критеријума усклађености са општим добром, допуњеног сагласношћу поданика.¹¹⁰ На тај начин средњовековни филозофи отворили су простор за теорије које ће власт све мање тумачити као еманацију божје воље, а све више указивати на њен „људски моменат“.¹¹¹ У тим теоријама глас бога надјачан је гласом народа.

Да власт потиче од људи знали су још филозофи античке Грчке. Они су, такође, познавали људске слабости, па су тврдили да се треба „држати увек на страни најбољег вођства, вођства закона.“¹¹² Имајући у виду античко поимање политике, не чуди то што је Платон (427-347 п.н.е.), у свом недовршеном делу *Закони*, записао да „законске уредбе ... имају свој циљ управо у врлини“¹¹³. Аристотел је сматрао да је „сасвим јасно да врховна власт треба да припада мудро састављеним законима, а носиоци власти ... треба да располажу том влашћу само утолико уколико закони нису прецизни, јер није лако општим одредбама обухватити све појединачне случајеве.“¹¹⁴

Упркос примерима повиновања законима,¹¹⁵ чест је случај, како у античком тако и у савременом свету, да се закони не поштују, посебно уколико их не подржава сила. Изгледа да је с правом један Скит (дакле, по убеђењу Грка варварин), Анахарсид (рођен око 600. године п.н.е.), чудећи се Солоновом (640-558. п.н.е.) веровању у снагу закона, приметио да се слова закона „ни у чему не разликују од паукове мреже; она ће, истина, као мрежа, задржати само слабе и мале који се ухвате, али моћни и богати раздераће је.“¹¹⁶ Међутим, ако се закон

---

¹⁰⁸ Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 65-66.

¹⁰⁹ Ор. cit. стр. 66.

¹¹⁰ Милан Подунавац, *Политички легитимитет*, Рад, Београд 1988, стр. 158.

¹¹¹ На пример, у доба ренесансе, Никола Кузански (1401-1464) „развија идеју да владавина израста из добровољног акта људи који су се споразумели да се подвргну њезином ауторитету.“ Ор. cit. стр. 159.

¹¹² Платон, *Закони*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1971, стр. 35.

¹¹³ Ор. cit. стр. 15.

¹¹⁴ Аристотел, *Политика*, Култура, Београд 1960, стр. 93.

¹¹⁵ Бирајући да се повинује атинским законима, свестан да га то води у смрт, Сократ (470/469-399. п.н.е.) је делом потврдио речи из своје одбране, да „закон захтева послушност.“ Платон, *Одбрана Сократова*, Дерета, Београд 2004, стр. 13.

¹¹⁶ Цитирано по: Драган Николић, *Седам светских мудраца*, ВИЗ, Београд 2005, стр. 175.

поштује само због претње силом, онда он не почива на правди што значи да, по критеријуму античке грчке филозофије, и није закон него насиље и безакоње.¹¹⁷

На убеђењу да легитимност власти лежи у праву, у периоду после Наполеонових ратова настао је легитимизам као политичка доктрина која поново актуелизује идеју владавине „по милости божјој“, а сваку револуцију проглашава нелегитимном, зато што „право не може настати из неправда.“¹¹⁸

Усклађеност акта власти са позитивним законима, ипак, не значи да је власт легитимна, јер то што закони важе још увек не значи и да су прихваћени као праведни. Управо се на ово односи критика апсолутизма Луја XIV (1638-1715) из пера Франсоа Фенелона (1651-1715), према којој постоји велика разлика између послушности краљу и признавања његовог права да влада као легитимног. Деловање власти у оквиру који је одређен законима означава се као легалност, док се легитимност „односи на унутрашње морално утемељено уверење о важењу закона ... Легитимност садржи надпозитивни основ важења свих правних правила и норми. У њој се налазе клице правде као критерија праведности“¹¹⁹

Суштински разлог због ког деловање у складу са важећим законима једној власти не доноси легитимност, јесте способност власти да доноси законе „по својој мери“, као и могућност „кварења“ закона, било због начина њихове примене или због њиховог застаревања и заостајања за „духом времена“. Пишући о легалности и легитимности, Карл Шмит (1888-1985) истиче да сваки затворени систем легалности претпоставља захтев за покорношћу и оставља с оне стране закона свако право на отпор. „Овде је специфична појавна форма права – закон, а специфично оправдање државне принуде – легалност.“¹²⁰ Проблем настаје када се порицање права на побуну прошири и на оспоравање права на побуну против тирана, то јест против злоупотребе државне власти, али и када позитивни закони не почивају на општим слободама и правима, истинским фундаменталним принципима на којима треба да се заснује јавни

---

¹¹⁷ У једном знаменитом дијалогу, подстакнут Алкибијадовим (450-404. п.н.е.) питањима, Перикле (495-429. п.н.е.) закључује да „све што неко некога примора да чини а да га није уверио, писао то или не писао, све ми се то чини да је пре насиље него закон“, без обзира на то да ли је реч о вољи тиранина, неколицине или народа. Ксенофонт, *Успомене о Сократу*, БИГЗ, Београд 1980, стр. 13-14.

¹¹⁸ Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 61-62.

¹¹⁹ Оп. cit. стр. 58-61 и 74-75.

¹²⁰ Карл Шмит, *Легалност и легитимност*, у: *Норма и одлука, Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 304.

поредак. Ови принципи „садрже једно надлегално достојанство које их уздиже изнад сваког организационо-уставноправног регулисања које служи њиховом очувању или изнад било ког материјално-правног појединачног регулисања ... они имају једну „superlegalite constitutionnelle“ која их уздиже не само изнад обичних, нормалних закона, него и изнад писаних уставних закона, и искључује њихово одстрањивање путем закона...”¹²¹ Најбољи пример да између легалности и легитимности не може да стоји знак једнакости јесу поступци власти у тоталитарним системима.¹²²

Поред мита, религије и права, „надправни“, „свети“ легитимацијски основ власти пружале су и различите политичке платформе. Најзначајније објашњење легитимације власти политичком принципима понудио је Гаetano Моска. Он је тврдио да се свака власт труди да пронађе неки принцип којим ће се власт приказати као нужна последица општепознатих учења и веровања и обезбедити њено прихватање као легитимне. Тај „принцип суверенитета“ Моска назива „политичком формулом“.¹²³ Моска је увидео да једна политичка формула неће моћи да буде једнако примењена у различитим друштвима. Њихово важење је, такође, историјски ограничено.

Мада су се легитимацијски основи (просторно, временски, цивилизацијски, структурално, итд.) различитих облика политичке власти међусобно битно разликовали, повезује их иста сврха – да се прикаже да је власт утемељена на узвишеним принципима и да због тога заслужује посебно поштовање и послушност без роптања. Такође, може се закључити да је свака власт своју легитимност прибављала помоћу митова, религије, права и

---

¹²¹ Op.cit. стр. 336.

¹²² На пример: „Издавање Јевреја из немачког народног ткива није, међутим, настављено масовним демонстрацијама и сличним говорима, него уз помоћ законских одредаба. Као основа је послужило Закон о поновном успостављању професионалног чиновништва од 7. априла 1933, који је на првом месту садржавао «аријевски параграф»“. Слично томе, 14. јула 1933 донет је Закон о спречавању потомства с наследним болестима. „Одлучујуће и ново је, међутим, то да није пресудна воља болесника или његовог правног заступника, него је службени лекар или шеф установе тај који може да постави захтев за стерилисањем, о чему одлуку доноси надлежни суд. Истог дана објављен је и Закон о поништењу добијених грађанских права и непризнавању немачке државне припадности.“ Следили су Нирнбершки закони, којим се више не кажњава дело него само постојање. Ернст Нолте, *Фашизам у својој епохи*, Просвета, Београд 1990, стр. 380-382.

¹²³ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 24-25. Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија* 2, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 183, 230-235.

разнородних политичких идеологија („политичких формула“) или, најчешће, комбинацијом ових облика легитимације.¹²⁴

Различити обрасци за легитимизацију власти током историје углавном су служили режимима који са становишта савремених вредности не би могли да се сматрају легитимним. Треба, ипак, имати на уму ондашњи друштвени и политички развој и посматрати легитимност таквих режима у друштвеним контекстима у којима су деловали. Чињеница да су ови легитимацијски основи изгубили своје значење у савременом свету, не значи да у минулим временима за људе који су их поштовали нису имали исту снагу као легитимацијски основ модерних демократија за грађане у демократски уређеним држава данашњице.¹²⁵

Данас у демократијама појединци стичу право да владају на периодично одржаваним, поштеним изборима, на којима постоји слободна конкуренција, а право гласања имају сви (или скоро сви) пунолетни грађани. Поред тога, изабрани представници народа дужни су да доносе одлуке у складу са важећим демократским процедурама, да владају у одређеном законском оквиру и у ороченом мандату. „Владе које су изабране на изборима могу бити неефикасне, корумпиране, кратковиде, неодговорне, подложне посебним интересима и неспособне да спроводе политичке мере потребне за остваривање опште добробити.”¹²⁶ Такве владе могу да изгубе легитимност, али у демократијама постоје механизми и процедуре које пружају могућност да се изрази неслагање, па и супротстављање владиној политици, као и да се промене политичке вође, при чему се промене углавном догађају постепено и нису праћене насиљем. Демократски поредак у оквиру ког се владе и лидери на власти мењају по утврђеној процедури не губи легитимност. По Хантингтоновом мишљењу управо је процедурална легитимност, а не способност власти, која је као легитимацијски основ важнија ауторитарним владарима, суштина стабилности

---

¹²⁴ Шире у: Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, op. cit. стр. 29-36.

¹²⁵ Бенжамен Констан је прихватио „две врсте легитимности: једну позитивну, која потиче из слободног избора и другу прећутну, која почива на наследству; и ја додајем да је наследство легитимно зато што га обичаји које рађа и предности које прибавља чине националним заветом.” Цитирано према: Љубомир Тадић, *Парергон*, op.cit. стр. 90.

¹²⁶ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 17.

демократија,¹²⁷ посебно када се има у виду да „модернизовани свет не верује више у аутократску легитимност.”¹²⁸

Искуства двадесетог века потврђују да се једна политичка власт не може сматрати легитимном само због чињенице да ужива већинску подршку поданика, или искључиво због чињенице да је утемељена на праву, или због тога што се ослања на вишевековну традицију или веру или зато што је изабрана у складу са демократском процедуром. Сваки популистички режим може средствима манипулације да придобије сагласност поданика за многе одлуке, али то не значи да је такав режим легитиман. Један тоталитарни систем прописује законске оквире за своје деловање, али то не даје легитимност тоталитаризму. То што људи у некој теократској држави верују у бога још увек није потврда легитимности теократске власти. Слично, ни традиција која поништава универзална људска права не може да овенча легитимношћу режим утемељен на традиционализму. Демократски избори јесу важни као услов да се влада, али битно је и како они који су изабрани владају, која средства користе, којим мотивима се руководе и какви су резултати њихове владавине.

Имајући ово у виду, поставља се питање на који начин може да се утврди легитимност било које конкретне политичке власти, нарочито када се узме у обзир то да у друштвеним наукама постоји обиље разилажења у ставовима, да најчешће нема сагласности око основних проблема нити једнозначних и вечних одговора на питања која (се) научници(ма) увек изнова постављају. Управо је због тога драгоцен тест легитимности који је понудио Војислав Становчић, „довољно широк да обухвати природу средства легитимизације и подручја, области у којима се може испитивати ваљаност појединих легитимацијских основа.”¹²⁹

У Становчићевом тесту легитимности оцена легитимности даје се на основу скале вредности, њене инструментализације, то јест средстава која се користе да би се вредности оствариле и резултата које власт постиже. При томе, резултати се морају упоређивати са онима који су постигнути другим средствима и поступцима, а однос између расположивих потенцијала и остварених резултата неопходно је критички оценити. Наравно, политичка власт

---

¹²⁷ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 247-248.

¹²⁸ Ђовани Сартори, *Демократија - шта је то?* ЦИД, Подгорица 2001, стр. 274.

¹²⁹ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 37.

која би требало да „издржи“ тест легитимности мора да добије прелазну оцену по сва три елемента – заговараној скали вредности, употребљеним средствима и оствареним резултатима. Овакав тест легитимности заснован је на уверењу да „из добрих вредносних опредељења не мора нужно произаћи рационалан избор средстава, који би водио пожељним и очекиваним резултатима.“¹³⁰

Скала вредности коју власт заговара разликовала се у различитим друштвеним и историјским контекстима, али без обзира на специфичност њеног садржаја, скала вредности мора да буде први степен у анализи легитимацијског основа власти. Вредности које се проповедају, обећавају, помињу у заклетвама, декларацијама, документима и изјавама, говоре о идеалима за које се власт залаже, којима ће стремити и крајњем циљу који жели да оствари. Први разлог због ког подвлашћени прихватају и поштују политичку власт управо је обећање власти да ће њен поредак бити заснован на заједничким, општеприхваћеним вредностима. Остваривање тих вредности, владање у складу са њима, вредносно одређено управљање политичким животом, то је циљ који прокламује политичка власт.

Да би се циљеви власти остварили у пракси, неопходно је да се употребе одговарајућа средства, у која спадају бројне политичке установе, правни и економски систем, избори, политичко представљање, политичке партије, правне установе, јавно мњење и друго. Посебно је значајно да средства буду примерена циљу који се жели остварити.

Трећи сегмент овог теста легитимности – процена резултата, неопходан је у оцени легитимности политичке власти, пошто многе владе прокламују узвишене циљеве, дају примамљива обећања и позивају се на скалу вредности којој не може ништа озбиљно да се замери, а потом примене средства која нису у складу са вредностима и изигравајући обећања не долазе до циља.¹³¹

Власт може да оствари добре резултате и пружи неизмеран допринос у остваривању заједничких интереса свих чланова друштва, али постоји опасност да власт буде (зло)употребљена против општег интереса и физичког и моралног интегритета грађана. Логика власти супротставља се слободи и аутономији појединца. То не значи да је власт оличење зла. Она не може бити ни добра ни зла; вредновање власти може да буде само посредно – преко вредности које

---

¹³⁰ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 99.

¹³¹ *Op. cit.* стр. 97-98.

заговара и остварује и којима се легитимише.¹³² Зато је питање привржености прихваћеним вредностима, рационалног избора средстава и остваривање резултата који су по себи вредни да буду остварени, важно за разумевање карактера политичке власти.

4. Карактер политичке власти: власт између светости и зла

Пред свакога ко размишља о феномену власти, нужно искрсава питање њеног аксиолошког одређења. Власт се, оправдавајући своје постојање у конкретном облику, свакако, ослања на оне вредности које јој иду у прилог, али да ли сама власт представља вредност? Да ли она људима доноси више добра или је извор несреће и зла?

Може се рећи да је за владаре власт највиша вредност, јер управо захваљујући поседовању власти они задовољавају своје потребе, остварују своје интересе и циљеве. Они који не владају, од власти очекују да им омогући егзистенцију, у две речи хлеб (основне животне потребе) и живот (безбедност). Способност власти да заштити припаднике политичке заједнице, да их организује, усмери њихове активности ка општем циљу, уради нешто корисно за јавну ствар, чини власт пожељном не само за владаре, него и за оне над којима се влада. На несрећу, у саме темеље власти положен је и заматак зла. Ово посебно истиче либерална политичка мисао, која тврди да је свака власт опасна, јер владар тежи да се њоме окористи, да је злоупотреби и прошири. Нису ретки филозофи и писци који на власт гледају као на насиље над људима. Подређивање и искоришћавање једног човека од стране другог, свакако, није реткост и бројни су примери патњи које онај први трпи због воље, хира или интереса овог другог. За подвлашћене, власт је отуђујућа сила; она дели људе, ствара и брижљиво чува разлике међу њима, настојећи да их одржи у оквирима постојећег доминантног друштвеног односа.

За сваку политичку заједницу, као и за друштвене организације, једно од најважнијих питања је уређење односа власти. У крајњем случају, нормативни поредак одобрава и подупире право вршења власти, захтевајући послушност и

---

¹³² Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 146.

претећи казном у случају недопуштеног (нелегалног) супротстављања власти. При том, овлашћени сматрају својим правом да владају, а подвлашћени да је власт део нормативног поретка и да се мора поштовати. Подстицање уверења подвлашћених о неприкосновености власти, неговање њихове вере у „светост“ поретка, једно је од најважнијих и најделотворнијих средстава за очување власти. То је уједно и социјални корен људске склоности ка обожавању власти, корен који је у људској природи нашао плодно тле за свој развој.

Од способности власти да потчини и да оствари свој наум потицала су у прошлости распрострањена веровања у божанска својства власти, владара и државе. У пракси обоготворења политичке власти велику улогу одиграло је вишевековно повезивање власти са митовима и/или божјом вољом, придавање митских и мистичних особина власти и владарима, подршка коју су властодршци прибављали од верских вођа, традиционализам (са строгим захтевима поштовања власти), као и поједина схватања улоге и (све)моћи (државне) власти и политички системи који максимализују улогу државе (етатизам, тоталитаризам).

Решавајући судбоносне загонетке постојања и опстајања, заједница се често окреће прошлости, јер у богатом арсеналу искуства тражи оријентире и путоказе спаса. Политички митови универзална су појава и својствени су свакој политичкој заједници, макар у неким периодима њеног постојања. Они нису само ствар прошлости – модерна политичка историја познаје много политичких митова. Ако разум не нуди решење, или је рационално решење споро, далеко и подразумева велика одрицања, на сцену ступа мит. У смутним временима мит се увлачи у све поре друштва и обухвата га потпуно, без остатка. „Ту постоји само проста захваћеност њиме.“¹³³ Када институције правне државе закажу – вођу стављамо изнад закона; када нас захвати расуло – тражимо уређивача хаоса; ако страдамо – надамо се спаситељу; ако нам прети физичко уништење или ропство – опевамо и сањамо хероја.

За побожне људе нема већег ауторитета од божјег, нема узвишеније и поштовања достојније институције од цркве, нити било која политичка идеологија може да буде важнија и уверљивија од оне коју заступа и брани црква. С друге стране, црква која тежи да појача свој утицај преко политичке

---

¹³³ Ернст Касирер, *Филозофија симболичких облика*, други део, Митско мишљење, „Дневник“, Издавачка делатност, Нови Сад 1985, стр. 84.

власти или коју је политичка власт потчинила и злоупотребила, део свог, условно речено, „светачког“ ореола преноси на саму власт. У зависности од односа световног владара и врховног свештеника, у случајевима када они делују у некој врсти политичког сагласја, настају цезаропапизам или папоцезаризам. У случају да теологија замени политичку филозофију и да духовници владају државом, реч је о теократији.

За владаре, у поретку који је чврсто ослоњен на идеологизовану прошлост, традиционализам представља чврсту брану за нове политичке идеје и промене. Важно је да се уочи разлика између традиције и традиционализма. Традиција је „све оно што је изабрано из прошлости као разумно и умно и што помаже животу људи у опстајању и развоју“¹³⁴, избор учињен на основу савремених критеријума рационалности и свевермених критеријума хуманости, вредан учења и памћења. „Традиционализам је идеологија која потомцима намеће идеје, веровања, вредности и норме њихових предака – да их следе без поговора или приговора, не обазире се на промене у спољашњој средини или унутрашњем искуству.“¹³⁵ Када је реч о политичким институцијама, свест о њиховом дугу постојању придаје им посебно поштовање подвлашћених; мисли се да су постојале одувек и да су чувари светог поретка. Окови традиционализма драгоцени су за чување власти и привилегија, зато што „традиционализам ставља друштвени поредак испред личне слободе, дисциплину испред игре духа, организацију испред појединца, јер сматра да људи нису кадри да буду ковачи своје среће, то могу само управљачи њиховом судбином.“¹³⁶

Поједине психолошке одлике људи, такође, повољно су утицале да се око власти створи свети ореол. Посебну улогу у овоме имају људи ауторитарног душевног склопа¹³⁷ и појава стапања индивидуа у масу, која се јавља у одређеним друштвеним околностима.

Људи ауторитарног карактера обожавају ауторитет (рационални или ирационални) и потпуно му се потчињавају. У исто време, они траже од других,

---

¹³⁴ Чедомир Чупић, *Политика и позив*, Удружење за политичке науке Југославије, Чигоја штампа, Београд 2002, стр. 13.

¹³⁵ Ђуро Шушњић, *Недовршени разговор*, Чигоја штампа, Београд 2008, стр. 173.

¹³⁶ Оп. cit. стр. 177.

¹³⁷ Фром је ауторитаризам сматрао човековом тежњом „да одустане од независности свог појединачног ја и да га сједини са неким или нечим изван себе, како би стекао снагу која му недостаје.“ Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Напријед, Загреб 1986, стр. 103.

који су на нижој лествици у друштвеној хијерархији или на нижем положају у некој организацији или заједници, да им се потчине. Они, дакле, имају потребу за хијерархијом ауторитета.¹³⁸ Склоност ка поштовању одређеног ауторитета с једне и наметању властитог ауторитета с друге стране чини их важним преносницима заповести врховног ауторитета, чуварима „свете ауре“ владара, помоћницима у спровођењу одлука, али и могућим саучесницима у евентуалним злочинима власти.

Стапање различитих припадника једне друштвене заједнице у масу, њихово утапање у неорганизовану гомилу огромне потенцијалне снаге, најчешће је последица кризе, или, тачније, неизвесности, несигурности и страха који проузрокује криза. Појединац у маси не понаша се на себи својствен начин, него се повинује захтевима гомиле; он је обухваћен масом с којом се сједињује по цену губљења личности. У моменту кризе, маса је у стању колективне емоционалне напетости и тада њој може лако да се манипулише.¹³⁹ „Добро организоване елите обрађују масе и усмеравају ту дивинску снагу у правцу који њима (елитама) одговара.“¹⁴⁰ Право питање је о каквом се правцу, у ствари, ради.

Античко поимање политике поставља опште добро у само средиште политичке делатности и политичке власти. Аристотел је сматрао да је свака заједница настала ради неког добра, а да држава, као најмоћнија и свеобухватна заједница, „тежи добру највећем од свих“. Приметио је овај антички филозоф и то да је праведност потреба државе, јер „правда чини поредак државне заједнице, а она се састоји у томе да се одлучи шта је право“. Власт, мислио је Аристотел, по својој природи има у виду интересе потчињених.¹⁴¹ Неколико векова касније, Аурелије Августин (354-430) описао је пропадање Римске империје, пребацујући својим сународницима то што је њиховим срцима

---

¹³⁸ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја, Београд 2004, стр. 87.

¹³⁹ „Систем се уопште не боји масе. Маси се могу дати све могуће духовне слободе, али шта ће она са њима, кад се у њеном духу још нису ни зачеле потребе за тим слободама: они који су на дну не морају се бојати пада! Ова раја никад се неће побунити и срушити властодршце, већ ће у покорности тражити начина да преживи, као што су ситније врсте надживеле диносаурусе. Маса је велика скупина људи неспособних да мисле својом главом, невештих да владају својим нагонима, необразованих да управљају јавним пословима и неорганизованих да остваре своје интересе.“ Ђуро Шушњић, *Орвелијана*, Чигоја, Београд 1999, стр. 20-21.

¹⁴⁰ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, op. cit. стр. 83.

¹⁴¹ Аристотел, *Политика*, Култура, Београд 1960, стр. 3-7 и 82.

овладала страст за влашћу.¹⁴² Кварење поретка, недостатак правде и жеља за (на)силном влашћу проузроковала је божју казну у виду најезде варвара, пред којом се срушила моћна империја. „Ако се из краљевства истјера правда, шта су она друго до разбојничке банде“, пише Свети Августин.¹⁴³ Тако је, преко дела хришћанских филозофа и теолога, идеја правде уткана у политичку мисао средњовековне Европе, а потом, често враћањем на античке идеале, и у дела многих нововековних политичких филозофа и писаца.

Историчарима и филозофима, од старог века до данас, биле су познате многе злоупотребе политичке власти. Тацит је Тиберијеву (42.п.н.е-37.н.е.) препредену политику назвао *arcana imperii*, тајна владавина, указујући већ и самим називом на појаву да у политици, поред онога што је јавно, церемонијално и декоративно, постоји и оно што је тајно, неуређено и ружно, па и зло. Тајно и скривено у политици постало је инспирација многим филозофима, посебно у Новом веку, после појаве Макијавелија. Томе је допринела спознаја да се важне одлуке често доносе управо ван домашаја јавности. Арнолд Клапмар (1574-1604) у свом делу *De arcanis rerumpublicarum*, које је у Бремену објавио његов брат, годину дана после ауторове смрти, објашњава да свака наука има своју тајну, па и оне које се тичу политике попут јурисдикције и ратне вештине. Зато и држава има институције које народу пружају привид слободе, док је њихова основна улога да умире народ и осигурају поредак. Клапмар пише да се побуњеном народу може обећати било шта, а касније обећања не морају да се поштују.¹⁴⁴ Ова тврдња врло је блиска схватању да је основни циљ власти сама власт, то јест њено одржање. Тиме се отвара простор за оправдање сваке злоупотребе власти. Један од покушаја оправдавања злоупотреба власти је и учење о државном разлогу према ком су мотиви, одлуке и понашање владара одређени државним интересом који је познат само владарима, док је другим људима, онима који не владају, непојмљив. Војислав Становчић сматра да је крајњи циљ оваквог погледа на власт, а често и његов резултат, стварање државе моћи (*Machtstaat*), која се оправдава пуком силом и

---

¹⁴² „Сама страст за влашћу, која од свих порока највише опијаше цијели римски народ...“
Аурелије Августин, *Држава божја*, ЦИД, Подгорица 2004, стр. 71.

¹⁴³ Ор. cit. стр. 163.

¹⁴⁴ Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 78.

почива на потпуном потчињавању поданика и уграђивању њихових живота, иметка и моралног интегритета у саме темеље те државе.¹⁴⁵

Прикривање посебних циљева државним разлогом, тајно одређивање истинских политичких циљева и жеђ за неограниченом влашћу неке су од последица одвајања политике од етике, због ког је и политичка власт изгубила своје недвосмислено усмерење ка јавној ствари и општем добру. Из овог одвајања, по мишљењу Ђуре Шушњића трагичног, јер „сада политика стварно делује као да етичка начела и не постоје“ и постаје „немилосрдна борба око расподеле и контроле друштвене моћи“, може да се изведе закључак, као што то Шушњић и чини, да је бавити се политиком и чинити зло – исто.

Полазиште да политика као вештина владања представља зло и да је власт принцип који негира оно што је најбоље у човеку, људско достојанство, лични интегритет и аутономију заједнице посебно је занимљиво за анархисте и анархизам, што је „назив дат принципу или теорији живота и понашања у ком је друштво замишљено без власти.“¹⁴⁶ Почети анархизма могу се пронаћи још у античкој филозофији, у мислима Аристипа из Кирене (435-360. п.н.е.), оснивача Киренске школе који је учио да се мудри људи не смеју одрећи своје слободе у корист државе и који није желео да припада ни владајућој ни подвлашћеним класама, и Зенона из Китиона (340-265) чија се идеја о слободном друштву, без власти, супротстављала Платоновој идеалној држави. Мада су се слични ставови појављивали и у току Средњег века, као и код француских енциклопедиста у 18. веку, сматра се да је политичке и економске замисли анархизма први формулисао Вилем Годвин (1756-1836). Он је тврдио да би друштво могло да функционише без власти, ако би заједнице биле мале и потпуно аутономне. У току Велике француске револуције, умерени револуционари, жирондисти, називали су анархистима оне који су сматрали да задатак револуције није испуњен свргавањем Луја XVI, а термин анархија у значењу друштвеног уређења без власти први је употребио Пјер Жозеф Прудон (1809-1865). Један од најистакнутијих анархиста био је Михаил Алексејевич Бакуњин (1814-1876), који се залагао за укидање државе, тврдећи да она припада нижем нивоу развоја цивилизације, да представља негацију слободе и да упропаштава чак и оно на шта се обавезе да ће испунити ради општег добра.

---

¹⁴⁵ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 43.

¹⁴⁶ Петар Кропоткин, *Анархија*, Центар за либертерске студије, Београд 2010, стр. 71.

Петар Алексејевич Кропоткин (1842-1921), један од утемељивача анархизма, писао је о друштву једнаких и слободних, у ком нема владавине човека над човеком, нити власти која би другима наметала своју вољу. По његовом мишљењу осећање једнакости је основа сваког ослобођења „јер није могуће ослобађати се а при томе желети владавину над другима.“¹⁴⁷ Управо једнакост свих чланова комуне негира власт, па Кропоткин изводи закључак да је комунизам без власти (анархо-комунизам) једини могући облик комунизма.

У оквиру анархизма развила се и индивидуалистичка оријентација, заснована на жељи да се сачува независност личности и створи могућност да свака личност потпуно развије своје особине и таленте. Овај вид анархизма потиче од ставова немачког филозофа Јохана Каспара Шмита (1806-1856), познатијег као Макс Штирнер, који је средином 19. века предвидео да ће победа државног комунизма значити успостављање нове тираније. Његов бунт против државе садржан је у идеји о препороду човековог Ја и стварању „заједнице егоиста.“¹⁴⁸

Човек је друштвено и политичко биће и као такав нужно живи у политичкој заједници, а политичке заједнице, ма колико да су захваљујући идејама великих филозофа хуманизоване, увек су хијерархијски устројене, тако да је неко на врху, а неко на дну лествице чији су нивои одређени количином моћи, угледа, знања, богатства, утицаја... Без обзира на наде анархиста да у њиховој оријентацији лежи напредак и будућност људског друштва, осим подстицаја који је анархизму (анархо-комунизму) дала Париска комуна (март-мај 1871), нема озбиљнијег примера успостављања друштва без власти.

Власт проистиче из хијерархијске структуре људске заједнице, тако да она представља израз људске потребе да живи у организованој заједници. Правдана легитимацијском формулом и подржана средствима принуде, она је увек била и јесте присутна у политичким заједницама, установама, институцијама и организацијама. Само по себи, то не представља ни добро ни зло. Људи уживају благодети заједничког живота у организованим заједницама, без којих не би могли да опстану; с друге стране, често се живот у заједници организује на нехуманим принципима, „на штету оних над којима се власт врши и уз ограничавање њихове слободе и могућности испољавања природних

---

¹⁴⁷ Петар Кропоткин, *Анархија*, *op. cit.* стр. 62.

¹⁴⁸ *Op. cit.* стр. 22. и 61-67.

потенцијала и задовољавања потреба, што иде све до лишавања таквих и минималне слободе (кретања) и везивања истих на такав начин да своју физичку радну способност морају ставити на располагање онима који захваљујући пре свега политичким односима постају њихови господари.¹⁴⁹ У току историје постојале су бројне политичке заједнице, многобројни и по многим особинама и навикама различити владари, разноврсни облици владавина и разни начини упражњавања власти. О предностима и недостацима сваког од њих може да се расправља, али из те расправе не може да се закључи ништа о карактеру власти уопште, то јест не може се вредновати власт по себи – о њој се може судити само посредно. Имати политичку власт значи поседовати способност за доношење и спровођење одлука којима се политичка заједница усмерава ка неком циљу, без обзира на начин његовог одређивања. И баш од тог циља и средстава која се употребљавају ради његовог постизања, зависи карактер политичке власти.

5. Проблем ограничавања власти

„Да се воља за поседовањем моћи налази бескрајно дубоко у свему што живи, то је зацело велико Ничеово сазнање...“, записао је млади аустријски филозоф Ото Вајнингер (1880-1903).¹⁵⁰ Ова свеприсутност моћи односи се и на заједнице и организације, где се моћ институционализује и претвара у власт. Судајући на основу досадашњих искустава човечанства, оправдана је тврдња Цона Далберга Ектона (1834-1902) да свака власт квари, а да апсолутна власт апсолутно квари. Чак и власт заснована на либерализму може да буде опасна; а како примећује Морис Диверже, „либерална мисао темељи се на начелу да је по својој природи свака власт опасна, јер овлашћени нужно тежи да се њоме окористи. За власт вриједи изрека: Не влада се невино.“¹⁵¹

У Старом веку, у грчким полисима, јасно је уочена потреба да се моћ и власт ограниче, без обзира на то да ли је владао један човек, неколицина људи или већина припадника заједнице. Неограничена власт увек је схватана као етички неоправдана претња слободи и општем добру. Стари Грци су зато веома

---

¹⁴⁹ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 54.

¹⁵⁰ Ото Вајнингер, *О крајњим животним сврхама*, Паидеиа, Београ, 2004, стр. 31.

¹⁵¹ Морис Диверже, *Јанус – два лица запада*, Глобус, Загреб 1980, стр. 58.

ценили добре уставе, непосредну демократију и политичке врлине, а изнад свега меру.¹⁵²

Потреба да се власт ограничи, да се одреде правила вршења власти и њене надлежности, једна је од основних потреба слободног човека. Зато и не чуди што је Аристотел само једним питањем озбиљно уздрмао Платонову визију идеалне државе којом би требало да управљају најмудрији, а најхрабрији да је чувају: „Ко ће чувати чуваре?” Ово питање Ендру Хејвуд сматра најстаријим демократским питањем, јер је у њему исказана жеља да се индивидуа сачува од свемоћне власти.¹⁵³

Један од примера ограничавања власти законима догодио се у Атини у време Солона, филозофа коме је понуђено да као најмудрији међу Атињанима влада овим полисом као тиранин. Солон је ово одбио и донео законе, по којима ће се владати у Атини. На питање да ли је Атињанима дао најбоље законе, одговорио је да им је дао најбоље законе које би они прихватили. Исписани на дрвеним даскама похрањеним у Пританеју, а касније исклесани на каменим пирамидама у краљевском трему, његови закони настали су с циљем да се ублаже велике разлике између богатих и сиромашних Атињана и помире њихови до тада супротстављени интереси и очекивања. Уверен у снагу закона, Солон је тврдио да добри закони могу да уклоне социјалне неправде и исправе неке мане у карактеру грађана, попут грамзивости. Сматрао је и да ће сами грађани моћи да се увере у то колико је боље поштовати законе и понашати се у складу с њима, него кршити их.¹⁵⁴

Велики атински филозоф Сократ, пре него што је осуђен на смрт, говорио је својим суграђанима да „закон захтева послушност”¹⁵⁵ и да је „боље умрети поштујући законе, него живети кршећи их.”¹⁵⁶ И његов ученик Платон био је свестан значаја закона као начина да се ограничи власт. У *Држави* је записао запажање свог брата Глаукона: „Свако биће по природи тежи за влашћу, само га закони спречавају и силом приморавају да застане код

---

¹⁵² Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 66-67. Мудраци Старог века учили су своје савременике да се покоравују законима (Хилон из Спарте), воле умереност (Питак из Митилене) и да је од свих ствари најбоља мера (Клеобул из Линда). Драган Николић, *Седам светских мудраца*, ВИЗ, Београд 2005, стр. 105, 115 и 162.

¹⁵³ Ендру Хејвуд, *Политика*, Слио, Београд 2004, стр. 144.

¹⁵⁴ Драган Николић, *op. cit.* стр. 63-66, 73-74 и 175.

¹⁵⁵ Платон, *Одбрана Сократова*, Дерета, Београд 2004, стр. 13.

¹⁵⁶ Ђуро Шушњић, *Драма разумевања*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 209.

равноправности.”¹⁵⁷ Платон је уочио и то да закон не сме да зависи од власти управљача; напротив, мора да буде господар управљачима.¹⁵⁸

За Аристотела било је „сасвим јасно да врховна власт треба да припада мудро састављеним законима, а носиоци власти ... треба да располажу том влашћу само утолико уколико закони нису прецизни, јер није лако општим одредбама обухватити све појединачне случајеве.”¹⁵⁹ На основу тога да ли власт поштује законе и права поданика или их крши и тлачи, овај антички филозоф правио је разлику између краљева и тирана (тј. између легитимне и нелегитимне власти) и указао на специфичности силе којом располажу. „Краљеве оружјем чувају грађани, а тирани најамници, јер краљеви владају по закону и уз сагласност поданика, а тирани упркос вољи поданика, па стога краљеви имају телесну стражу састављену од грађана, а тирани против грађана.”¹⁶⁰

У Средњем веку, у току ког се сматрало да „за човечанство нема већег благослова” него да владају они који су „обдарени искреном побожношћу”, како је формулисао Свети Августин,¹⁶¹ религија и црква су биле нека врста коректива власти, условљавајући своју подршку владару поштовањем одређених принципа.¹⁶² Док су се на Истоку хришћанског света патријарси углавном покоравали царској власти, због изразите царске премоћи, борба између црквене и државне власти на Западу имала је своје врхунце и обрте, све до одвајања цркве и државе. Крајем V века, папа Гелазије I (папствовао од 492. до 496. године) упутио је писмо византијском цару Анастасију I (430-518) у ком га упозорава да „светом владају две велике силе, света власт (*auctoritas*) и краљевска власт (*potestas*)”, при чему је власт свештенства далеко већа „пошто они на судњем дану морају положити Богу рачун о душама краљева.”¹⁶³ У сукобу између византијског цара и папе Гелазија, римски првосвештеник изашао је као победник. Тиме је утемељена Галезијанска теорија о два мача, на коју су се касније позивали многи бискупи и папе. У XII веку појавило се

---

¹⁵⁷ Платон, *Држава*, Култура, Београд 1969, стр. 42.

¹⁵⁸ „Јер у држави где закон зависи од власти управљача и где он сам нема снаге, ја видим да се спрема пропаст. А у држави где је закон господар управљача, и где је власт потчињена законима, ја добро видим да постоје и спас и срећа и све благодети које богови дадоше државама.” Платон, *Закони*, БИГЗ, Београд 1971, стр. 145.

¹⁵⁹ Аристотел, *Политика*, Култура, Београд 1960, стр. 93.

¹⁶⁰ Ор. cit. стр. 102.

¹⁶¹ Аурелије Августин, *Држава божја*, ЦИД, Подгорица 2004, стр. 236.

¹⁶² Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија*, том I, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 257-258

¹⁶³ Ор.cit. стр. 313.

уверење да оба мача припадају папи, при чему папа преноси право коришћења световног мача на цара, ако је миропомазан.

Тома Аквински (1225-1274), један од највећих хришћанских мислилаца, следећи Аристотелове идеје, развија учење о легитимности власти, засновано на разликовању праведног краља од неправедног владара – тиранина. Он сматра да народ нема обавезу да се покорават тиранину, него да, кад тиранија постане несносна, храбри треба да се жртвују да би ослободили свој народ. Тома Аквински објашњава да не треба поштовати чак ни библијске поруке о покорности поданика према власти, јер када власт престане да потиче од Бога, онда и обавеза покораванја престаје да важи. Власт по мишљењу Аквинског „престаје да потиче од Бога” из два разлога: због начина на који је стечена и због начина на који се употребљава. Пошто народ има право да изабере владара, може и да га збаци или ограничи његову власт ако овај постане тиранин. Аквински, такође, реafirмише начело узајамности обавеза између владара и поданика, сматрајући да ако владар не испуњава своје обавезе према народу, народ не мора да испуни своје дужности према владару.¹⁶⁴ Жан Калвин (1509-1564), један од најзначајнијих личности Реформације, проповедао је да су функционери постављени да обављају јавне послове да би ограничили тиранију краљева и да, ако то не чине, треба да знају да издају слободу народа, чији су чувари по божјој вољи. „Ми смо потчињени људима који над нама владају, али потчињени смо у Господу, а ако они наређују ма шта супротно њему, оглушимо се о то”, сматрао је Калвин.¹⁶⁵ Два века касније, на начин својствен епохи просветитељства, Монтескје је одао признање цркви записавши да је власт свештенства увек добра брана неограниченој власти када нема друге препреке, „јер, будући да људској природи деспотизам наноси ужасна зла, и само зло које га ограничава јесте добро. Као што море, које као да би прекрило васцелу земљу, обуздавају растине и најситнији шљунак на обали, тако и монархе, чија власт изгледа безгранична, спутавају и најмање препреке и њихову природну гордост подвргавају жалопојки и молитви.”¹⁶⁶

Један од најзначајнијих докумената којим су гарантоване основне политичке слободе, настао у Средњем веку, јесте Велика повеља слобода

---

¹⁶⁴ Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија*, том 1, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 317, 330-334.

¹⁶⁵ Оп. cit. стр. 317, 346.

¹⁶⁶ Монтескје, *О духу закона*, Градац, Чачак 2001, стр. 30-31.

(*Magna charta libertatis*). Ову повељу био је принуђен да потпише енгласки краљ Јован Без земље, пред побуњеним племићима. То показује да је и у Средњем веку било познато да значајно ограничење власти може да буде принуда којом се власт ставља у такав положај да мора да поштује основна права и слободе.¹⁶⁷

И нововековне политичке теорије трагају за начинима помоћу којих би се ограничила неумерена државна власт. Под утицајем ових теорија настају политичке промене, чији је основни смисао у томе да се политичка власт, до тада у рукама појединаца, „помери” у политичке институције, које ће владати на основу устава. Друго, закони, па тако и врховни закон – устав, не могу произвољно да се мењају ради остваривања тренутних циљева, интереса, жеља или хирова појединаца, група, слојева или класа, јер се заснивају на метаправним темељима и тиме гарантују остваривање природних права човека и (широко распрострањеног поимања) правде. Циљ закона, како га је формулисао Џон Лок, „није да укине или ограничи, већ да очува и увећа слободу.”¹⁶⁸

Лок је понудио једну од најзначајнијих идеја у вези са ограничавањем власти. Реч је о идеји конституционализма и ограничене владе, која је поникла са тла теорије друштвеног уговора „као пута којим се из природног стања прелази у цивилизовано политичко стање.”¹⁶⁹

Лок је у свом филозофском опусу користио Хобсова размишљања, уводећи новине у теорију друштвеног уговора. Он, на пример, користи термин природно стање, али под њиме подразумева поредак другачији од Хобсовог анти-поретка, рата свих против свих. За Лока, природно стање људског рода је стање „савршене слободе”¹⁷⁰, у коме људи располажу не само својим поседима, него и својом личношћу, на начин на који то желе, без тражења дозволе од других, ограничени само природним правом. Они, такође, живе у стању „савршене једнакости”¹⁷¹, непознајући власт једног човека над другим, нити моћ као надмоћ. Овакво стање траје све док се људи понашају умно, поштујући природно право, које им је даровао бог, и избегавајући да чине зло. Људи,

---

¹⁶⁷ Војислав Становић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 173.

¹⁶⁸ Ор. cit. стр. 280.

¹⁶⁹ Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 67.

¹⁷⁰ Џон Лок, *Две расправе о влади*, Утопија, Београд 2002, стр. 237.

¹⁷¹ Ор. cit. стр. 239.

међутим, углавном нису склони да се строго придржавају правде, посебно када се ради о политичкој власти и материјалној користи, због чега је природно стање „ма колико да је слободно, пуно страхота и непрестаних опасности“.¹⁷² Када један човек жели да потчини другог човека, присвоји оно што је његово или га експлоатише, тај други, оштећени, има право да се заштити и брани. На тај начин људи улазе у „стање непријатељства и разарања“,¹⁷³ то јест рата. За Лока, дакле, природно стање није стање рата свих против свих, али може то да постане, пошто је у овом стању извршење власти нередовно и неизвесно, а нема ни механизма који би могли да гарантују поштовање природних права. Зато је неопходно је да људи пређу из природног у друштвено стање и они то чине здруживањем у заједницу „како би угодно, безбедно и мирољубиво живели заједно и са сигурношћу уживали властиту својину и имали већу безбедност од напада оних који тој заједници не припадају.“¹⁷⁴ У друштвеном стању постоји оно што људима у природном стању недостаје, а то су, пре свега „устаљен, познат закон, примљен и одобрен општом сагласношћу... познат и непристрасан судија са влашћу да решава све размирице према установљеном закону“ и власт способна „да подржи и потпомогне пресуду када је правична и да јој омогући дужно извршење.“¹⁷⁵

Упркос томе што људи у друштвеном стању преносе на владу право чињења онога што је прикладно за њихово властито очување и право кажњавања злочина, влада нема неограничена овлашћења и народ може да се побуне и да је промени. Власт није самој себи сврха – она постоји ради постизања општег добра, извршења правде, заштите својине и сигурности заједнице. Она, дакле, штити човека, а њен циљ је добро људи. Владари који ово прекрше и не испуне своју улогу или промене законодавно тело противно вољи грађана, или законодавна тела које прекрше своја овлашћења, доводе до распада владе. У таквим случајевима на делу је регресија из друштвеног у природно стање, у коме народ има право да „се о себи стара успостављањем новог законодавног тела које се разликује од претходног изменом лица или облика владе, или и једног и другог.“¹⁷⁶ Влада, дакле, не сме да крши човекова

---

¹⁷² Џон Лок, *Две расправе о влади*, Утопија, Београд 2002, стр. 289.

¹⁷³ Оп. cit. стр. 244.

¹⁷⁴ Оп. cit. стр. 283.

¹⁷⁵ Оп. cit. стр. 298-299.

¹⁷⁶ Оп. cit. стр. 348.

природна права; она не може да влада помоћу *ad hoc* декрета, него на основу објављених важећих закона који испуњавају одређене услове; њена власт заснована је на пристанку потчињених и подељена је како би се избегле злоупотребе власти.¹⁷⁷ Локова је заслуга и то што је народ, који уговорно ствара политичко друштво, поставио на трон судије коме је једином допуштено да суди о вршењу власти.¹⁷⁸

Нови век је и доба револуција које су у први план истакле слободе и права грађана. Тада донете декларације права¹⁷⁹ и данас се сматрају врхунским достигнућима на којима почива наша цивилизација. Тада се, као и данас, знало да декларације, уставни закони могу да постану пуко парче папира без стварног значаја ако се не поштују. Зато је било неопходно развијати „повољан, рационалан, стабилан глобални систем, који обезбеђује одговарајућа правила игре, извесност и релативну сигурност, и који даје само основне оквире унутар којих се привредна и друштвена утакмица може одвијати, а сва друштвено прихваћена знања и вештине могу се практиковати.”¹⁸⁰ Тако су поштовање и квалитет права постали важно мерило уређености и напретка државе. Политичка и правна филозофија Новог века промовисала је идеју владавине права и правне државе, као важно средство у ограничавању власти.

Шарл-Луј де Секонда, барон од Бреда и Монтескјеа (1689-1755), упозоравао је своје савременике да само власт зауставља власт. Оваквој Монтескјеовој тврдњи претходила су дела Џејмса Харингтона (1611-1677) и Џона Лока, у којима су ови аутори писали о подели власти, али Монтескје је први доследно изложио тезу о подели власти на законодавну, извршну и судску (он употребљава термин „извршна власт у стварима које спадају у грађанско право”¹⁸¹). Монтескје је желео да Француска, по узору на Енглеску, пружи

---

¹⁷⁷ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 118 и 279.

¹⁷⁸ „Овде ће се по свој прилици поставити уобичајено питање: *Ко ће бити судија о томе да ли принц или законодавно тело раде противно своме овлашћењу?* ... Народ ће бити судија; јер, ко ће бити судија о томе да ли његов повереник или посланик ради правилно или у складу са овлашћењем – до онај ко га је одаслао и ко мора, пошто га је одаслао, да још располаже влашћу да га одбаци када пренебрегне своје овлашћење.” Џон Лок, *Две расправе о влади*, Утопија, Београд 2002, стр. 360.

¹⁷⁹ Вирџинијска декларација о правима (1776), Декларација независности САД (1776), Декларација права човека и грађанина (1789. и 1793.)

¹⁸⁰ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, *op. cit.* стр. 258.

¹⁸¹ Монтескје, *О духу закона*, Градац, Чачак 2001, стр. 112. Монтескјеова подела власти је тзв. функционална или хоризонтална подела. Поред ње, постоје још и вертикална (или просторна),

институционалне гаранције слободи и безбедности грађана. Филозоф који је тврдио да су „преврати које изазива слобода само потврда слободе”¹⁸², пресудно је утицао на Америчку револуцију и прву фазу Француске буржоаске револуције; док су у Француској касније превагнулe идеје Жан-Жак Русоа, у америчкој пракси Монтескјеов утицај резултовао је равнотежом и међусобном провером власти.

Од средине XVIII до средине XIX века, уобличила се и усталила идеја и пракса цивилног друштва, као најширег друштвеног облика ограничавања политичке моћи државе и контроле њене власти. О разлици која постоји између друштва и државе најупечатљивије је писао Томас Пејн (1737-1809). По Пејновом мишљењу друштво и држава имају потпуно различите изворе. „Друштво је производ наших жеља, а држава наших грешака; друштво подстиче на срећу позитивно уједињавајући наше осећаје, држава негативно ограничавајући наше мане. Једно охрабрује дружење, друго ствара разлике. Друштво штити, држава кажњава.”¹⁸³

Два доминантна класична концепта цивилног друштва, поникла из германске и англо-америчке културне традиције, разликују се управо по наглашавању политичког решавања друштвених проблема (апотеоза државе), односно потенцирању друштвеног решавања друштвених питања (апотеоза друштва).¹⁸⁴

Савремени појам цивилног друштва, наравно, разликује се од класичног. Вукашин Павловић уочава најмање две специфичне равни појма цивилног друштва: теоријско – аналитичку и нормативно – мобилизаторску. У теоријско – аналитичкој равни цивилно друштво представља „агрегатни појам којим се означава специфичан скуп друштвених комуникација и социјалних веза, социјалних институција и друштвених вредности, чији су главни актери: грађанин са својим цивилним правима; грађанске (неполитичке, невладине) организације, удружења, друштвени покрети и грађанске институције; и све оно што се у модерном друштву обухвата термином јавност.” Тако се унутар цивилног друштва аналитички могу разликовати три нивоа: грађанин,

---

социјална и политичка подела власти. Види: Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 280.

¹⁸² Монтескје, *О духу закона*, Градац, Чачак 2001, стр. 181.

¹⁸³ Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 13.

¹⁸⁴ Оп. cit. стр. 18

асоцијације грађана и јавност. Институције које су у директном односу са цивилним друштвом су породица, црква, приватни фондови, добротворна удружења, образовни систем и универзитети, слободна штампа и независни медији и др. У другој, нормативно – мобилизаторској равни, цивилно друштво „има преваходно статус нормативног концепта, који служи и помаже да се мотивишу и мобилишу грађани и остали социјални актери како би установили и развили различите садржаје и облике цивилних активности.”¹⁸⁵

Такође, треба имати у виду теорију друштвених покрета коју су развили теоретичари попут Алена Туерна, Џона Кина и Клауса Офеа. У својој теорији Офе полази од модела демократије који је алтернативан институционалној репрезентативној демократији и представља плодно тле за самоникле покрете и грађанске иницијативе.

Ипак, значај развоја цивилног друштва и његовог учешћа у јавном животу као противтеже држави остао је у сржи појма од његових почетака у политичкој мисли Макијавелија, Лока, Монтескјеа и Пејна до савремених теорија. Цивилно друштво почива на индивидуи која се не доживљава као поданик него као грађанин,¹⁸⁶ и на могућностима грађанских удружења, организација и друштвених покрета да битно утичу на решавање друштвених проблема и значајно одреде државну политику.

Вилхем Хајнрих Рил (1823-1897) уврстио је средином деветнаестог века цивилно друштво у „знакове времена” или концептуалне кодове епохе, сматрајући овај појам једном од неколико великих истина којима се објашњава свет.¹⁸⁷ Овај став је актуелан и данас; ни једно значајно друштвено питање не може се посматрати изоловано од цивилног друштва.

У савременим демократским друштвима не постоји само једна политичка институција која полаже право на апсолутну моћ, него је моћ расута на већи број институција друштва. Политичке институције савремене државе све више се схватају као једна врста у мноштву актера, који својим деловањем утичу на друштвене процесе. Зато се оправдано говори о хоризонтализацији друштва или

---

¹⁸⁵ Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 53-54

¹⁸⁶ „Полазна тачка концепта цивилног друштва је грађанин са својим индивидуалним цивилним правима, а у његовом средишту су грађанске организације и удружења.” Оп. cit. стр. 56

¹⁸⁷ Оп. cit. стр. 12.

о умреженом друштву, што је битно за равнотежу, контролу и ограничавање власти.

Роберт Дал је, 1953. године, употребио термин *полиархија* као алтернативу речи *демократија*, да би исказао разлику која постоји између демократије, као идеалног система, и стварних институционалних аранжмана, као несавршених приближавања идеалу.¹⁸⁸ Значење врсте режима полиархија добија 1971. године. Полиархија дословно значи владавину многих, што у контексту хоризонтализације и умрежавања друштва треба разумети као владавину различитих друштвених актера неједнаког утицаја и компетентности, и често са различитим, па и супротстављеним интересима, коју карактерише компромис, толеранција и поштовање „правила игре“ (правних, обичајних и моралних норми). Основне одлике полиархије су: политички плурализам, политичко представљање, слободни избори, широка партиципација, поштовање људских и грађанских права и слобода, одређен степен независности група и удружења грађана од власти. Значај успостављања полиархичних режима огледа се у примени класичних либералних слобода, унапређивању политичког представљања, промени у организацији политичких партија, повећању броја и различитости преференција и интереса заступљених приликом доношења политичких одлука, смањивању вероватноће да ће влада употребити екстремне мере принуде и развијању демократске политичке културе.¹⁸⁹

У полиархији не постоји политички актер који има монопол на политичке ресурсе и способност да их употреби за успостављање апсолутне политичке доминације, што је такође значајно за равнотежу и контролу власти. Кључни ресурси којима влада може да сузбије опозицију (насилна и ненасилна средства присиле, убеђивања и подстицања) или више нису доступни или су дистрибуирани тако да, из перспективе владе, очекивани трошкови сузбијања опозиције расту, а трошкови толеранције опадају.

Питање контроле и ограничавања власти је, дакле, свевремено питање, важно за очување слободе људи и њихових права. Ако власт није ограничена, човек није грађанин, него поданик. За било коју власт није довољно да има ваљано стечен, легитиман наслов (*titulus*), него мора и својим вредностима и

---

¹⁸⁸ Роберт Дал, *Полиархија: партиципација и опозиција*, Филип Вишњић, Београд 1997, стр. 19.

¹⁸⁹ *Op. cit.* стр. 27-42.

поступцима да увек изнова заслужује сагласност грађана. Ако то не чини, власт постепено, али нужно, губи легитимност и спрема властиту пропаст.

6. Губитак легитимности и дезинтеграција власти

Поједини аутори, попут Семјуела Хантингтона, сматрају да је легитимност недовољно јасан, магловит појам, који би политички аналитичари требало да избегавају. Упркос таквом мишљењу о овом појму и сам Хантингтон истиче да је легитимност суштински важна за разумевање политичких и друштвених промена које је сликовито описао као таласе демократизације.¹⁹⁰

Легитимност је за власт, свуда и у свим временима, изузетно важна. Мада свака епоха има своја посебна схватања о легитимности власти, чије су специфичности условљене друштвеним околностима и развојем политичке мисли, осећање подвлашћених да је власт којој су се повиновали праведна, њихово уверење да живе у једином могућем, најбољем или барем исправном поретку и макар минимум њихове сагласности са наредбама власти које треба да испуњавају, неопходни су услови за релативну трајност и постојаност власти. Без обзира на средства принуде којима нека власт располаже и на степен организованости властодржаца, власт која није легитимна принуђена је да непрекидно троши ресурсе којима располаже (а ресурси су увек ограничени!) и расипа своју снагу на очување поретка.¹⁹¹ С правом је Жан-Жак Русо тврдио да ни „најјачи није никад довољно јак да увек буде господар, ако не претвори своју снагу у право, а послушност у дужност.“¹⁹²

Легитимност власти може да се утврди на основу права на вршење власти и исправности начина на који се влада. Опште прихватање нечијег права да влада или његових претензија на власт вековима је била највећа препрека узурпаторима, који су хтели да владају државама и народима, иако на то нису имали право судећи на основу принципа који су исказивали преовлађујући дух епохе. Зато су владе настале узурпацијом власти углавном биле нестабилне и релативно краткотрајне, а владари-узурпатори најчешће нису успевали у свом

---

¹⁹⁰ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 51-52.

¹⁹¹ „Гола сила и моћ примењују се углавном тамо и онда, где и када се идеолошки митови одбацују од стране већине.“ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 95.

¹⁹² Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993, стр. 30.

науку - да својим наследницима прибаве исправан легитимацијски *titulus*.¹⁹³ С друге стране, у току политичких борби, противници власти позивали су се на илегалност власти, тврдећи или да не постоји легитимацијски *titulus* или да је владар својим понашањем разорио *titulus* на коме му је засновано право на власт, чиме је његова владавина изгубила легитимност.¹⁹⁴

---

¹⁹³ На пример, после смрти византијског цара Андроника III, 1341. године, избио је грађански рат између најближег пријатеља и сарадника покојног цара, Јована Кантакузина и Андроникове жене Ане Савојске, за стицање права на вођење регентства (у то време најстарији син цара Андроника, Јован био је малолетан). у току борбе успешнији Јован Кантакузин крунисао се за цара 1346. године у Једрену. Он је 1353. године покушао да оснује своју владарску династију, проглашавајући свог сина Матију Кантакузина за цара и савладара, изоставивши легитимног наследника престола Јована V Палеолога из званичних акламација и молитава. Међутим, због напредовања турских освајања у Тракији криза је потресла царство и Јован Кантакузин је свргнут у преврату, којим је на престо доведен легитимни наследник трона Јован V Палеолог. Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1996, 475-495. Дobar пример је и Наполеон Бонапарта, који је покушао да легитимност стекне на различите начине: плебисцитом, ратним и државничким успесима, крунисањем за цара уз папски благослов, браком са аустријском надвојвоткињом и заснивањем династије. Међутим, сваки неуспех изазивао је кризу која је доводила у питање легитимност његове владавине. Када је потписао прву абдикацију, покушао је да свом сину завешта француски престо, али у томе није успео, јер нико више није признавао његово право на вршење власти. После друге абдикације о наследној власти није могло да буде ни речи. Скоро четрдесет година касније, Наполеонов братић изабран је за председника Француске, после неколико година извршио је државни удар и прогласио се царем. После капитулације у Седану 1870. године збачен је с власти. Жорж Лефевр, Шарл Путас, Морис Бомон, *Историја Француске*, књига друга, Просвета, Београд 1961, стр. 126-228.

¹⁹⁴ Дobar пример губитка легитимности због понашања владара је судбина Новог вавилонског царства у време рата са Персијом Ахеменида. Вавилонски владари ослањали су се на свештенике бога Мардука, с чијом је помоћу на престо дошао и краљ Набунид. Он, међутим, није поштовао обичаје своје земље, а покушао је и да уведе поштовање асирског бога Месеца Сина што Мардукови свештеници нису одобравали. Владар древне Персије Кир II Велики искористио је размирице у Вавилонији и поразио њену војску, али није пропустио прилику да искаже поштовање вавилонском богу Мардуку. Чак је и своје војне успехе, на задовољство покорених Вавилонца, приказао као Мардукову вољу. Ово није било церемонијално преузимање владарске позиције у Вавилонији; био је то начин да се придобију свештеници, најзначајнија класа у Вавилону, а преко њих срца и душе нових поданика. Широм земље гласници су читали краљев проглас у коме се наводи да су вавилонски богови Мардук и Набу изабрали Кира да победи дотадашње тирани. Припремљена је и краћа верзија прогласа у стиху, да би се данима певала у градовима. Кипове богова Сумера и Акада, које је Набунид однео из Вавилона, Кир је вратио у вавилонске храмове, а својим војницима није дозвољавао да наоружани посећују света места. Такође, користио је сваку прилику да лично учествује у процесијама и верским светковинама. Кир Мудри разумео је друштвени значај религије у Вавилонији и другим покореним земљама. Толиким просторствима и бројним народима не би могао да влада уколико би их учинио непомирљивим непријатељима. Оливер Потезица, *Древна Персија*, Филип Вишњић, Београд 2007, стр. 40-48. Пример губитка легитимности због понашања владара је и судбина последњег римског краља Тарквинија Охолог, који се, за разлику од својих претходника, „окружио телесном гардом, понижавао слободњаке месецима присилног рада, наређивао разапињање грађана на крст у Форуму, погубљење многих вођа виших класа, а владао је са тако дрском бруталношћу да је наукао мржњу свих утицајних људи.” Вил Дјурант, *Историја цивилизације, том 3, Цезар и Христ*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 25. Такође, војне диктатуре, засноване на снажним механизмима присиле и истицању војних ресурса у први план, када су војнички поражене губе свој легитимитет. на пример, војни режим у Аргентини изгубио је власт после Фокландског рата, а Иди Амин Дада изгубио је власт у Уганди приликом пораза у рату са Танзанијом, који је сам изазвао. Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Слио, Београд 2001, стр. 286-301.

Трећи разлог губитка легитимности је тај што у неким друштвеним околностима легитимацијски основ више не пружа одговарајући оквир друштвеним односима, па бива замењем другим. Такав вид губитка легитимацијског основа и његове замене другим праћен је са мањим или већим степеном насиља. Дobar пример за овакав начин нестајања легитимности пружили су исукани мачеви енглеских племића који су приморали краља Јована Без земље да, 1215. године, потпише Велику повељу слободе (*Magna charta libertatis*), један од најзначајнијих докумената у енглеској и светској политичкој историји, прихватајући тиме одређена права и слободе грађана, а ограничавајући истовремено краљевску власт. Побуне против власти и револуције увек се јављају када се захтеви и наредбе власти опажају као неправедни, дистрибуција политичких ресурса као остатак прошлости који не одсликава друштвену реалност, а инструменти принуде којима власт располаже као недовољно снажни да би им се морало без поговора повинovati.

Са непромењеном актуелношћу пред сваким владаром (или владом) увек се појављује тврдња Никола Макијавелија „да је једном владаоцу потребно да му је народ пријатељ: у противном, у несрећи нема му помоћи.”¹⁹⁵ Тачно је, с једне стране, да је подршка коју владар или режим ужива непоходан, мада не и довољан услов за легитимност, али с друге стране, власт која не може да рачуна на масовну подршку и лојалност, не може ни да очекује да ће грађани у одређеним случајевима да поштују њене институције и установе. Таква власт је посебно изложена притисцима да се мења у доба криза, које може и сама да произведе својим деловањем или неделовањем. Промена којој се власт најтеже прилагођава, уколико уопште пристаје на њу, и коју у највећем броју случајевима не може да контролише је промена односа грађана према друштвеним установама, институцијама, вредностима и законима. Истовремено, саме институције и установе или остају паралисане или се суочавају са унутрашњим проблемима који их доводе до урушавања. „Кризна стања имају облик дезинтеграције друштвених установа.”¹⁹⁶

У временима када долази до поништавања или замењивања легитимацијског основа, власт може да посегне за стварањем привида

---

¹⁹⁵ Николо Макијавели, *Владалац*, Дерета, Београд 2005, стр. 47.

¹⁹⁶ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Службени гласник, Завод за уџбенике, Београд 2007, стр. 104.

легитимности. У том случају, власт нуди као средство легитимизације сопствену представу о себи и својој друштвеној улози или намеће процедуру легитимизације за коју сматра да је за њу најповољнија. Оваква аутолегитимизација под неким околностима може да буде и прихваћена, али не може да представља основу за трајно решавање питања легитимности власти. Пре свега, легитимизација није једносмеран процес, који зависи само од воље једног елемента у структури политичке власти. „Легитимизација је двостран чин. То није само тежња чланова једне политичке заједнице да се ради општег добра утврде основи власти и начини њеног успостављања (избирима) и вршења (у складу с владавином права), нити само тежња носилаца односно поседника друштвене моћи да свој положај олакшају придобијањем подршке и послушности. Већина чланова друштва као појединци и велики број друштвених група тражи и очекује легитимизацију као сусрет и помирење опречних захтева, деловања, интереса и очекивања.”¹⁹⁷ Власт може да очекује много од аутолегитимизације, у неким случајевима може и да оствари свој циљ у кратком временском периоду, али приликом сваке промене околности под којима је аутолегитимизација давала резултате прихватљиве за власт, покренуће се питања рационалности легитимацијског основа, што може да изазове кризу легитимности. Криза легитимности попут Дамокловог мача виси изнад власти засноване на аутолегитимизацији.

У доба кризе на друштвену сцену ступају они чланови заједнице који нуде нова решења. Они могу да буду припадници режима који је изгубио легитимност или противници тог режима, али заједничко им је да имају нове визије и одговоре који ће помоћи друштву да превазиђе кризну ситуацију. Ђуро Шушњић истиче да „није истина да се у тренуцима кризе стварају одговори за њено решење. Ти су одговори већ постојали и имали су их они који су предвиђали могућност такве кризе и којима је институционалним запрекама било онемогућено да их јавно изнесу и бране. Тренутак кризе само даје шансу да се ти већ припремљени одговори понуде као излаз из кризе. Криза је повољна за прихватање одговора, али не и за стварање нових одговора.”¹⁹⁸ Ове тврдње Шушњић поткрепљује чињеницама да су криза, напетост и опасност неповољни за креативно мишљење, пошто је тада људи налазе у стању емоционалне

---

¹⁹⁷ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 131.

¹⁹⁸ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 66.

напетости која им смањује рационално-критичке способности, као и да стваралаштво има кумулативни карактер, што значи да нове идеје не настају одједном, искључиво као последица тренутног надахнућа, него захтевају методично и систематично истраживање. Излаз из кризе нуде они који су већ размишљали о недостацима постојећег режима, о манама поретка, о искварености актуелне власти. Онај који то примећује, сигуно није присталица постојеће власти, чак и ако јој по свом статусу или положају припада; напротив, он припада корпусу оних који се, јавно или тајно, противе власти; они су носиоци предстојеће побуне. Често су управо „отпадници старог режима” предводили или теоријски уобличавали и припремали револуције.

Губитак легитимности повећава вероватноћу отвореног изражавања неслагања са важећим поретком и избијања побуна против режима. У временима кризе легитимитета расту шансе за обарање режима, јер се тада:

- 1) јављају поделе у самој владајућој елити (класи, слоју, групи);
- 2) режим опажа као неправедан према грађанима и неодговарајући за постојеће друштвене и/или политичке односе или околности;
- 3) незадовољство грађана режимом увећава чак и у случајевима када режим покаже спремност да изврши ограничене промене и спроведе реформе (у једној или више области од јавног интереса);
- 4) шири и јача уверење грађана да режим треба да се мења и да се за то вреди залагати и борити;
- 5) број присталица режима који је изгубио легитимност све више смањује како време одмиче, док отпор грађана у исто време расте;
- 6) чак и они који су припадали владајућој елити колебају, напуштају своја уверења и мењају страну, а они који су задужени да бране режим немају вољу да то стварно чине.

Када дубока политичка криза, као што је криза легитимитета власти, захвати једно друштво, а у оквиру важећег поретка не постоји јасна алтернатива постојећем легитимацијском основу на ком се не може више засновати власт, власт се постепено дезинтегрише. Она може да опстане релативно дуго, али само уколико јој се нико непосредно не супротстави. У случају отвореног, директног супротстављања, макар то била и мања, углавном ненасилна побуна,

дезинтеграција власти показује се у свом пуном обиму и разоткрива рањивост режима, неспособног да даље одржи поредак.¹⁹⁹

Губитак легитимности отвара врата револуцији и из равни политичке могућности уводи је у стварност. Две револуције у Енглеској покренуте су против краљевог апсолутизма, када је уверење да краљ има право да влада на такав начин нестало. Америчка револуција почела је захтевима за политичко представљање, без кога становници британских колонија у Северној Америци нису хтели да пристану на плаћање пореза. Британска управа над овим колонијама изгубила је легитимност. О почетку Француске револуције 1789. године надахнуто пише Гистав ле Бон: „... кад је пук чуо како га људи на које је гледао као на владу уверавају да је раван својим некадашњим господарима, он се тада сматрао жртвом и почео пљачкати, палити, убијати, умишљајући себи да извршује право... Како су се сваки дан кидале све друштвене узде, које задржаваху некоћ гомилу, доби она сазнање неограничене моћи и с весељем виде хајкати и робити своје пређашње господаре.“²⁰⁰ У одсудном тренутку Јулске револуције у Француској 1830. године, када је народ јуришао на краљеву палату, два пука краљеве војске прешла су на страну револуционара. Овој револуцији била су потребна само „три славна дана“, од побуне новинара погођених цензуром до збацивања последњег француског краља из династије Бурбона са престола. Фебруарска револуција 1848. године у Француској није ни била планирана.²⁰¹ Она је настала из протеста које су на Тргу Конкорд, 22. фебруара 1848. године, приредили студенти, демократе и радници, тражећи реформе. Војска је отворила ватру на једну колону радника 23. фебруара, на шта се дигла национална гарда и сиротиња Париза. Следећег дана пао је Луј-Филип,

---

¹⁹⁹ „Тамо где је моћ дезинтегрисана, револуције су могуће, али не и нужне. Познати су нам многи примери сасвим немоћних режима којима је било допуштено да дуго опстану - или зато што није било никог ко би проверио њихову снагу и открио њихове слабости, или зато што су били довољно срећни да не буду увучени у рат и доживе пораз. Дезинтеграција често постаје очигледна тек у директној конфронтацији; па чак и тада, када је моћ већ на улицама, потребна је нека група људи да ту моћ прихвати и да преузме одговорност.“ Хана Арент, *О насиљу*, Alexandria Press, Нова српска политичка мисао, Београд 2002, стр. 62.

²⁰⁰ Гистав ле Бон, *Психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919, стр. 38-39.

²⁰¹ „Првобитни циљ фебруарских дана био је изборна реформа... Али када је дошло до стварних сукоба, кад је народ пошао на барикаде, кад се Национална гарда држала пасивно, кад армија није давала озбиљан отпор и кад је краљ побегао, - онда је изгледало да је република разумљива сама по себи.“ Карл Маркс, *Осамнаести пример Луја Бонапарте*, Култура, Београд 1949, стр. 18.

последњи краљ Француске.²⁰² Показало се да је Клеменс фон Метерних дао правилан суд о легитимности Јулске монархије и Лују-Филипу: „Њему недостаје подршка принципа легитимитета, власт му није утемељена ни у наследним правима ни у националним изборима.“²⁰³

Режим може да опстане упркос побунама само ако има довољно снаге да им се успешно супротстави и да их угуши. Проучавајући ниво насиља у демократизацијама које су се одиграле између 1974. и 1990. године, Хантингтон је дошао до закључка да спремност влада које су се противиле променама да нареду употребу силе против опозиције није свуда била иста, као што ни спремност апарата принуде да изврши таква наређења није био исти. Да би насиље постало стварно, потребно је, али не и довољно, да влада нареди употребу силе против неистомишљеника. Неопходан услов да би се насиље спровело у дело јесте да се наредба владе изврши. Хантингтон примећује да „војске обично не воле да испробавају оружје на грађанима које имају дужност да бране. Полиција и снаге државне безбедности обично су спремније од регуларних војних јединица да се послуже насиљем како би сузбиле нереду и протесте... Било је мање вероватно да ће војска и полиција поступити по наређењу за употребу силе ако се могу идентификовати с људима у које им је наређено да пуцају. Стога су се ауторитарни режими трудили да обезбеде постојање друштвених, етничких или разних разлика између оних који режимско насиље спроводе и оних који су његове мете.“²⁰⁴ У стварању разлика нису увек успевали, посебно у случајевима масовних демонстрација и побуна. Што су побуне масовније, а структура њихових учесника репрезентативнија у односу на укупно становништво једне државе, то је воља војника и полицајаца да примене насиље против побуњеника слабија. У том смислу, могућност идентификовања људи који раде у институцијама задуженим за очување поретка са опозиционим групама и, у крајњем случају, са народом који се буну против поретка, игра велику, па и пресудну улогу у успеху демонстрација, побуна или револуција. Пишући о Француској буржоаској револуцији, Гистав ле Бон запазио је да „краљевство није пропало у Француској на дан када је

---

²⁰² Жорж Лефевр, Шарл Путас, Морис Бомон, *Историја Француске*, књига друга, Просвета, Београд 1961, стр. 261-262. и 318-319.

²⁰³ *Политички лексикон*, Удружење публициста Београда, Београд 1979, стр. 599.

²⁰⁴ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 193.

гиљотиниран Лудовик XVI, него управо онај час кад његове недисциплиноване чете нису хтеле да га бране.”²⁰⁵

Занимљиво је да су све револуције које су имале успеха у борби против „старог режима“ своје почетне успехе постигле релативно лако и без великих жртава. Разлог овоме је управо дезинтеграција власти услед губитка легитимности, што је као неминовну последицу имало масовно отказивање послушности, одсуство страха од режима који се распада и отворено испољавање незадовољства дотадашњим носиоцима власти, начином на који су владали и начелима на којима је била заснована њихова власт. „Уопште би се могло рећи да револуције нису могуће тамо гдје је ауторитет постојеће државе био бар у некој мјери неокрњен, што у модерним односима значи да су полиција и армија поуздани. Знак правих револуција је да оне у својим почетним ситуацијама протичу лако и релативно без крви, да им власт скоро пада у крило, а разлог за то је што су оне уопште могуће једино тамо гдје се власт ваља по улици гдје је ауторитет постојећег режима безнадежно дискредитован. Револуције су резултат политичког пропадања једне државе, оне никада нису његов узрок.“²⁰⁶

Криза легитимности често води друштво у аномију, стање у коме, по мишљењу Емила Диркема (1858-1917), моралне, религијске и правне норме губе вредност и поштовање или потпуно нестају. Извориште аномије може да лежи у једној сфери друштва, па да се прошири на друге; она не мора да настане у политичкој сфери, али нужно на њу утиче, јер је усмерено против ауторитета, правила и закона, неопходних за постојање поретка.

Као што не може да живи ван друштва, човек не може да живи у стању потпуне аномије. Човеку је својствена потреба за смислом, за поретком у коме се његова егзистенција и његова акција не губе на хоризонту бесмила, који у људску душу уноси хладну сумњу, апатију и лудило. Човек тежи да живи у номичном свету, унутар утврђених односа. Зато се револуције увек предузимају с намером да се озакони нови, макар наизглед бољи и праведнији поредак. Чак и када их предузимају анархисти, унутар комуна утврђују се међусобни односи.

---

²⁰⁵ Густав ле Бон, *Француска револуција и психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919, стр. 15.

²⁰⁶ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 98.

У ситуацијама у којима нелегитимни режим изгуби већину присталица, његове институције постану неспособне да извршавају наредбе владара и обезбеђују поредак, а отпор грађана према режиму ојача толико да угрожава опстанак поретка, постаје јасна порука Етјена де ла Босија да моћ тиранина, дакле, владара који не влада по правди, чији владарски положај није легитиман, зависи од поковања народа (који, према Босијевим речима, „сам себе подјармљује, сам себи пресеца гркљан”²⁰⁷) тираниновој вољи и његовој ни по чему изузетној личности. Масовна непослушност одузима нелегитимном владару последње атоме моћи, која почива у сагласности мноштва о заједничком деловању. Уколико власт, услед дезинтеграције институција, не подржи одговарајућа сила, револуција ће с лакоћом збацити „стари режим”. Када се криза легитимности заврши потврдом новог легитимацијског основа, потпуно нове или битно промењене старе власти, друштво се враћа у стање нормализације, али не почињу поново да важе старе норме. Идеје за које су се залагали противници „старог режима” треба да се примене, а њихови циљеви да почну да се остварују. То је, најчешће, период када се и сам револуционарни режим и нови, револуционарни поредак суочавају са питањима сопствене легитимности.

---

²⁰⁷ Етјен де ла Боси, *Расправа о добровољном ропству*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 25.

III РЕВОЛУЦИЈА: ОД ПРЕВРАТА ДО ПРОМЕНА

1. Појмовно одређење револуције

У ноћи 14. јула 1789. године, војвода Рошфуко-Лианкур (1747-1827) саопштио је француском краљу Лују XVI (1754-1793) вест о паду Бастиље. Краљ је узвикнуо: „То је побуна!“ „Не, Господару, то је револуција“, одговорио је војвода.²⁰⁸ Тада, у току Француске револуције, први пут је реч револуција употребљена да значи јуриш народа, чија снага руши постојећи поредак. До тада, под револуцијом као политичком појавом, углавном се подразумевало циклично враћање једног поретка на свој почетак.

Реч револуција води порекло из латинског језика од глагола *revolvere*, што значи окретати, обртати, преокретати. Ову реч први је употребио Никола Коперник (1473-1543) да њоме опише кружно кретање небеских тела око Сунца, одређено законима физике. Касније, француски краљ Анри IV (1553-1610) назвао је револуцијом своје преобраћање у римокатоличку веру. Тим чином Анрија IV појам *револуција* улази у свет друштвених појава. Од XVII века, он почиње да се користи у политици у значењу преокрета и поновног враћања државних форми, што се сматрало једнако нужним као што се небеска тела нужно крећу путањама које су унапред означене и које могу да се опишу законима физике. Због тога се у току Пуританске револуције у Енглеској, револуцијом називло рушење Крњег парламента и враћање монархије 1660.

---

²⁰⁸ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 38.

године, а не погубљење краља, стварање републике и Кромвелова диктатура.²⁰⁹ Тек је Џон Лок (1632-1704) под револуцијом подразумевао насилно збацивање једне владе или облика владе од стране народа.²¹⁰ Лок народу према коме се власт огреши, кршећи право и занемарујући правду, признаје право на побуну чији је циљ да олакша тешко бреме неправедне власти. Он примећује да „такве револуције не настају одмах после незнатног погрешног вођења општих послова. Народ ће без противљења и гунђања подносити велике погрешке владајуће стране, многе неправде и неугодне законе и сва оклизнућа људске склоности греху. Али уколико дуги низ злоупотреба, изврдавања и смицалица... постану видљиви за народ, онда се не треба чудити што би он требало да се разбуди и покуша да преда владу у такве руке које могу да му осигурају циљеве због којих је влада првобитно била успостављена...”²¹¹

У значењу насилних радикалних промена, појам револуција употребљава се од времена Француске револуције. Појам револуција, поред тога што представља наглу и насилну промену, садржи и друга битна одређења. На пример, за Кондорсеа, револуција је промена „чији је циљ слобода.”²¹² После Америчке и Француске револуције, поједини филозофи и политички мислиоци револуцији су придавали дубљи и шири смисао и циљ. Дмитриј Сергејевич Мерешковски (1865-1941), на пример, посматра надолазећу револуцију у Русији „као један чин у великој светској драми ослобођења човечанства.”²¹³

Друштвене и политичке промене могу да се остваре на различите начине, а најјаснији процеси промена су еволуција и револуција.

Еволуција је процес друштвеног кретања који се састоји од постепених прогресивних промена, најчешће заснованих на компромисима. Еволутивни процеси су дуготрајни и релативно спори, али управо због тога обезбеђују стабилност и трајност остварених промена. Промене које настају еволуцијом усвајају се постепено, на њих се полако, често неосетно привикавамо. Еволуција не тражи жртве и одрицања, не заговара насиље и остварује се уобичајеним

---

²⁰⁹ Хана Арендт, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 33-35.

²¹⁰ *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд 1993, стр. 995. и Џон Лок, *Две расправе о влади*, Утопија, Београд 2002, стр. 350-351.

²¹¹ Џон Лок, *op. cit.* стр. 350-351.

²¹² Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1992, стр. 15.

²¹³ Дмитриј Мерешковски, *Религија и револуција*, Логос, Београд 1997, стр. 11.

средствима, без изласка из легалног оквира постојећег поретка, мада може да доведе до уочљивих и значајних друштвених промена.

Револуција, такође, припада области социјалне динамике, то јест друштвеног кретања, али насупрот еволуцији, овај процес означава друштвену буру, нестабилност и интензивне промене. „Где револуција ступи у свијет ондје збиљски битак трга вријеме из мирне довољности и стрпљиве преданости. Револуција је колебање ствари“, записао је Георг Вилхем Фридрих Хегел (1770-1831).²¹⁴

Неки аутори сматрају да је разлика између еволуције и револуције у томе што се први процес односи на промену квантитета, а други на мењање квалитета ствари, па наводе да појам револуције „означава сваку промјену једне или више квалитета неког предмета или појаве. Будући да је промјена квалитете увијек наглија, бржа од претходних квантитативних промјена, револуција је исто тако много интензивнија, бржи и радикалнији процес од претходног еволутивног“.²¹⁵ Ова тврдња може да се одбаци као нетачна, будући да и еволутивни процеси, такође, мењају квалитет неке појаве, док промена квалитета ствари у револуцији може да буде доведена у питање начином и резултатима њене конституционализације. На пример, парламентарну монархију каква је успостављена у Француској после Јулске револуције, Шведска је створила еволутивним путем, с том разликом што је шведска монархија остала стабилна до данашњих дана, мада је улога монарха постепено сведена на протоколарну, док је у Француској монархија оборена Фебруарском револуцијом 1848. године. Ни овом револуцијом, међутим, у Француској није створен стабилан републикански облик владавине, јер је тек насталу републику заменило царство Наполеона III (1808-1873). Из историјске перспективе јасно се примећује да су после револуција често стварани нестабилни режими, са тенденцијом назадовања ка аутократији или тоталитаризму. Основни разлог за овакву регресију је чињеница да изненадно рушење старог режима ставља нови пред проблем легитимитета, а његов револуционарни почетак озакоњује употребу револуције против њега самог.²¹⁶ Успех револуције у промени квалитета у социјалној и политичкој сфери може да се сагледа само пошто се

---

²¹⁴ Јоаким Ритер, *Хегел и француска револуција*, Веселин Маслеша, Сарајево 1989, стр 14-15.

²¹⁵ *Филозофски рјечник*, Накладни завод матице Хрватске, Загреб 1984, стр. 288.

²¹⁶ Роберт Дал, *Политархија*, Филип Вишњић, Београд 1997, стр. 44 и 52.

провери да ли су друштвене, правне и политичке установе засноване на основним вредностима и идеалима револуције или на неком другом темељу који ствара револуционарни режим када освоји власт.

У друштвеним наукама појам револуција се употребљава да значи: „1) корениту, дубоку промену друштвених односа која наступа као резултат претходног постепеног нагомилавања супротности у основи друштва и прелазак у историјски нови (виши) облик друштвено-економских, политичких и културних односа, 2) битну промену начина производње на основу нове технологије (индустријске револуције) или система вредности и односа људи према њима (културне револуције), 3) начин промене старог политичког система који карактерише насилно рушење његових институција (државе) и друштвених носилаца (владајуће класе), 4) сваку квалитетну промену (скок) у друштву или природи“.²¹⁷ Оправдано је говорити о различитим врстама револуције: социјалној, политичкој, културној, економској, индустријској или технолошкој. Поједини аутори, који у први план постављају класни критеријум, сматрају да се револуције разликују по класном обележју. У том смислу, Француска револуција представља низ догађаја који не чине једне, него више различитих револуција (револуције буржоазије, сељака и санкилота).²¹⁸

Хана Арент је утврдила да су све револуције почињале као рестаурације древних друштвених односа, док се идеја о радикалном новом почетку јављала у тренуцима када су револуције доспевале од оне критичне тачке са које више није могло да буде повратка. Тек је кидање свих веза са „старим режимом“, неповратно иступање из његових правних оквира, означавало почетак револуционарног, новог поретка. Занимљиво је да ни саме вође Америчке и Француске револуције нису сматрале да стварају потпуно нови ред ствари у друштву и држави, него да поново успостављају прастари поредак који је монархија у доба апсолутизма искварила и учинила насилним. Они нису тежили новоме, напротив, тражили су повратак античким идеалима. Инспирисани Атином из златног доба Периклове владавине и Римском републиком, хтели су да древне политичке идеје и институције, које су им се чиниле правнијима и достојнијима човека, поново бљесну пуним сјајем у политичкој стварности

---

²¹⁷ *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1975, стр. 910.

²¹⁸ Франсоа Фире, *О француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 18.

њиховог времена. Томас Пејн надао се да ће Америка „у већој сразмјери бити оно што је Атина била у минијатури“, Џон Адамс је сматрао „да је римско уређење исковао најплеменитији народ и створио највећу моћ која је икада постојала“, а Луј-Антоан Сен-Жист говорио је својим савременицима да је од доба Римљана свет „био празан, испуњен само сјећањима на њих, која нам сада пророчки најављују слободу.“²¹⁹ И сама револуција, насиље које она носи и њена често брутална средства у политичкој борби за (стварно или привидно) остваривање идеала, оправдавана је теоријама које су поткрепљиване античким узорима. Америчка и Француска револуција нападају се духом античке мудрости и врлина – зато садрже толико античке реторике и сценографије: сенат, трибуни, република и републиканске врлине, античке сцене на сликама славних уметника...²²⁰

Слично томе, болшевици су се угледали на вође Француске револуције. Лењин болшевице назива јакобинцима социјалдемократије његовог доба.²²¹ У част „пријатеља народа“, један совјетски разарач понео је име Жан-Пола Мараа, а 1918. године подигнут је споменик јакобинском вођи Максимилијану Робеспјеру.²²²

Када се покидају везе са старим режимом, када је власт већ у рукама револуционара, пред вође револуција искрсава проблем од пресудног значаја за феномен револуције и њену легитимности. Реч је о пореклу новог поретка и његовој повезаности са насиљем. Тај проблем познат је још од митова класичне традиције и библијских легенди.²²³

Едмон и Жил де Гонкур тврде да револуција „гура људе једног против другог, таре идеје о идеје, речи о речи, да би из тог повезивања и судара избио пламен, муња, слобода.“²²⁴ Она ремети устаљену равнотежу, занемарује традицију, руши старе институције, нарушава систем вредности на којима се заснивао стари режим, исмева старе ауторитете и ослобађа до тада непознате

---

²¹⁹ Хана Арендт, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 171-202.

²²⁰ Ор. cit; Шире у : Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 27-127. и 225-275; Шарл Монтескје, *Разматрања о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Утопија, Београд 2004, стр. 5-13, 18-20, 22-30, 41-50 и 181-188.

²²¹ Владимир Иљич Лењин, *Двије тактике*, Свјетлост, Сарајево 1975, стр. 66.

²²² Херве Луксардо, *Француска револуција*, Младинска књига, Љубљана 1989, стр. 62.

²²³ Хана Арендт, ор. cit. стр. 13 и 28-33; Рене Жирар, *Насиље и свето*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990, стр. 102.

²²⁴ Едмон и Жил де Гонкур, *Историја француског друштва за време револуције*, Просвета, 1953, стр. 171.

или маргинализоване снаге, које продиру у сферу власти и освајају је. Карактеристика свих револуција је да су почињале изношењем рационалних и хуманих захтева. Оне су најчешће тражиле одстрањивање очигледних злоупотреба, обарање омраженог, често деспотског режима, ослобађање од угњетавања, побољшавање услова живота, остваривање људских права и слично. У наглим политичким променама, међутим, често су се ослобађали ирационални мотиви и потребе, који су, потом, попримали облике колективног и бруталног насиља,²²⁵ које су неки револуционари сматрали фундаменталним насиљем, из кога ће настати нови поредак. Изливи колективног насиља, међутим, нису могли да се каналишу, нити је њима могло да се у потпуности управља. Ками Демулелен (1760-1794) описао је то као „револуционарну бујицу“, на то се односи идеја о „лави револуције“ која величанствено тече и не штеди ништа пред собом. Револуционарно насиље устрмило се и на саме револуционаре, због чега је један од вођа Жиронде, Пјер Виктирнијен Верњио (1753-1793), приметио да „револуција једе своју властиту дјецу као Сатурн.“²²⁶ У појединим фазама неких револуција, страх и насиље постајали су основни аргументи власти. То је значило успостављање терора као начина вршења револуционарне власти, што је поуздано водило те револуционарне владе ка губитку легитимности.

Поједини филозофи у револуцији су препознавали ирационалну страну човека и његових друштвених активности. За Николаја Александровича Берђајева (1874-1948) револуција не само да представља провалу ирационалног у сферу политике, него и „потврђује власт ирационалних сила у историји. Сами револуционари могу, свесно, да заступају рационалистичке теорије у пуном смислу речи, могу у име тих теорија и да изводе револуцију, но револуција је увек симптом јачања ирационалних сила. То је нешто што треба разумети у његовом двоструком смислу – то значи да је стари режим постао потпуно ирационалан, више се не може правдати неким смислом, али и сама се револуција остварује ослобађањем народне ирационалне стихије која кида окове. Револуционари организатори увек настоје да рационализују ирационалну

---

²²⁵ Гистав ле Бон пише: „Како су се сваки дан кидале све друштвене узде, које задржаваху некоћ гомилу, доби она сазнање неограничене моћи и с весељем виде хајкати и робити своје пређашње господаре.“ *Француска револуција и психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919, стр. 38.

²²⁶ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 39-40.

народну стихију, али та је стихија оруђе револуције.... Револуција је судбина и коб.²²⁷

Француски историчар Франсоа Фире (1927-1997) суштину револуције видео је у начину њеног историјског деловања. По његовом мишљењу, револуција је политичка, идеолошка или културна динамика, обogaћена додатним смислом захваљујући способности да мобилише људе и делује на ствари.²²⁸ Он указује и на једну од најзначајнијих особина револуције, по којој је она изузетан догађај; то је њена особина да друштву омогућава улазак у простор власти, који му је у другим околностима најчешће ускраћен.²²⁹

Револуција је често израз друштвеног незадовољства државним стањем. Устанцима против власти, правом грађана да промене власт која не испуњава своју улогу и правом човека на побуну бавили су се многи познати филозофи, социолози и политиколози.

О превратима, побунама и обарању политичких институција и државног уређења писао је још Аристотел. Његово излагање о побуни не може се сматрати првим учењем о револуцији у модерном смислу речи, али пружа увид у неколико значајних карактеристика револуције. Прво, Аристотел запажа да се у превратима устаје „против самих принципа државног уређења како би се постојеће државно уређење заменило другим“²³⁰, што може да буде основно обележје једне револуције. Он, затим, тврди да „побуне настају због ситних повода, али циљеви нису мали него, напротив, велики“²³¹, уочавајући да непосредни поводи (не и узроци!) за побуну (али и револуцију) против поретка могу да буду релативно безначајни догађаји, али да су њихови циљеви увек далеко већи. То се после више од два миленијума и потврдило, на пример у јулу 1830. године, када су заплена штампарског слога и именовање једног војног заповедника биле повод за револуцију, која је заувек окончала владавину краљева из династије Бурбона у Француској, што није пошло за руком ни Француској буржоаској револуцији, ни Наполеону. Треће, Аристотел пише да

---

²²⁷ Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, Књижевне новине, Београд 1989, стр. 108.

²²⁸ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 32.

²²⁹ „Јер, револуција мобилише друштво, а разоружава државу: то је изузетна ситуација, која друштвеном отвара један простор развоја који му је иначе готово увек ускраћен.“ Франсоа Фире, *op. cit.* стр. 34.

²³⁰ Аристотел, *Политика*, Култура, Београд 1960, стр. 155.

²³¹ *Op. cit.* стр. 161.

„до обарања политеја и аристократија долази најчешће стога што сама држава гази начело правде.“²³² Ако имамо у виду чињеницу да је вера у праведност државног уређења један од могућих извора његовог легитимитета, онда ова Аристотелова мисао може да се односи и на узроке револуције.

Поједине филозофске идеје од суштинског су значаја за разумевање револуције. То су, пре свега, идеја о природним правима, теорије друштвеног уговора, учење о цивилизацијском напретку и историјској нужности и идеја о револуционарној авангарди и организовању револуције. Оне су представљале промену у начину мишљења и схватања политичких односа и друштвених односа уопште. Ове идеје су, захваљујући својој привлачности и вредности по себи, револуцији давале покретачку снагу за мобилизацију различитих слојева друштва и могућност да се појави на политичкој сцени као легитимна алтернатива постојећем режиму. Друштвене промене настале у револуцијама биле су, на неки начин, изједначавање степена развоја политичке мисли и политичке стварности.

Идеја о природним правима има корене у античкој Грчкој, у учењу грчких софиста, а реафирмисана је у нововековној филозофској и политичкој мисли. Њену бит чини тврдња да постоје универзална правна начела са супрематијом над позитивним правним нормама које уређује, доноси и спроводи власт, тако да владарски закони нису праведни ако су у супротности са овим начелима и у том случају не обавезују људе на послушност. Теорија природних права човека схвата као слободно и достојанствено биће са неотуђивим правима која су гарант те слободе и достојанства и која му припадају по рођењу, а не по милости владара. Припремајући терен за грађанске револуције, „природно право је побијало обичајно право као неприродан позитивно-правни систем привилегија“ и представљало „политички прелазни облик из сталешког у грађанско друштво...“²³³

Теорије друштвеног уговора су, такође, значајне за револуције, јер полазе од уверења да је власт производ уговора између народа и владара или између самих грађана, при чему уговор може да буде раскинут ако владар не испуни своје обавезе. У тренутку склапања уговора, што је хипотетичка ситуација, владар је једна од уговорних страна. Стављајући владара у ову ситуацију,

---

²³² Аристотел, *Политика*, Култура, Београд, 1960, стр. 171.

²³³ Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 165.

теорије друштвеног уговора признају онима који уговором прихватају да буду поданици почетну равноправност с владаром. Више од тога, она мења до тада важећи след испољавања моћи и легитимног упражњавања власти *бог – монарх – народ* у нови след *народ – монарх – народ*. Од настанка ових теорија, постаје потпуно јасно да се мишљење о легитимности као еманацији божје воље и милости напушта и да га замењује уверење да „легитимност почива у народу, једином легитимном извору власти“, како је то касније формулисао Симон де Сисмонди (1773-1842).²³⁴ Од овог закључка не може да се одбрани ни Хобсова теорија друштвеног уговора, ма колико да је Хобс подржавао апсолутизам монарха. Људи који се добровољно одричу дела слободе, потпуне само у природном стању, да би право владања пренели на једног – на суверена, који добија овлашћење да им заповеда нетолеришући непослушност и прихвата обавезу да их штити, могу да смене владара, ако он не може да гарантује безбедност и/или добробит својих поданика.

Идеја линеарног прогреса и вечног напретка човека, људског друштва и цивилизације надањивала је многе револуционаре. Теорију прогреса теоријски су уобличили Ан-Робер-Жак Тирго (1727-1781) и Кондорсе (Мари-Жан-Антоан-Никола де Карита, маркиз де Кондорсе, 1743-1794). Тирго је заступао тезу о непрекидном усавршавању друштвених творевина и човека као бића. Он је најзаслужнији за филозофско утемељење уверења да је линеарни прогрес могућ. Кондорсе, један од вођа Француске револуције, тврдио је да је могућност прогреса апсолутно неограничена, као и да развој људског друштва не познаје процес назадовања.²³⁵

Идеја о историјској нужности посебно је важна за Марксов дијалектички материјализам и његово предвиђање пролетерске револуције, до које ће доћи по неумитним законима друштвеног кретања.²³⁶ Ова идеја била је веома привлачна за револуционаре, јер је обећавала сигуран исход револуционарних активности, макар у даљој будућности, када се доврши претходна фаза развоја капитализма.

---

²³⁴ Цитирано по: Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 93.

²³⁵ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 183. Постмодерне социолошке теорије у оштрој су супротности са теоријама линеарног прогреса и марксизма. Постмодерна напушта и револуционарне алтернативе као утопијске. Шире у: Мирослав Печујлић, Владан Милић, *Социологија*, Службени гласник, Београд 2005, стр. 29-44.

²³⁶ Карл Маркс, *Прилог критици Хегелове филозофије права*, у: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, Напријед, Згреб 1985, стр. 95. и Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Њемачка идеологија*, у: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, Напријед, Згреб 1985, стр. 420-421.

Занимљиво је да се, упркос Марксовим погледима на пролетерску револуцију, прва таква револуција одиграла у име марксизма, али не у потпуном складу са његовим принципима. За ово је заслужно Лењиново тумачење улоге комунистичке партије као револуционарне авангарде која води народ ка социјализму,²³⁷ које по мишљењу Лењинових противника из редова мењшевика представља приближавање марксизма схватањима о извођењу револуције Луја-Огиста Бланкија (1805-1881). После Октобарске револуције постало је јасно да се револуције могу припремати и организовати, што значи да револуционари не морају нужно да чекају час спонтаног и неукротивог народног револта. „Лењинисти су егзалтирали револуционарну вољу и прогласили свет пластичним, погодним за сваку измену од стране револуционарне мањине.“²³⁸

Свим револуцијама претходило је изразито незадовољство постојећим стањем, а заједничка им је и тежња да се такво стање из корена промени. Револуција је увек борба незадовољних и обесправљених класа, слојева или група против окоштаних институција старог режима, у које често не верују ни привилеговани, у потпуности лишене легитимности. Она може да почне као побуна, пуч или преврат, али се од њих разликује, надмашујући их својим циљевима, стремљењима, надањима и резултатима. На покретање револуције утичу разни узроци, од борбе за независност и решавање националног питања, до ослобађања акумулиране и до тада потискиване политичке воље.

Одређивање легитимности револуције није нимало једноставно. Она не може да стекне легитимност на основу *права на власт* револуционарне струје, организације или њеног вође, чак ни када се позива на подршку народа, јер та подршка није ни институционализована, ни мерљива, нити је поуздано исказана. Револуција се пре појављује као реакција на губитак *titulusa* претходног владара, него што га самим својим настанком стиче. Будући да су њени корени у незадовољству, револуција има снажну „негативну легитимност“, подједнако засновану на неуспесима „старог режима“ и уверењу да ће успоставити поредак суштински различит од претходног. То значи да она мора, поред обарања „старог режима“ да има и други циљ – успостављање новог поретка, са новим системом вредности и начином владања, а трајност и

---

²³⁷ Владимир И. Лењин, *Држава и револуција*, Култура, Београд 1967, стр. 29.

²³⁸ Николај Берђајев, *Руска идеја*, Просвета, Београд 1987, стр. 236.

стабилност новог поретка не може да буде постављена на трошне темеље негативне легитимности.

Револуција увек излази из постојећег правног оквира. Управо је излазак из правних оквира и традиционалних образаца „старог режима“ оно што противници револуције највише замерају револуцији и због чега јој одричу легитимност. Легитимизам, као политичка доктрина контрареволуције, настала је после пада Наполеона I на уверењу да је свака револуција илегална, а власт револуционара узурпаторска, јер право не може да настане из онога што није право, тј. из кршења права.²³⁹ Право, међутим, мора да почива на правди или на уверењу да представља правду, тако да ако се „стари режим“ опажа као неправедан, кршење његових закона није кршење праведног права, него борба против не-права. С друге стране, све револуције су обећавале (а неке и доносиле) ширење граница људске слободе и права човека. Оне су за свој циљ одређивале вредности које су превазилазиле вредности „старог режима“. Заступници легитимизма заборављају да су револуције предузимане са намером да се оствари квалитативни помак у друштвеном развоју који подразумева цивилизацијски искорак ка рационалнијем и хуманијем друштву. Такви циљеви пружају револуцији једно надлегално, метаправно достојанство, којим надвишава легалност „старог режима“, чија је ваљаност већ доведена у питање у предреволуционарном периоду. Када не би имала узвишене циљеве, револуција не би могла да претендује на легитимност.

Циљеви су важан елемент за утврђивање легитимности револуције, али не и једини. Они на одређени начин дају револуционарима право на власт, али не говоре ништа о начину на који се влада, као ни о мери успеха с којим се циљеви остварују. Може револуција да буде подигнута у име најузвишенијих циљева, а да поступци револуционара воде ка потпуно другачијим исходима; понекад сами револуционари, када постану владари, издају, одбацују и поништавају циљеве за које су се залагали док су стицали власт. „Из добрих вредносних опредељења не мора нужно произаћи рационалан избор средстава, који би водио пожељним и очекиваним резултатима.“²⁴⁰ Једно од кључних питања на које треба одговорити на путу ка утврђивању да ли је нека револуција легитимна, јесте да ли је она и у којој мери остварила своје циљеве. Важно је и

---

²³⁹ Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 61.

²⁴⁰ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 99.

сагледати да ли је оно што је револуција постигла било вредно да се постигне. Зато су средства која револуционари користе за остваривање циљева и процена резултата револуције неопходни елементи за проверу њене легитимности. Да би револуција била легитимна, један од услова је да однос „цене револуције“ и њеног исхода, рационално анализиран, говори у корист одигравања револуције. Опасан је закључак да је све што се назива револуционарним пожељно и напредно и да представља добро само по себи. Такође, када имамо у виду тековине неких револуција, немогуће је да одбацимо револуцију као пуко насиље, узурпацију и нелегитимни политички подухват. С обзиром на то да се конкретне револуције битно разликују, потребно је имати диференциран приступ приликом изучавања њихове легитимности.

2. Политичка и социјална револуција

Револуција није уобичајен начин промене власти. Напротив, реч је о несвакидашњем, изузетном догађају. Могућност да се такав догађај одигра лежи у изразитом, у друштву широко распрострањеном незадовољству, изазваном постојећом влашћу, с једне стране, и уверењу да постоји алтернатива за коју се вреди залагати и борити, с друге стране. На почетку сваке револуције дају се велика обећања, у први план истичу се узвишене вредности, исказују привлачни циљеви, призивају идеали, због чега су очекивања грађана од револуције и њених вођа повишена. Постоје, ипак, разлике у околностима под којима револуције настају, амбицијама њихових вођа и циљевима за које се залажу, средствима које користе у револуционарној борби, а посебно у исходима до којих различите револуције доводе.

Од тога да ли се револуционарне промене односе на целокупно друштво, с амбицијом да се коренито измене друштвени односи, скала вредности, потребе људи и изврши редистрибуција моћи, богатства и других ресурса, или се ове промене углавном ограничавају на политичку сферу и пре свега односе на промену конкретне власти или државног уређења, зависи да ли је револуција социјална или политичка.

Карл Маркс (1818-1883) наглашава да је политичка револуција у својој бити револуција грађанског, буржоаског друштва. Њен резултат је конституисање политичке државе и раздвајање државе као политичке заједнице

од грађанског друштва као цивилне заједнице, чиме се укида политички карактер грађанског друштва. Социјална револуција, напротив, представља свеобухватнију и радикалнију промену, која води ка општој еманципацији човека.²⁴¹

Социјална револуција се може дефинисати као коренита и нагла промена целокупне друштвене структуре и битно се разликује од политичке, која се односи на промену облика владавине или корениту промену власти. На основу овога већ може да се закључи да је социјална револуција свеобухватнија и теже остварива од политичке револуције.

Историчар Жорж Лефевр (1874-1959), велики познавалац Француске револуције, један од првих који је заговарао посматрање историје „одоздо“, из перспективе обичног човека, доказивао је да се оно што називамо Француском револуцијом састоји од више револуција, на пример од револуција буржоазије, сељака и санкилота.²⁴² Очигледно је да је Лефевр на уму имао класни критеријум за разликовање мањих револуција у оквиру Велике француске револуције. Ако прихватимо његово тумачње да једна револуција може да буде композитум више револуција које се одвијају паралелно или узастопно, а осим класног уважимо и друге критеријуме за њихову поделу, онда уводимо и тврдњу да једна револуција може да буде састављена од социјалне, политичке, економске, сексуалне и других врста револуција. Социјална револуција издваја се по свом значају и по томе што захвата друштво у целини, јер доноси велику промену друштвених односа, вредности и потреба, што нужно и битно утиче на све друге области људског живота и деловања, у које се пресликавају друштвене промене, али не увек у истом обиму и не на исти начин. Политичка револуција може да буде део социјалне револуције, док социјална не може да буде само део политичке револуција, мада покушај да се изведе може да буде подстакнут великим променама у сфери политике. Поједини филозофи одрицали су сваку сличност између социјалне и политичке револуције. Петар Лаврович Лавров (1823-1900) писао је да не постоји ништа заједничко „између социјалне револуције и револуције која се ствара ради постигнућа либералног устава“ и да социјална револуција „мора из темеља да сруши све привредне основе

---

²⁴¹ Вукашин Павловић, *Политичка моћ*, Службени гласник, Београд 2012, стр. 62.

²⁴² Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 26.

постојећег друштвеног стања.²⁴³ С друге стране, Николај Александрович Берђајев пориче могућност остваривања социјалних револуција. Он тврди да социјалних револуција којима би започела нова ера за човечанство никада није било и да их не може ни бити. По његовом мишљењу социјални процес је увек молекуларне природе, па је зато еволутиван, а не револуционаран. Берђајев напомиње да социјални процеси немају ништа заједничко са политичким државним ударима, са обарањем влада, заверама и оружаним устанцима. „Бајонетима и топовима се не може променити економски однос, ни створити ново друштвено уређење.“²⁴⁴

Политичка револуција најчешће је исход кризе легитимитета власти. Када се легитимност једног режима оспори или се постави питање рационалности легитимацијског основа на коме се темељи легитимност власти, траже се одговори за излазак из кризе. Један од могућих одговора је политичка револуција. Политичке револуције су усмерене на политичку сферу и ограничавају се на остварење релативно малог броја циљева у релативно кратком временском периоду, што никако не умањује њихов значај. Управо ограниченост циљева повећава вероватноћу да ће бити успешне.

Политичке револуције могу да имају различити степен спонтаности – од преузимања власти у тренутку када се она већ налази „на улици“, до пресудне акције револуционарне организације као авангарде, која делује у име народа, класе или слоја као носиоца револуције, и „катализатора“ револуционарних догађаја. Мада је улога револуционарне организације и авангарде била значајна и у другим револуцијама, на пример међу присталицама Огиста Бланкија 1848. године, од Октобарске револуције и Лењинове праксе у извођењу револуције, она заузима истакнуто место. Покретачи револуција и њихове прве вође често су били припадници владајућих слојева или калса, који су створили или прихватили, промовисали и желели да остваре идеје револуције. То не значи да су се они обраћали припадницима своје класе или слоја као савезницима или потенцијалним револуционарима. Напротив, тражили су другу публику, међу „пониженима и увређенима“. Да би се политичка револуција преточила из идеје у праксу и постала политичка реалност, потребно је да револуционари имају подршку одређеног броја чланова заједнице, спремних да их подрже.

---

²⁴³ Алексије Јелачић, *Руска револуција и њено порекло*, Нова Европа, Загреб 1925, стр. 45.

²⁴⁴ Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Октоих, Подгорица 2001, стр. 146.

Револуције су подизане у име обесправљених, револуционари се обраћају сиромашнима и гладнима, онима који немају шта да изгубе и из нужде су спремни да се боре против окова у којима таворе, али „у врховима политичке револуције ретки су били људи са дна социјалне пирамиде.“²⁴⁵

У току револуције власт прелази из крила људи „старог режима“, у руке других, нових вођа. Прелегитимитет нове власти претаче се у легитимитет. Ако се политичке тековине револуције не уведу у регуларне политичке институције, односе и токове, оне неће опстати у постреволуционарном периоду. С друге стране, остваривање политичког наума вођа револуције не би смело да се коси са основним принципима и вредностима због којих и у име којих је подигнута револуција. У процесу преузимања власти, њеног учвршћивања, институционализације и конституционализације, револуција мора да избегне замке власти, „која квари“ (Актон). Ако победа револуционара значи само промену људи на власти, а не и остварење основних идеја револуције, онда је победа револуције била узалудна. Револуционари се, у том случају, претварају у реакционаре, спремне на издају вредности које су заговарали, идеја о којима су говорили и сабораца са којима су оборили претходну власт. Ђуро Шушњић упозорава да „често победа револуције значи пораз револуционара. Они су били револуционари док су се борили за своје циљеве. Када су их досегли, престала је потреба за борбом, а тиме и револуционарност. Једина истинска потреба је потреба за осигурањем плодова победе.“²⁴⁶ Шушњић указује и на то да је чин издаје револуције најчвршћи доказ да такав издајник никада и није био револуционар, него егоиста са маском револуционара. Овакви револуционари после освајања власти чврсто бране своје позиције и гуше алтернативна мишљења. Љубомир Тадић овакве људе сврстава у „тип побуњеника против ауторитета“, чији је бунт површан, а душевни склоп ауторитаран. Они се не буне због некаквих принципа, него желе један ауторитет, коме су се до тада покоравали, да замене другим. После замене ауторитета они се претварају у жестоке конзервативце и прогонитеље сваке критичке мисли.²⁴⁷ У таквим случајевима, политичком револуцијом замењена је влада, можда је измењено и

---

²⁴⁵ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 187.

²⁴⁶ *Op. cit.* стр. 187.

²⁴⁷ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 96.

државно уређење, али је ауторитарност остала главно обележје политичке културе и главна препрека суштинским политичким променама.

Пошто политичке промене нису нужно једносмерне и будући да је историја „неуредна“²⁴⁸, донети револуције нису осигурани самим тим што су једном постали политичка реалност. Нови политички поредак, промењена и превреднована политичка култура може да опстане само ако су прихваћени и поштовани од стране довољног броја грађана, односно ако располажу способношћу да се одрже. Да ли ће тековине револуције наћи релативно трајно место у политичком животу једне заједнице или ће силе регресије учинити да револуција посустане и да њен замајац крене уназад, зависи од друштвених промена, које могу да претходе политичкој револуцији, да се одвијају паралелно са њом или да буду њена последица.

Покушаји извођења социјалне револуције могу да настану после политичке револуције, када револуционари освоје власт у држави и стекну способност да политичким одлукама одређују правце којима ће се кретати друштво. То може да буде резултат: 1) промењених друштвених услова, 2) захтева и потреба већине грађана или појединих класа или слојева друштва и 3) настојања револуционарне авангарде да промени особине и потребе човека и наметне друштву опсежне социјалне промене упркос могућем активном или пасивном отпору већине или појединих делова друштва.

У случају када је друштвени развој учинио владајући политички поредак превазиђеним, на револуцији је да ослободи друштво стега власти која покушава насиљем да одржи такав поредак. Суштинска промена већ је наступила, револуција је само износи на површину. Победом револуционарних снага успостављају се закони који одговарају новом стању у друштву. Овако изведена социјална револуција има велике изгледе да буде успешна, али треба приметити да је до суштинских промена дошло постепено, а да су оне револуцијом прихваћене као исправне, пожељне и важеће, па су као такве унете у нормативно-правни оквир новог поретка. То не значи да оваква социјална револуција не односи животе људи и не изазива материјална разарања, али жртве и деструкција нису толико последица друштвених ломова, колико силе којом располаже стари режим и међусобних обрачуна револуционара. Дobar

---

²⁴⁸ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 22.

пример је буржоаска револуција у Низоземској (1566-1609) и борба против шпанске доминације, која се наставила и после проглашења републике, све до Вестфалског мира 1648. године. Средином XVI века на том подручју феудални односи замењени су капиталистичким, при чему у то време још није постојао изразити антагонизам између буржоазије и племства. Напротив, племство у Низоземској, посебно на њеном северу, прихватило је капитализам и богатило се попут трговаца и земљопоседника. Трговина ослобођена еснафских рестрикција и муниципалног протекционизма, по којој је Низоземска надмашила традиционалне трговачке центре на Медитерану, као што су биле Венеција и Ђенова, као и велике трговачке луке колонијалних сила, попут Лисабона, успон банкарства и мануфактуре, ниске увозне и извозне дажбине, успостављање берзе „ad usum mercatorum cuiusque gentis ac linguae“ (за употребу трговцима свих земаља и језика) и аграрна реформа сведочиле су о снажном развоју овог дела Европе. Низоземска је цару Карлу V (1500-1558) обезбеђивала за то време баснослован приход од око 1.500.000 ливри, што је била половина њених укупних прихода. Шпанска власт и уопште политичке везе са Шпанијом, као водећом светском силом, поспешивала је развој до одређене тачке, после које је конзервативна, католичка, феудална Шпанија и њена апсолутистичка власт постала реметилачки фактор у развоју Низоземске. После дуге борбе, 1609. године Шпанија је потписала примирје, а 1648. године мир, признавши Републику уједињених провинција Низоземске као независну државу. Поред борбе са Шпанцима, на подручју Низоземске водиле су се верске борбе између католика, присталица разних облика протестантизма и следбеника великих теолога (калвиниста, пуританаца, либертинаца, арминијанаца, гомариста), а Морис Орански (1567-1625) обрачунао се са својим противником Јоханом ван Олденбарневелтом (1547-1619), коме је специјални суд изрекао смртну казну. Револуција је, ипак, очувала традиционалне политичке слободе и економске односе, утицала на развој верске толеранције и дала подстицај привредном развоју, резултујући стварањем прве модерне буржоаске републике.²⁴⁹

---

²⁴⁹ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 7, *Реформација*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 596-597. и Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 8, *Почетак разума*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 420-443.

У другим случајевима револуционари покушавају да спроведу социјалну револуцију када освоје власт. Уколико обезбеде подршку већине народа или макар једног његовог дела (једне или више класа или слојева), суштински заинтересованог за спровођење радикалних друштвених реформи и промену друштвених односа, а имају меру приликом избора циљева, рационално процене своје могућности и потребе грађана, друштва и државе и поштују цивилизацијска достигнућа и начела хуманости приликом остваривања циљева, повећавају шансе да револуција уроди плодом и испуни очекивања револуционарне владе и грађана. У зависности од отпора који друштво или поједини његови делови пружају револуционарним идејама, од избора циљева и средстава за њихово остваривање, социјална револуција може да се спроводи уз мање или веће жртве. Пример за овакав ток социјалне револуције је Француска буржоаска револуција (1789-1799); вође револуције су у току саме револуције и после освајања власти донеле Декларацију о правима човека и грађанина (1789) и Устав из 1791, уставе из I (1793) и III (1795) године, укинуле феудалне односе, извршиле аграрну реформу, прогласиле републику, раздвојиле државу и цркву и изнеле из сфере друштвених и политичких могућности многе друге радикалне промене, чиме се у историјској реалности појавило промењено француско друштво. „Док се племство смањивало у броју и сиромашило због традиционалне лењости, раскалашности и биолошког пропадања, а свештенство губило тло под ногама захваљујући развоју науке, филозофије и урбаног епикурејског живота и кодекса, средње класе су стицале све више новца и власти развојем иднустрије, технологије, трговине и банкарства... Буржоазија је уочавала да племство измуза државне ковчеге ради својих раскалашних трошкова и гозби док негира политички или војнички утицај онима чији су инвентивни подухвати довели до експанзије француске привреде која плаћа порезе и чија је уштеђевина држала државне порезе. Уочавала је да свештенство узима трећину националног дохотка за одржавање теологије коју су безмало сви образовани Французи сматрали средњовековном и инфантилном.“²⁵⁰ Зато је буржоазија, удруживши се са санкилотима и сељаштвом,²⁵¹ подигла револуцију,

---

²⁵⁰ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 11, *Русо и револуција*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 942-943.

²⁵¹ „Санкилоти су извршили буржоаску Револуцију; сељаци су одлучили о њеном домету.” Барингтон Мур, *Друштвени корени диктатуре и демократије*, Филип Вишњић, Београд 2000, стр. 106.

са циљем да створи нови поредак, у чије је темеље желела да положи три филозофске идеје: природно право, рационализам и историјски прогрес.²⁵² Да би прихватила све тековине Револуције, Француској је био потребан скоро читав један век и низ политичких потреса (1794, 1799, 1814, 1815, 1830, 1848, 1851. и 1870. године), али француско друштво довољно се променило да не прихвати апсолутистичке тежње Шарла X (1757-1836), па чак ни власт „краља-грађанина“ Луја Филипа (1773-1850) када се супротставио изборној реформи којом би се успоставило опште право гласа.²⁵³

Када једно друштво није спремно за социјалну револуцију, али општа друштвена криза, чији је један део и криза легитимитета, рад револуционарних организација може да буде усмерен ка извођењу социјалне револуције. Револуционарна организација која освоји и учврсти власт може да покуша да своју визију друштва претвори у стварност. Она се тада најчешће суочава са знатним отпором, јер нема ни подршку већине народа, нити класе или слојеви на које се позива имају великог удела у спровођењу револуционарних идеја. Велики проблем може да представља и јаз између идеја и стварности, жеља и могућности, намера и учинка. Оваква је била социјална револуција коју су извели бољшевици, после преузимања власти у Русији 1917. године. Октобарска револуција не може се замислити без бољшевичких организација и Лењиновог вођства.²⁵⁴ За разлику од оригиналног марксистичког виђења пролетерске револуције, Лењин је сматрао и уверавао своје следбенике да таква револуција може да избије у земљи где „унитрашњи закони капиталистичке производње нису обавили свој разорни рад, и то пре свега захваљујући делатности извесне добро организоване и строго централизоване организације.“²⁵⁵ Зато после Фебруарске револуције, Лењин, супротно мењшевицима, развија теорију о авангардној улози пролетерске партије, чији је задатак да води народ социјализму, показујући му „најближи, најдиректнији пут потпуној, безувјетној,

---

²⁵² Драгољуб Мићуновић, *Филозофија минима*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 178.

²⁵³ Гистав ле Бон, *Психологија Француске револуције*, тискара „Меркантите“, Загреб 1924, стр. 118-120.

²⁵⁴ „Фебруарска револуција 1917. године била је у знатној мери резултат спонтане експлозије масовног незадовољства... Октобарска револуција је у ствари била прва велика свенародна револуција у којој фактор спонтаности није имао пресудни утицај, која је била организована до танчина и изведена готово у потпуном сагласју са унапред сачињеним планом. Тиме су доказане Лењинове идеје о могућности и пожељности да се револуција не само припреми политички већ и да се планира и организује.“ Рој Медведов, *Револуција 1917 године у Русији*, Рад, Београд 1986, стр. 57. и 63.

²⁵⁵ Цитирано по: Никола Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд 1986, стр. 20.

одлучној побједи.²⁵⁶ Освајање власти пружило је Лењину и његовим политичким наследницима прилику да своје визије друштва покушају да остваре и било увод у крваву бољшевичку диктатуру, тзв. диктатуру пролетеријата, која је требало да Совјетски савез уведе у социјализам, а затим у комунизам.

Један од основних проблема социјалних револуција је одређивање циља и начина да се циљеви постигну. У револуционарном жару, револуционари заговарају тежњу савршенству и приближавање идеализованом циљу трајном револуцијом. Ову револуцију без краја први пут су призвали јакобинци,²⁵⁷ потом и марксисти, заговарајући одумирање државе кроз диктатуру пролетеријата. Оба пута, цена трајне социјалне револуције била је превисока, а није отворила нова поглавља хуманог и рационалног развоја друштва.

Још један проблем социјалне револуције представља њена жеља да промени људе и њихове потребе. Овде се револуционарна тежња за променом људи суочава са проблемом људске природе – да ли постоји људска природа, ако постоји да ли су људи по природи добри или зли, као и да ли је људска природа подложна промени, а посебно радикалној промени какву захтевају револуционари.²⁵⁸ Управо у жељи да промени човека, револуција често посеже за насиљем, са намером да на силу „усрећи“ оне који не желе добровољно да прихвате револуционарне промене. То је једна од неуралгичних тачака како у промишљању проблема легитимности револуције, тако и у пракси остваривања циљева револуције.

Приликом разматрања историјских процеса демократизације, то јест трансформације хегемоније у полиархију, Роберт Дал анализира револуционарну промену у историјском следу који је назвао пречицом. Дал указује на чињеницу да ова пречица „драстично скраћује време за учење сложених вештина и разумевања, и за достизање врло суптилних система узајамне сигурности.“²⁵⁹ Он закључује да нагла трансформација хегемоније у полиархију носи са собом опасности, у смислу веће вероватноће политичке регресије, као и да најчешће не доводи до стварања прихвљиво стабилних

---

²⁵⁶ Владимир Иљич Лењин, *Двије тактике*, Свјетлост, Сарајево 1975, стр. 5.

²⁵⁷ Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 241-242.

²⁵⁸ Више у: Никола Милошевић, *Спорови о људској природи*, у: *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд 2004, стр. 44-59.

²⁵⁹ Роберт Дал, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд 1997, стр. 47.

режима. Примери Америчке и Славне револуције, ипак, показују да револуција може да доведе до ставрања прилично стабилног режима. Реч је о револуцијама које се јављају као кризом изазван врхунац претходно одиграних, постепених друштвених промена и промена у сфери политичких идеја. Далов закључак односи се на случајеве када друштвене промене не кореспондирају са револуционарним политичким променама. Тада је стабилност политичких промена доведена у питање, јер оне нису у довољној мери прихваћене и немају потпору у постојећем потребама већине чланова друштвене заједнице.

Ђуро Шушњић под социјалном револуцијом подразумева промену основе друштвене организације, у смеру трајне хуманости и рационалности. „До социјалне револуције долази тек променом целокупног система вредности и потреба. Радикална револуција може бити само револуција радикалних потреба... Ми се сваким даном све више уверавамо да друштва, која су у своју основу уградила принуду, извањску контролу и ауторитет, све мање задовољавају човекове потребе. Тенденција је да се пронађе друга основа друштвене организације... Трајно рационална и хумана друштвена организација мора се заснивати на принципима који су и сами трајни и хумани. Изгледа да је прелаз са прве на другу основу људског живота питање самог живота. Оно се мора решити у корист ове друге основе. Овај прелаз заслужује да се назове социјалном револуцијом. И само овај прелаз отвара нове могућности за процват човекових стваралачких моћи.”²⁶⁰

Поједини аутори оспоравају револуцијама могућност стварања нових, рационалних и хуманих услова за живот људи и развој друштва. Неки од њих сматрају да револуција много тога дугује претходном друштвеном развоју и да се после анархичних превирања враћа опробаним решењима својих претходника, које само додатно ојачава. Према њиховом мишљењу, једини успех револуције је убрзавање историјског хода према одређеном исходу, по цену жртава и уношења нестабилности..

Алексис де Токвил (1805-1859), расправљајући о донетима Француске револуције, пише да су административна централизација, административно правосуђе и заштита службеника установе онога што управо од ове револуције називамо старим режимом, а не достигнуће револуције и Првог царства, како се

---

²⁶⁰ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 190.

обично мисли. Он, такође, тврди да је под старим режимом било више слободе него после револуције, мада указује и на нека ограничења слободе у краљевини.²⁶¹ Токвил сматра да је већина реформи које су спровеле владе од почетка револуције до Наполеоновог Конзулата могла да се оствари и пола века раније, да је Луј XV (1710-1774) имао другачије интелектуалне склоности и владарске способности. „Око године 1750. није се ни читава нација у погледу слободе показивала захтевнијом од самих економиста... Желела је реформе више неголи права и, да се у оно доба на престолу нашао владар величине и ћуди једнога Фридриха Великог, нимало не сумњам да би у друштву и владавини био спровео већину најкрупнијих промена које је извела револуција – и то не само не изгубивши круну, него умногоме увећавајући њену моћ.“²⁶²

Гистав ле Бон експлицитно поставља кључно питање: да ли би нови поредак заживео и без насиља, као последица цивилизацијског напретка, тим пре што резултати револуције нису у размери са жртвама које је однела нити са далеким последицама које је изнела из историјских могућности?²⁶³

Критичари револуционарних промена поставили су бројна питања заговорницима револуције. Одговори нису изостали.

3. Противници и заступници револуције

Револуција је једна од оних друштвених појава које скоро никога не остављају равнодушним. Оне попут муње парају небо и социјалног и приватног

---

²⁶¹ „Радо пристајем да је централизација дивна тековина, ... али тврдим да ... никако није тековина револуције. Централизација је, напротив, плод старога режима... Каткад изазива чуђење што су Французи, у време револуције а и доцније, онако стрпљиво подносили јарам регрутације у војску. Али, треба узети у обзир да су тој обавези сви они већ поодавно подлегали... Више нико није био законом обавезан да се бави сеоском сиротињом: централна власт смело је преузела на себе да се сама стара за њихове потребе... Под старим режимом, баш као и за наших дана, није у Француској било града, вароши, села, па ни мањег засеока, није било болнице, фабрике, манастира или школе који би могао сам одлучивати у сопственим пословима, нити по својој вољи управљати својим добрима. Тада, као и данас, администрација је све Французе држала под старатељством... Погрешно би... било мислити да стари режим беше доба сужањства и зависности. У то време било је више слободе неголи данас. Али, била је то једна врста нередовне и несталне слободе, увек стегнуте међ границама појединих класа, вазда повезане с појмом изузетка и привилегије, слободе која је безмало подједнако допуштала да се пркоси закону и самовољи, ... која скоро никад није дошла дотле да свим грађанима пружи најприроднија и најужа јемства.“ Алексис де Токвил, *Стари режим и револуција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1994, стр. 61-79. и 128.

²⁶² Оп. cit. стр. 166.

²⁶³ Гистав ле Бон, *Француска револуција и психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919, стр. 4.

живота, делећи људе, без великог поједностављивања, у два тора: противнике и заступнике револуције. О снази ове поделе довољно говори то што су и једни и други били спремни да борећи се против револуције или заступајући је, изгубе животе или на изгнанство или смрт осуде друге људе, међу којима и своје најближе. Револуционари су, чак и када је механизам револуције или револуционарна организација била та која их је слала на губилиште, остајали верни идеалима револуције. Типичан пример је смрт маркиза од Кондорсеа, који је револуционарима удахнуо уверење да је њихово деловање у складу са историјским законитостима, и коме је било суђено да од руку револуционара страда.²⁶⁴ Други пример су изјаве верности комунистичкој партији и добровољна лажна признања субверзивне делатности Стаљинових жртава.²⁶⁵ Противници револуције, чак и када би их погодило оно што је револуција замрала „старом режиму“, остајали су верни том истом „старом режиму“.²⁶⁶ Аргументи за и против револуције, које су оставили велики духови минулих епоха у својим политичким и филозофским списима, важни су за разумевање проблема легитимности револуције.

3.1 Противници револуције

Свака револуција имала је своје противнике: Пуританска револуција апологете краљевог апсолутизма, Славна јакобите, Америчка британске конзервативне кругове, Француска револуција филозофе рестаурације и католичку реакцију, Јулска легитимисте, револуције 1848. конзервативце, Октобарска револуција широку лепезу противника, од умерене левице до религијских филозофа. Када су опата Жана-Сифрена Морија (1746-1817), Мирабоовог опонента, присталицу монархије и Наполеоновог надбискупа Париза, питали зашто мрзи револуцију, одговорио је: „Из два разлога: првог, а то је онај главни, што ми је одузела дохотке; другог, што сам за ово тридесет година увидео да су људи толико рђави, лично и сваки за себе, да никакво добро

---

²⁶⁴ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 183.

²⁶⁵ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Слио, Београд 2001, стр. 245-246.

²⁶⁶ Жан-Луј Дарсел, Уводна реч за: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Чачак-Београд 2001, стр. 9-10.

не очекујем од њих у јавности и узетих у целини.²⁶⁷ Овај одговор показује да разлози опредељења људи против револуције могу бити личне природе, али и последице специфично филозофских погледа на свет. Лични разлози често су пресудни у животу једног човека, али они филозофски имају шири значај, јер садрже тенденцију универзализације.

Едмунд Берк (1729-1797), британски филозоф који је уздигао конзервативизам на ниво идеологије, био је први међу значајним интелектуалцима који су покушали да оспоре легитимност Француске револуције на филозофски утемељен начин и спрече ширење револуционарних идеја из Сједињених Америчких Држава и Француске на европске државе. Револуционарно врење, пренето из Америке у многе земље Европе, између осталих и у Велику Британију, оснажено после дешавања у Паризу 1789. године, будило је у Берку нелагодно предосећање јаким револуционарних потреса. Он није упао у замку апологије владавине краља Џорџа III (1739-1820), попут Де Местра који је, пишући против револуције, величао прилично лошу владавину краљева Сардиније; напротив, био је један од водећих критичара личне владавине и махинација овог монарха и подржао је жељу становника колонија у Северној Америци да се изборе за независност од британске круне.²⁶⁸ Берк јесте присталица британског политичког система, али не и владара који покушава да промени однос политичких снага у своју корист. Он заступа поредак успостављен после Славне револуције 1688. године.

У Берковим размишљањима о политици и револуцијама, постоји оправдање за неке револуције. Он појми друштво као мистични ентитет који се континуирано органски развија. Друштвене промене пожељне су само ако доприносе целини и помажу већ постојећој структури друштва да се прилагоди новонасталим условима. Револуције, које назива последњим средством за мисаоне и добре људе,²⁶⁹ оправдане су само ако спречавају да друштвени поредак претрпи слом, као што је то било у време Славне револуције или америчког Рата за независност.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Едмон и Жил де Гонкур, *Историја француског друштва за време револуције*, Просвета 1953, стр. 115.

²⁶⁸ Војислав Становчић, *Едмунд Берк и идеологија конзервативизма*, у: Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 314.

²⁶⁹ Едмунд Берк, *op. cit.* стр. 40.

²⁷⁰ Драгољуб Мићуновић, *Филозофија минима*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 186-188.

Француска револуција није, по његовом мишљењу, припадала таквим револуцијама. Док на почетку својих *Размишљања о револуцији у Француској* изражава уздржаност према „новој слободи Француске“, у наставку тог дела оштро се обрачунава са циљевима и средствима револуционара и институцијама које њихова власт успоставља. Он успех револуције мери не прокламованим циљевима, него њеним резултатом, који треба да буде стварање стабилног поретка кроз конституционализацију. Зато он одбија да ода признање револуционарима, док не утврди у каквом су односу проглашена слобода и нова влада, да ли је обезбеђена послушност војске, да ли је зајамчена сигурност личне својине, да ли у друштву влада ред, поштују ли се моралне и верске норме и какви су грађански манири.²⁷¹ Пошто је анализирао Француску револуцију, закључио је: „Француска је купила беду злочином.“²⁷²

Узроке Француске револуције Берк налази у пороцима. За идеале револуције и борбу против привилегија карактеристичних за стари режим тврди да су само изговори нових моћника.²⁷³

Он оспорава могућност остваривања једнакости грађана, што је био један од основних циљева Француске револуције, пуким и насилним поравнавањем. Берк уочава да свако друштво има своју хијерархију засновану на разликама и закључује да је њено постојање део природног поретка ствари, који „поравњивачи“ кваре. По његовом мишљењу, они који настоје да укину друштвене разлике нарушавају структуру друштва и доводе га у опасност, због идеје која не може да се оствари, али која пружа изговор за политичко насиље.²⁷⁴ Зато се противи укидању класа, брани постојање краљевих дискреционих права, устаје против једнаког права гласа. Он напада атеизам и дехристијанизацију, блиске неким француским револуционарима, јер вера у

---

²⁷¹ Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 15-16.

²⁷² *Op. cit.* стр. 49.

²⁷³ *Op. cit.* стр. 167.

²⁷⁴ „Верујте ми, господине, они који настоје да поравнавају никада не изједначавају. У свим друштвима која се састоје од грађана разних слојева, неке категорије морају бити више. Поравњивачи, према томе, само мењају и кваре природни редослед ствари; они оптерећују друштвено здање градећи у ваздуху оно што би ради чврстине конструкције морало бити на земљи.“ *Op. cit.* стр. 62

бога и божју правду омогућава стабилност и просперитет друштва, пружајући људима утеху за неједнакости, које не могу да нестану у реалном свету.²⁷⁵

И у позивању на слободу као циљ револуције, Берк види параван за неуспехе, преваре и насиље вођа Француске револуције, па са оштром иронијом примећује како неколицина људи у Француској заиста ужива у великој слободи, док су многи „у положају угњетене и понижавајуће сервилности“.²⁷⁶

Берк презире Скупштину француских револуционара, са њеним фарсичним, деструктивним и плебејским елементима, не само зато што јој недостаје „поштења колико и слободе“, што јој је „дата власт да, као по принципу зла, подрива и руши, али не и да гради“, што ради под притиском „сурових људи и бестидних жена“, него пре свега због тога што ће власт преживети револуционарну стихију и наћи начина да се одржи горим средствима од претходне.²⁷⁷ Револуционаре оптужује за узурпацију власти. Скупштину која је донела Декларацију о правима човека и грађанина проглашава удружењем неморалних људи који су приграбили државну власт за себе.²⁷⁸ Оно што највише замера револуционарима је то што је учвршћивање власти крајњи циљ свих њихових напора и то што се не устручавају да користе средства примерена само тиранијама. Берк инсистира на постојању битне разлике између начина на који вође револуције приступају интересима друштва и њиховог приступа стицању власти. Он сматра да револуционари највреднијим интересима друштва приступају с немаром, препуштајући их несигурним теоријама којима, иначе, не би поверили ни најмањи лични интерес. С друге стране, власт стичу и осигуравају већ опробаним методама и најубичајенијим средствима које су користили и њихови амбициозни преци.²⁷⁹ С пророчким даром Берк упозорава да ће људи видети да „једном толерисан злочин убрзо

---

²⁷⁵ „Људи морају да поштују и својину у којој не могу да учествују. Морају да раде да би добили оно што се радом стиче. И када утврде, као што то обично бива, да успех није пропорционалан напору, морају се научити да нађу утеху у коначној једнакости вечне правде. Ко год их лиши ове утехе умртвиће њихову радиност и посећи корен сваке зараде и штедње. Онај ко то учини јесте сурови тлачитељ, немилосрдни непријатељ сиромашних и јадних.“ Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 281.

²⁷⁶ Оп. cit. стр. 282.

²⁷⁷ Оп. cit. стр. 84-85.

²⁷⁸ Оп. cit. стр. 194.

²⁷⁹ Оп. cit. стр. 195.

постаје омиљено средство²⁸⁰, што се показало у Берково време у јакобинском терору, а више од једног века касније, у црвеном терору.

Беркова *Размишљања о револуцији у Француској* изазвала су супротне реакције. С једне стране, ово дело било је подстицај и узор филозофима конзервативизма и рестаурације. Берков опус усмерен против револуције снажно је утицао на Жозефа де Местра и његову посвећеност нападима на револуционарну идеологију, по чему је постао „континентални пандан Едмунду Берку.“²⁸¹ С друге стране, Беркова мисао наишла је на оспоравања либерално оријентисаних филозофа, који су у револуцији видели надолazeћу снагу новог времена. Реагујући на Беркова разматрања, Томас Пејн је написао *Права човека*, најтиражнију књигу до тада објављену, у којој је бранио Француску револуцију и револуцију уопште.²⁸² Држава, друштво, политика и вредности које је заступао Берк, са класним разликама, наследним положајима, политичким и правним неједнакостима, подлегли су у историјској борби са вредностима прокламованим Декларацијом о правима човека и грађанина. Берк је, међутим, био у праву када је указао на цену скраћивања историје револуционарним скоком и тврдио да ће револуција, пре него што се смири, морати да се „прочисти ватром и крвљу.“²⁸³ Он је, такође, предвидео да ће револуционарни потрес, са карактеристичним губитком или колебањем свих ауторитета, гурнути војну моћ у руке једног генерала „који зна како да умири војску и има прави дух команданта“ и коме ће војска „бити послушна због њега лично.“²⁸⁴ Било је то наслућивање бонапартизма.

Жозеф де Местр (1753-1821) је, уз Едмунда Берка, најзначајнији критичар Француске буржоаске револуције и представник конзервативизма као идеологије. Овај савојски филозоф, који по свом језику и образовању припада француском мисаоном кругу, није створио целовит и конзистентан филозофски систем, нити логички заокружено објашњење револуције. Његова дела настајала су у току Француске револуције, као реакција на њу и њене поједине фазе. Оно што та дела повезује јесте догматска приврженост њиховог аутора

---

²⁸⁰ Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 98.

²⁸¹ Жан-Луј Дарсел, *Уводна реч*, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 9.

²⁸² Драгољуб Мићуновић, *Социјална филозофија*, Филип Вишњић, Београд 1997, стр. 129.

²⁸³ Едмунд Берк, *op. cit.* стр. 285.

²⁸⁴ *Op. cit.* стр. 254.

традиционалној монархији и жестоки презир према револуцији и свакој иновацији уопште. Он не жели само повратак краља, него враћање чистој монархији, каква је постојала пре просвећеног апсолутизма; он не тражи поштовање цркве, верских норми, права и осећања, него уздиже католичанство какво је постојало пре Реформације на пиједестал јединог исправног виђења стварности; он не захтева да живот тече као да револуције није ни било, већ проповеда повратак традицији прочишћеној „од скраме векова, регенерисаној.“²⁸⁵

Када су француски војници, 1792. године, као гласници новог поретка, умарширали у његов родни Шамбери, главни град Савојског војводства, Де Местр почиње да пише прве контрареволуционарне текстове. Одакле револуцији снага да силовито захвати душу народа, шта је узрок њене привлачности, то је једно од првих питања која себи поставља овај филозоф. Разлог због кога народ прихвата револуцију и обећања револуционара Де Местр проналази у људској жељи за бољим условима живота и тежњи ка напретку, проистеклим из „узнемирене“ људске природе. Поредeћи револуцију и стари режим, он упозорава да је „боље често непријатељ добра“²⁸⁶ и да би људима било боље да у миру уживају у положају у ком се налазе, него да се буне. Кривицу за „кварење“ и завођење народа, Де Местр пребацује на „француске смутљивце“, револуционаре, који одузимају народу реч и без овлашћења проговорају у његово име, узурпирајући тако власт. Он тврди да су у служби револуције њени сопствени идеали, слобода и равноправност, показали само „окрвављене дроњке и змије фурија.“ У први мах, за њега је револуција само узурпација власти, постигнута неморалним и насилним средствима, у име неостваривог циља.

Трагајући за узроцима револуције, Де Местр се обрушава на неморал француског друштва, посебно на интелектуалаце које оптужује за заверу против јавног морала. Сматра да је трајна стваралачка криза гурнула француске научнике и уметнике у крило порока „који су крвници човекови.“ Енциклопедију и француски Устав назива најнаказнијим производима људског духа. У просвећеној Француској он види само поквареност сличну оној „у декаденцији империја“, а у револуцији хипокризију, варварство, окрутност,

²⁸⁵ Жан-Луј Дарсел, *Уводна реч*, у: Жозеф де Местр, *op. cit.* стр. 13.

²⁸⁶ Жозеф де Местр, *op. cit.* стр. 24.

корупцију и арелигиозност, што назива труљењем, уз коментар да „труљење не води ничему.“²⁸⁷ Одсуство правих вредности, које је по његовом мишљењу било на делу, сматрао је незаобилазном препреком између револуционарне праксе и остваривања њених циљева.

У првој фази свог дела, Де Местр је апологета „старог режима“ и тврди заступник поретка.²⁸⁸ Касније, он развија идеју о контрареволуцији као повратку на „стару форму“ монархије. Монархију сматра јединим обликом владавине у коме индивидуално осећање поданика према суверену јача и обнавља принцип власти. Он истиче да је ауторитет монарха неопходан као кохезиона снага друштва и центар власти, што у демократији не постоји и због чега је она краткотрајно стање засновано на егзалтацији.

Уверен да је поредак нужно заснован на разликама, Де Местр из политичке историје извлачи два закључка: да је општа једнакост немогућа и да је наследна аристократија неизбежна. Покушава, затим, да побије идеју да ће република трајно заменити монархију, оспорава и саму могућност да настане република, тврдећи да „ничега новог нема, и велика је република немогућа, јер никада није ни било велике републике“.²⁸⁹ На тај начин Де Местр поставља и другу препреку за остваривање идеја револуције – историјску немогућност. Пример Сједињених Америчких Држава по његовом мишљењу ирелевантан је за Европу и не може да се односи на Француску, јер су Американци нови, религиозан и миран народ. Осим тога, он тврди да ће се и у Америци временом развити племство.²⁹⁰

Осећајући, међутим, да је захтев за једнакошћу уписан у духовни код епохе у којој је живео, он приказује монархију као „завојиту аристократију“ у којој се све фамилије постепено подижу у сталешкој хијерархији, и поредак у

---

²⁸⁷ „Када чијем да се говори о слободи и врлини, чини ми се као да пред очима имам увелу куртизану која, стидљиво накарминисана, изиграва девицу.“ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 60-62, 68. и 103.

²⁸⁸ „Све се одржава у поретку, моралном и политичком: чувајмо се зато екстрема и, изнад свега, оних етеричних система који су засновани једино на ономе што човек назива разумом, а што је, међутим, само умовање.“ Ор. cit. стр. 26.

²⁸⁹ „Ако нам кажу да је једна коцка, бачена сто милиона пута, када се зауставила увек показивала само пет бројева, 1, 2, 3, 4 и 5, можемо ли поверовати да се на једној од њених страница налази број 6? Не, наравно; и онда би нам показали како смо то већ видели, да је једна од њених шест страница бела. Е, па, добро, протрчимо кроз историју; у њој ћемо видети оно што се зове Срећа како без одмора баца коцкицу током четири хиљаде година: да ли је она икада донела ВЕЛИКУ РЕПУБЛИКУ? Није. Дакле, тај број није уопште ни био на коцки“ Ор. cit. стр. 97. и 98.

²⁹⁰ Ор. cit. стр. 69.

коме је моћ међу поданицима равноправно распоређена, „јер универзалном супрематијом Монарха, ниједан грађанин није моћнији од другог.“ Пошто је моћ племства или свештенства свакако већа од моћи сељака, Де Местр уводи моћ суверена као бесконачну величину пред којом је свака друга величина бескрајно мала. „Нека човек из народа, који се осећа јако малим када се упоређује са великим господином, њега упореди са Сувереном: а тај назив *поданик*, који их обојицу потчињава истој моћи и истој правди, јесте уистину једна врста једнакости која стишава неизбежне патње самољубља.“²⁹¹ У апологији „старог режима“, он оправдава сваки њен поступак и сваку институцију: за привилегију феудалних добара тврди да је „неупадљива ствар која не може никог да саблазни“; постојање племства представља као низ признања које суверен додељује за одређене услуге, при чему за све добро што су преци учинили суверен узвраћа свим њиховим потомцима; одвајање племства од јавних послова проглашава опасним за државу због подвајања племићке моћи наследног права и делегиране моћи изабраних представника грађана; кривицу за постојање тортуре са краљевских плећа пребацује на министре и став јавног мњења; брани католичку цркву, о Инквизицији пише „да у свету не може постојати ништа смиреније, ништа обазривије, ништа људскије по својој природи од суда Инквизиције.“²⁹²

Од 1795. године, када су неке европске монархије поклекле у борби против Француске републике, Де Местр почиње да посматра револуцију као дело провиђења чији је циљ да прочисти Француску и божју казну за „атентат на врховну власт“. Ову контрадикцију, да људи заслужују божју казну због подизања револуције, која је у бити дело провиђења, Де Местр решава тиме што човека везује „за престо Врховног бића лабавим ланцем који нас држи, али нас не потчињава“.²⁹³ По његовом мишљењу, људи су „слободни као робови“ и раде оно што желе, али без могућности да утичу на опште планове или да нешто створе. У прилог својој тврдњи, Де Местр износи да ниједан од вођа револуције није контролисао револуцију, нити је могао да утиче на њен ток. Револуција их је, једног по једног, одбацивала када су покушали да је обликују у складу са

---

²⁹¹ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 54.

²⁹² *Op. cit.* стр. 28, 29, 49, 53. и 174.

²⁹³ *Op. cit.* стр. 73.

својим визијама.²⁹⁴ Тврдећи да по свом физичком и моралном закону „човек може све да мења, али ... ништа не ствара“²⁹⁵, Де Местр додаје још један разлог због кога је непотребно и узалудно бити револуционар – ништа није у људским, све је у божјим рукама.

Додатни аргумент прибавили су му међусобни обрачуни различитих групација револуционара.²⁹⁶ Примећујући да у револуцији страдају и невини, Де Местр наглашава да „ниједан човек није кажњен као праведник, већ као човек, па је грешка мислити да у овоме свету пати врлина: људска је природа та која пати и ту патњу она увек и заслужује“.²⁹⁷ Дела против цркве, попут одузимања имовине, заклетве свештеника уставу, па чак и очигледни злочини као што је био масакр кармелита у септембру 1792. године, чинила су му се као план провиђења за прочишћење цркве. Револуционарни ратови по његовом суду прилика су за ослобађање од порока челичењем у крви. Сводећи револуционарну активност на спровођење „величанственог плана провиђења“ и извршење божје казне, проглашавајући јакобинство спасом за француску монархију, желео је да свака побуна изгледа апсурдна.²⁹⁸

Де Местр не преза ни да револуцију назове сатанском, јер су се револуционари „винули чак и до мржње према Богу“. По његовом суду у њој нема ничег доброг, она је „чиста нечистота“ и јединствен догађај у историји само по томе што је у корену лоша. Револуција представља промену поретка, што Де Местр проглашава злом, јер „све јесте зло, пошто ништа није на свом месту“, а зло је само „шизма бића“, неспособна да било шта створи, јер „нема ништа заједничко са постојањем.“²⁹⁹ Тако се негативна, јалова снага зла коју носи револуција у Де Местровој критици револуције јавља као суштински разлог због кога су идеје револуције осуђене на пропаст. Револуција је шизма поретка, неспособна да створи било шта. Емил Сиоран запажа да је

---

²⁹⁴ „Оно што је најфрапантније у Француској револуцији јесте та заносна снага која обилази све препереке. Њен вртлог носи попут сламе све чиме му се људска снага умела супротставити: нико се није некажњено супротставио њеном ходу... а та љубоморна снага, која непрекинуто маршира ка својој циљу, одбацује подједнако и Шарета и Димуријеа и Друеа... и од часа када их савлада жеља да њоме овладају, они гадно страдају.“ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 75.

²⁹⁵ Оп. cit. стр. 111.

²⁹⁶ „Овде још можемо и да се дивимо реду који влада у неред; јер очигледно је, ако се макар и мало размисли, како велики кривци Револуције и не могу да падну сем под ударцима својих саучесника.“ Оп. cit. стр. 81.

²⁹⁷ Оп. cit. стр. 180-181.

²⁹⁸ Оп. cit. стр. 82-87. и 93.

²⁹⁹ Оп. cit. стр. 95, 101-104. и 122-123.

осликавањем револуције као манифестације чистог зла довео у питање божју милост и нехотице кривицу за појаву гиљотине унео у божанску интервенцију.³⁰⁰

Де Местр је дуго био убеђен да француски револуционари имају само пролазну власт, да „њихово стабло није чак ни корење пустило и да ће их само један дах однети попут сламке“. После термидорске реакције, очекивао је да се у Паризу одигра контрареволуција у корист краља. Доживео је да француски краљ поврати престо, али захваљујући бајонетима удружених војски скоро свих држава Европе. Био је разочаран када је схватио да рестаурација није у стању да оспори и укине тековине револуције.

Револуција, за коју је тврдио да представља одсуство вредности, утемељила је нови систем вредности. Јакобинизам, упркос његовом мишљењу, није спасио монархију. Грађани европских земаља нису поверовали да се њихове судбине налазе у божјим рукама и да човек не може да утиче на државу и друштво; наставили су борбу за људска и грађанска права и стварање модерних држава заснованих на владавини закона и демократији. Велика република, по Де Местру немогућа, појавиће се на историјској позорници. Луј де Бонал (1754-1840), Де Местров пријатељ и истомишљеник, у једном писму упућеном Де Местру, 1817. године, записао је да у свему што се дешавало тих година види Апокалипсу. И сам Де Местр, предосећајући нове потресе у Европи, револуције које ће заувек оборити „стари режим“, не могавши да се сагласи са таквом будућношћу, записао је „Ја умирем са Европом.“³⁰¹ Упркос овоме, нека Де Местрова запажања о револуцијама прилично тачно описују револуционарну праксу. Он је уочио да се револуционари када освоје власт мењају и постају „нови доминатори ... са још више суровости“³⁰², разликовао је снагу власти од насиља којим се служи и опомињао да средства употребљена ради остваривања неког политичког циља, морају да буду у складу са тим циљем.³⁰³

---

³⁰⁰ Емил Сиоран, *Жозеф де Местр*, у: *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 177-178.

³⁰¹ Цитирано по: Емил Сиоран, *ор. cit.* стр. 190-191.

³⁰² Жозеф де Местр, *ор. cit.* стр. 62.

³⁰³ „Како веровати у трајност једне слободе која почиње гангреном? Или да говоримо још прецизније, како веровати да та слобода може да се успостави (јер још је нема) и да се из крила најдегунтантније покварености може изродити она врста власти која се врлинама краси...“ *ор. cit.* стр. 62.

После Октобарске револуције, критиком револуције бавио се Николај Александрович Берђајев (1874-1948). Његове мисли против револуције најтемељније су изложене у *Филозофији неједнакости*, писаној под бољшевичком револуционарном владом, а објављеној након што је аутор, заједно са великом бројем људи од духа и пера, принуђен да напусти Совјетски савез. Подстакнут недељима бољшевика, он није исписао само критику Октобарске, него сваке политичке, социјалне и економске револуције.

Попут Берка – противника самовоље краља Џорџа III, Берђајев је био противник царског самодржавља. Слично католичким конзервативцима, Де Местру и Донозо Кортесу, који су спас од револуције видели у европским хришћанским темељима, он вапи за духовним мачем Христовим, којим се „мора расећи свет на два дела – на оне који су за Христа и који су против Њега.“³⁰⁴ Али, за разлику од њих, Берђајев не негира легитимност револуције ради очувања постојећег стања и не тражи повратак „прочишћене“ монархије на њен политичко-историјски извор, већ своју критичку оштрицу окреће ка безвредности револуције као ирационалног покушаја остваривања Царства божјег на земљи. Он револуцију види као странпутицу која човечанство води у пакао на земљи, као политички експеримент унапред осуђен на пропаст, јер се одиграва у тродимензионалном свету Историје, а не у четвородимензионалном свету Апокалипсе.³⁰⁵ Револуцију не изводи човек створен по божјем лику, него се она врши на њему и погађа га попут болести, несреће, поплаве или пожара. Зато Берђајев тврди да у револуцији нема ничег рационалног и доброг, па назива наивнима и слепима све оне који су револуцију замишљали идилично – „у бољшевизму хуманост прелази у своју супротност: човек се истребљује.“³⁰⁶

По његовом мишљењу, револуција нема стваралачку потенцију; она није почетак новог, него крај старог живота и наплата за дуготрајни историјски пут. Она је реакција на зло прошлости, сигуран знак да властодршци „старог режима“ нису извршили своју мисију и да је нестао духовни центар који је сједињавао све мисли и активности претходне епохе. „Одозго није долазио стваралачки подстицај, није сијала светлост, и због тога је одоздо нагрнула

---

³⁰⁴ Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Октоих, Подгорица 2001, стр. 5.

³⁰⁵ Николај Берђајев, *op. cit.* стр. 112 и 199-208.

³⁰⁶ Николај Берђајев, *op. cit.* стр. 9, 14, 20, 23 и 24.

тама.³⁰⁷ Революцији претходи труљење, болест и распадање, њено кретање уништава све око себе, зато су њој страни стваралачки узлети. Освајајући власт, она уништава прошлост, не правећи разлику између превазиђенога и онога што је вредно да се сачува. Революција је неспојива са хришћанством, зато што не тежи васкрсењу, него, окренута искључиво будућем земаљском животу, руши везе са умрлим прецима и свиме што је прошло.³⁰⁸

Берђајев би могао да пристане само на револуцију која не би остала на површини, у материјалном свету, на револуцију духа, као једину праву промену у овом свету. По његовом мишљењу, револуција би могла да буде оправдана ако би суштински променила људску природу и створила бољи живот,³⁰⁹ али она то не може да учини, јер не садржи стваралачки принцип. Несрећа за човечанство лежи управо у томе што је револуција „немоћна да промени људску природу... али претендује да механички створи од те старе људске природе савршено ново друштво и живот.“³¹⁰ Ова претензија револуције доводи до употребе насиља и гушења слободе у принудном колективизму, чија је искључивост „нешто најстрашније што човека чека...“³¹¹ Берђајев тврди да народ у револуционарној стихији губи духовну слободу, без обзира на то што вође револуције на сав глас говоре о слободи. У револуцији не може бити слободе, јер у њој влада начело обезличености.³¹² Ако и допушта неку врсту слободе, то је слобода колективне, а не личне свести. Ово за последицу има гушење личности и немилосрдан однос према конкретном човеку. Он кори револуционаре, подсећајући их на то да су почели као угњетени, с узвишеним проповедима хуманих и прогресивних идеја, да би убрзо показали сву своју наказност, ретварајући се прво у угњетаче духа, а затим и угњетаче у физичком смислу, у нечувеној тиранији.³¹³ Слобода не би могла да постоји у револуцији, чак и када би револуционари то стварно желели,

---

³⁰⁷ Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Октоих, Подгорица 2001, стр. 9.

³⁰⁸ Николај Берђајев, *op. cit.* стр. 78-79.

³⁰⁹ Николај Берђајев, *op. cit.* стр. 11. и 87.

³¹⁰ Николај Берђајев, *op. cit.* стр. 87.

³¹¹ „Крајња граница колективизма је подруштљавање читавог човека без остатка, свег тела његовог и душе његове. Колективизам човеку не оставља ништа као личну својину, све у човеку он потчињава својој власти која све гута. Колективизам у својој крајњој, псеудо-религиозној форми претендује на читавог човека. Никаква држава, чак ни најтиранскија и најдеспотскија, није имала такве претензије...“ *Op. cit.* стр. 137.

³¹² *Op. cit.* стр. 9.

³¹³ *Op. cit.* стр. 6. „Ви руски револуционари и интелектуалци сте одувек много говорили... о неподношљивим патњама народа; то је била ваша омиљена тема... А када је дошао час ваше владавине показали сте нечувену суровост, претворили сте нашу земљу у море суза и нанели сте нашем народу небојене патње.“ *Op. cit.* стр. 37.

јер су они заговорници утопије, која садржи начело друштвеног монизма. Монизам доводи до гушења животног богатства и разноврсности, стварајући нужно тиранију.³¹⁴ Тако се слобода у револуцији налази између више принципа који настоје да је угуше.

Берђајев, међутим, не верује да револуције покреће „дивна реч“ слобода, него маси ближи и дражи „патос једнакости“, који, такође, гуши и „гута слободу“.³¹⁵ Управо је принцип једнакости Берђајев подвргао најоштријој критици, јер он поништава аристократски принцип, негира индивидуалност личности, нарушава друштвену хијерархију, поредак претвара у хаос, чини стваралаштво немогућим и спушта ниво културе. За Берђајева, неједнакост је основа сваког космичког система и реда, и као таква она је религиозно оправдана.³¹⁶ Настојање револуције да створи једнакост, по њему, једнака је рушењу државе, јер држава настаје из диференцијације – разликовања и рашчлањивања у маси народа. Берђајев пише да су све државе настале у „кравим насиљима“ и да је на првог насилника који је увео власт у хаосу сишло помазање Божје. Одатле следи да је порекло власти монархистичко, а не демократско.³¹⁷

Берђајев револуционаре оптужује за лицемерје, јер говоре о владавини већине у новом, револуционарном поретку. Он упозорава да је од настанка света њиме управљала, сада управља и убудуће ће управљати мањина, без обзира на то да ли је реч о монархији или демократији, реакционарној или револуционарној епохи. „Једну мањину може сменити друга мањина и то је све“³¹⁸, на то се свде политичке промене, то је крајњи домет сваке револуције. Да ствар буде још гора, Берђајев додаје да у револуцијама власт припада најчешће групи демагога који лукавошћу управљају масама. *Већина* не одлучује ни о чему, *владавина свих* не значи ништа. „Револуционарна масовност је само атмосфера, у којој се остварује тиранија мањине.“³¹⁹ „Несхватљива тајна власти“ измиче рушилачкој стихији револуције, која истог часа постаје плен

---

³¹⁴ Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Октоих, Подгорица 2001, стр. 61.

³¹⁵ „...велике је револуције увек покретао принцип једнакости а не принцип слободе. Либерални дух у суштини није револуционарни дух. Либерализам је расположење и схватање света културних слојева друштва...“ Ор. cit. стр. 103.

³¹⁶ Ор. cit. стр. 38. и 108.

³¹⁷ Ор. cit. стр. 49-51.

³¹⁸ Ор. cit. стр. 90.

³¹⁹ Ор. cit. стр. 91.

„неуништиве магије власти“, пренете са старог режима на револуционарну владу.

Берђајев критикује и промоцију пролетаријата у класу-месију, која треба да покаже човечанству пут избављења. Мада истиче да са пролетаријатом треба саосећати због његовог тешког положаја у капитализму, Берђајев сумња да класа унижених, завидних, пакосних и осветољубивих „пасторака капитализма“, „нижи људски тип, лишен племенитих црта, црта оних који су духом слободни“ може да буде носилац промена набоље. Потом доноси уопштен закључак да је у свим временима „психологија побуњених маса, побуњених нижих сојева, била иста; увек је та психологија била неприлична и ружна.“³²⁰

Једино из реакција на револуцију, по мишљењу овог руског филозофа, могу проистећи идеје и акције са рационалним и хуманим последицама. Он тврди да се нови човек није родио у Француској револуцији, него у католичкој и романтичарској реакцији и сматра појаву Жозефа де Местра најзначајнијим резултатом Француске револуције. Револуција је кретање по „површини површности“, реакција је понирање у дубину. Реакција је стваралачка, јер у њој може бити истинског кретања ка новом животу и вредностима. Она није повратак на старо, него стварање нове стварности, непознате револуцији, али и старом поретку.³²¹

У каснијим делима, Берђајев је ублажио свој критички став према револуцији, удаљивши се тиме од других емиграната чија је највећа жеља била обарање бољшевичке власти оружаном интервенцијом.³²² Тада је тврдио да револуција има онтолошки смисао, али да је тај смисао, супротно надањима револуционара, песимистички. Пребацујући емигрантима то што заговарају рат, он пише да је тешко разумети „оне хришћане који сматрају да је револуција нешто недопустиво због насиља и крви, док истовремено сматрају да је рат нешто дозвољено па и морално оправдано, па га као такав правдају... Револуција која врши насиље и пролива крв јесте грех, али и рат је грех, и често већи грех него што је револуција. У знатној мери је читава историја грех, проливање крви и насиље... Историја се мора окончасти, њој мора Бог судити јер истина Христова није остварена у њој. Револуција је... мала апокалипса у историји... У

³²⁰ Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Октоих, Подгорица 2001, стр. 131.

³²¹ Оп. cit. стр. 10-13.

³²² Шире у: Никола Милошевић, *Царство божје на земљи*, Филип Вишњић, Београд 1998, стр. 69-71.

револуцији се суди силама зла, силама које граде неправду, али и силе које суде стварају зло – у револуцији се и добро остварује, снагом зла јер су силе добра биле немоћне да себе – то добро – реализују у историји.³²³

Он је тада гледао на револуцију као део историјског континуума (у Октобарској револуцији проналазио је специфична руска обележја)³²⁴, признао јој историјску оправданост³²⁵, као и то да је тежила ослобађању човека од угњетавања.³²⁶ Прихватио је да су неке од идеја комунизма добре, чак и да су у сагласју с хришћанством, с тим што у руском комунизму добијају искривљени облик, погрешан и опасан. Писао је да комунизам жели да оствари правичност и братство међу људима, али и да се до ових циљева не може доћи принудом и социјалним „егзерциром“. По његовом мишљењу, њихово остварење је немогуће без деловања скривених духовних снага, због чега је материјалистички и атеистички комунизам осуђен или на пропаст или на стварање дехуманизованог друштва.³²⁷ Сматрао је да поједини економски аспекти комунизма имају чврсто утемељење, али да егзистенцијални и монистички социјални систем односа не могу да буду основа новог друштвеног уређења.³²⁸ Надајући се да ће проблематика комунизма подстаћи реафирмацију хришћанске свести, Берђајев је тврдио да она може довести до неке врсте социјалног хришћанства као открића хришћанске истине у друштвеним односима. Он је хришћанство видео као вечни штит који човека заклања од поробљавања.³²⁹

Проблем личне слободе остао је један од главних аргумената Николаја Берђајева против револуције. Он није могао да оправда то што се „људска

---

³²³ Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, Књижевне новине, Београд 1989, стр. 109-110.

³²⁴ Николај Берђајев, *Руска идеја*, Просвета, Београд 1987, стр. 32-33, 98, 101, 115. и 234-235. Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, *op. cit.* стр. 87. и 98.

³²⁵ Николај Берђајев, *Руска идеја*, *op. cit.* стр. 234.

³²⁶ „Велику част руском племству чини то што је оно у свом највишем, аристократском слоју, створило покрет декабриста, први ослободилачки покрет у Русији који је најавио револуционарни век. Деветнаести век ће бити век декабриста.“ *Op. cit.* стр. 26. „Али, комунистичка револуција... представљала је универзални месијанизам, она је хтела да донесе целом свету благодатање и ослобађање од угњетавања. Истина, она је донела највеће угњетавање и уништила сваку слободу, али чинила је то искрено верујући да је то привремено средство, неопходно за остварење вишег циља. ... практиковали су деспотске форме управљања, својствене старој Русији.“ *Op. cit.* стр. 235.

³²⁷ Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, *op. cit.* стр. 141.

³²⁸ „Дух комунизма, религија и филозофија комунизма су нешто антихришћанско и антихуманистичко. Међутим, у социјално-економском систему комунизма постоји већи удео истине која је у потпуној сагласности са хришћанством, у сваком случају тога је више него у капиталистичком систему који је најдубље антихришћански систем.“ *Op. cit.* стр. 152-154.

³²⁹ *Op. cit.* стр. 154-155.

индивидуа ... узима као цигла која је потребна за изградњу комунистичког друштва³³⁰ и третира као средство. Без обзира на то што је у каснијим фазама свог филозофског рада у комунизму препознавао „здро, истинско и потпуно сагласно с хришћанством поимање живота свакога човека који треба да служи надличном циљу ... великом целом“,³³¹ он је тврдио да се ова идеја деформише у негацију људског достојанства и духовне слободе личности. Он је, такође, у комунизму видео удруживање људи ради уређења друштвеног и космичког живота што је сматрао изузетно важним, али је наглашавао да у руском комунизму та идеја претвара човека у средство револуције.

Марксизму је замерао то што оправдава коришћење неприхватљивих средстава ради стварања новог друштва и новог човека. То је прогласио „демонијачним елементом у марксизму“. „Зло дијалектички прелази у добро, тама у – светлост. Лењин проглашава моралним све оно што помаже пролетерску револуцију, њему је непозната другачија дефиниција добра. Одатле произилази да циљ оправдава средства – средства сваке врсте. Морални елемент у људском животу губи свако самостално значење, а то је сумње нема, дехуманизација. Циљ који оправдава сва средства није човек, није неки нови човек нити пуноћа људскости, већ само нова организација и уређење друштва. Човек је средство за нове организације друштва, није та нова организација друштва оно што би требало да буде – средство и оруђе за човека.“³³²

Сведок Октобарске револуције, човек који је лично познавао скоро све њене вође, Берђајев је свој негативни суд о револуцији засновао на прилично исправној оцени о немогућности остваривања утопије, одбацивању утопије као концепта чији је основни политички садржај монизам који води у тиранију и разумевању манихејске психологије револуционара, затим на аксиолошком расуђивању о средствима којима се револуционари служе (мада је прихватао да снаге зла могу понекад да стварају добре резултате, ако добро нема другу могућност да се оствари у историји³³³) и дискурсу вечног начела власти. Он је препознао тоталитаристичку тенденцију револуције и дехуманизујући ефекат револуционарне организације. Ако је у *Филозофији неједнакости* обесмислио политичке и социјалне промене проглашавајући их кретањем по „површини

---

³³⁰ Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, оп. cit. стр. 125-126.

³³¹ Оп. cit. стр. 125-126.

³³² Оп. cit. стр. 151.

³³³ Оп. cit. стр. 110.

површности“; у каснијем раздобљу свог филозофског стваралаштва прихватио је њихов значај у историјском току, али остаје нејасно на који начин ће свет прећи из историје у апокалипсу и како ће држава уступити место Царству Божјем. Поставља се и питање није ли социјално хришћанство Николаја Берђајева, такође, утопија?

3.2 Заступници револуције

Један од најзначајнијих заступника револуције је Томас Пејн (1737-1809), учесник Америчке и Француске револуције, писац *Здравог разума* и *Права човека*, књига које су у време када су објављене достигле невероватне тираже и битно допринеле ширењу идеја револуције, конституционализма, политичког представљања и неотуђивих природних и грађанских права, као и уверења да суверенитет припада народу, а не монарху.

Пејново дело краси изразити антрополошки оптимизам, можда већи од Русоовог; оно представља својеврсну апотеозу друштва и критику оне државе у којој власт не настаје *из народа*, него *над народом*. По Пејновом мишљењу, човек је биће обдарено разумом и по природи добро, а сви људи рађају се једнаки и са истим природним правима. Људи се удружују и стварају друштво, не одричући се својих природних права, управо са циљем да та права боље заштите. Грађанска права утемељена су на природном праву и замењују га, при чему се од оних природних права које појединци у природном стању не могу у потпуности да се остваре ствара грађанска моћ, кроз коју таква права постају остварива. Грађанска моћ, међутим, не може да буде употребљена у сврху нарушавања природних права човека.³³⁴

Теорија друштвеног уговора релевантна је за Пејна, али он је критички преиспитује и суштински мења, тврдећи да владар или влада никако нису могли да буду једна од уговорних страна, јер нису ни могли да постоје пре склапања друштвеног уговора. Задајући кључни теоријски ударац Хобсовој теорији друштвеног уговора, он тврди да „не постоји нешто што је споразум између народа, с једне стране, и владара или владе, са друге. „Споразум је постојао – међусобни споразум људи да створе и успоставе владу. Претпоставити да било

---

³³⁴ Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 93-95.

која влада може бити једна страна у споразуму са свим људима, значи претпоставити да је постојала и пре него што је имала право да постоји.³³⁵ Он закључује да је једини исправан начин првобитног конституисања владе онај у коме су појединци искористили своје суверено право да међусобно склопе уговор и образују владу. За ове владе Пејн пише да су настале „из народа“. Постоји и други начин настанка влада, који подразумева кршење „светих и моралних начела“ и Пејн не оклева да све владе које су постојале до избијања Америчке револуције оптужи да су засноване на неправди.³³⁶

У име слободе и суверености народа, Пејн одбацује спутавање политичке садашњости оковима традиционализма, тврдећи да ни једна институција, група људи или појединац нема моћ да одреди ко ће и како да влада и још да ту своју одлуку прогласи вечном и непроменљивом. „Таштина и уображење да се влада и после смрти је најсмешнија и најдрскија од свих тиранија. Човек нема никакво власништво над човеком, нити било која генерација има власништво над генерацијама које долазе... Потребан је само мали мисаони напор да се схвати да иако закони створени у једној генерацији, често остају на снази током потоњих генерација, они црпу своју снагу из сагласности живих. Закон који није укинут, остаје на снази не зато што он не може да буде укинут, већ зато што није укинут, а неукладање значи прихватање.“³³⁷ Против конзервативизма, Пејн је написао да ако се траже извори поретка, права и привилегија у прошлости, не треба застати на етапама од неколико стотина или хиљаду година, него треба ићи до краја, до времена када је „човек настао од руке Творца“, то јест доћи до закључка да је у време тог прапочетка постојао само човек. У међувремену, „безочне владе“ уметнуле су се између човека и његових права, ради богаћења.³³⁸

Тврдњу да је држава неопходна друштву ради очувања безбедности, Пејн одбацује. Он не прихвата постојање неправедне државе у име „вишег циља“ реда, мира и сигурности, уверен да људска природа и друштво сами уређују живот и односе међу људима и да друштво обавља скоро све оно што се обично приписује влади. Као доказ наводи примере неких америчких држава у којима више од две године, због рата са Британцима, није постојао утврђени облик

---

³³⁵ Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 229.

³³⁶ Оп. cit. стр. 96, 205. и 252.

³³⁷ Оп. cit. стр. 66. и 69.

³³⁸ Оп. cit. стр. 90-91.

власти, али упркос томе, владао је ред својствен европским земљама Пејновог доба. Насупрот овоме, у Енглеској велики број немира и побуна није изазвао недостатак власти, већ њено постојање у исквареном облику.³³⁹

Пејново схватање људске природе, природних права, народне суверености и његова апотеоза друштва омогућили су му да логички конзистентно одбаци монархију као превазиђени, апсурдан и неправедан облик владавине, одвојен од народа. Он уводи нову поделу система владавине – на старе и нове. Влада старог система исто је што и преузимање власти у циљу сопственог богаћења, док влада новог система подразумева делегирање власти за опште добро друштва. Делегирана власт израз је народног поверења, а присвојена власт јесте узурпација. То, по Пејновом мишљењу, никаква правна или обичајна норма не може никада да промени.³⁴⁰ Он прориче да будућност припада грађанској републиканској влади, а да ће монархија бити напуштена као непотребна.³⁴¹ Драгољуб Мићуновић тврди да је Пејн „међу првима с великом уверљивошћу деградирао монархистички облик владавине, једну тако жилаву, у најдубљој традицији укоренењу форму поробљавања.“³⁴²

Подела система владавине на старе и нове указује на то да је Пејн одмах препознао велики значај Америчке и Француске револуције. За њега је револуција почетак нове ере; он искрено верује да живи и дела у времену које ће историја запамтити као Век разума и да ће његова генерација бити „Адам новог света.“³⁴³ Верујући у слободу, једнакост и природну доброту човека обдареног разумом, он се нада да ће људи на примерима две велике револуције увидети да власт може да се организује на темељима другачијим од оних које су до тада познавали.³⁴⁴ Ту се његов снажни антрополошки оптимизам и вера у остварење праведне владавине револуцијом меша са нејасно изреченим осећањем историјске нужности. Република коју је Америчка револуција показала могућом у Новом свету, Француска револуција учинила је могућом у Старом. „Биће то

---

³³⁹ Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 199-200. и Драгољуб Мићуновић, *Социјална филозофија*, Филип Вишњић, Београд 1997, стр. 138.

³⁴⁰ Томас Пејн, *op. cit.* стр. 209. и 225.

³⁴¹ *Op. cit.* стр. 157.

³⁴² Драгољуб Мићуновић, *op. cit.* стр. 128.

³⁴³ Томас Пејн, *op. cit.* стр. 313.

³⁴⁴ „Мишљења људи о владама брзо се мењају у свим земљама. Револуције Америке и Француске бациле су зрак светлости који је доспео до човека. Огромни трошкови влада нагнали су људе да мисле, учинивши их осетљивим; и када вео једном почне да се цепа, немогуће га је више закрпити.“ „...чим су се америчке владе представиле свету, деспотизам је доживео потрес и човек је почео да размишља о реформи.“ *Op. cit.* стр. 150. и 193.

народна владавина за народ, која ће да искорени глад и беду унапређивањем производње, а мржњу и злочин васпитањем и просвећивањем.³⁴⁵ Револуција успоставља једнакост и то је једна од њених највећих заслуга. „Француски устав каже да неће бити никаквих титула... великаш уздигнут до ЧОВЕКА... Француска није све изједначила, већ уздигла. Она је одбацила патуљка да би поставила човека.“³⁴⁶ У то име, Пејн је бранио Француску револуцију од њених противника, пре свих од Берка, кога је оптужио да не разуме револуцију, а да власт тумачи као произвољну моћ.³⁴⁷

Пејнова је заслуга што је уочио да је Француска револуција била последица претходно одигране духовне револуције. „Дух нације је већ био промењен, те је нови поредак ствари природно следио нови поредак мисли.“³⁴⁸ Тако је он пре Токвила, мада посматрајући из друге перспективе, започео дискурс континуитета у Француској револуцији и потенцирао значај филозофских идеја за револуцију, инсистирајући тиме на њеној универзалној вредности.

По Пејновом мишљењу, револуција у Француској настала је рационалним испитивањем права човека, правећи разлику између човека и начела. Она није уперена против Луја XVI, као владара коме се могу признати извесне врлине, већ против деспотских начела владавине. Чак и да је Луја XVI својом историјском појавом укинуо краљев апсолутизам, то укидање могло би да буде само привремено. Револуција има оправдање, јер она врлином и одважношћу народа заувек укида тиранију.³⁴⁹ Пејн гаји склоност ка томе да ослободи револуцију од одговорности за насиље, проглашавајући насиље последицом окрутности старог режима.³⁵⁰ Пишући о насиљу у Француској

---

³⁴⁵ Драгољуб Мићуновић, *Предговор – Живот и дело Томаса Пејна*, у: Томас Пејн, *Права човека*, ор. cit. стр. 14, 196. и 313.

³⁴⁶ Томас Пејн, *Права човека*, ор. cit. стр. 106.

³⁴⁷ Ор. cit. стр. 149.

³⁴⁸ Ор. cit. стр. 120.

³⁴⁹ Ор. cit. стр. 71, 72. и 74.

³⁵⁰ „Испитајмо зато како су људи дошли на идеју таквог кажњавања. Они то уче од власти под којом живе, и узвраћају казнама које су навикли да гледају. Главе натакнуте на копља које су годинама стајале на Темпле бару, нису ништа мање ужасне од призора глава ношених на копљима у Паризу... Насиља... нису била последица принципа Револуције, већ уназађеног духа који је постојао пре Револуције и који је она смрала да реформише.“ Ор. cit. стр. 83-84.

револуцији, Пејн препознаје механизам настанка колективног насиља о коме је, много касније, писао Ханс Тох.³⁵¹

Пишући 1792. године Лафајету, свом саборцу у обе револуције, Пејн је указао на могућност брзог догђања револуционарних промена. „Открио сам да се оно једино у чему смо се икад разликовали није односило на принципе владања, већ на време догађања. Лично мислим да је једнако штетно за добра начела да се допусти оклевање, као и то да се она пожурују. Оно што ви сматрате достижним за четрнаест или петнаест година, ја сматрам остварљивим у много краћем временском периоду. Чини ми се да је човечанство увек довољно зрело да схвати шта је његов истински интерес, под условом да се то јасно представи, и то тако да не изазива никакву сумњу нечим као што су личне намере, нити да се повреди претераном надменошћу.“³⁵² Изгледа да је Пејн био свестан да „убрзавање револуције“, може да буде погубно како с аспекта жртава, тако и са становишта дубине и стабилности промена, али је ипак остао „радикални плебејац“ и „пропагандист“ револуције.³⁵³

У току Француске револуције, револуција је најватреније заступнике нашла на екстремној левици, међу јакобинцима, од којих су најзначајнији били Максимилијан Робеспјер (1758-1794) и Луј-Антоан Сен-Жист (1767-1794).

Револуционари из 1789. углавном су се надањивали филозофским и политичким идејама Монтескјеа и Русоа. Јакобинци су били она политичка снага која је Русоове идеје ставила у први план, подесивши их тако да постану оправдање револуционарне владе. Сувереност народа, онаква кавом ју је видео Русо³⁵⁴, централна је идеја за Робеспјера и Сен-Жиста и пресудно утиче на њихову политичку делатност.³⁵⁵ Француски револуционари уздигли су народ на ниво изворишта легитимности власти, јединог правог актера револуције и врховног судије у активностима револуционарних струја. Око идеје суверености народа развија се појам народне будности, усмерене против аристократске

---

³⁵¹ Упореди: Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 88-89. и Ханс Тох, *Насилници*, Просвета, Београд 1978, стр. 269-296.

³⁵² Томас Пејн, *op. cit.* стр. 183.

³⁵³ Драгољуб Мићуновић, *Предговор – Живот и дело Томаса Пејна*, *op. cit.* стр. 11.

³⁵⁴ Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993, стр. 37-38. и 43-49.

³⁵⁵ „Сувереност народа је недељива, непреносива, неотуђива: она је сила којом се он одупире угњетавању.“ Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 145.

завере³⁵⁶; у њеном духу, Робеспјер и Сен-Жист гаје неповерење у извршну власт, желе да је ограниче и потчине законодавној³⁵⁷; у њено име Сен-Жист позива представнике народа да гласају за суђење краљу изван правосудних установа³⁵⁸; зато двојица вођа јакобинаца заговарају успостављање установа републике, које се руководе општом вољом, гласом народа и јавним мњењем, као средства за остваривање општег добра, врлине и правде³⁵⁹; због ње је Сен-Жист убеђен да ће револуција бити остварена када народ постане слободан и установи мудре законе, то јест донесе добар устав.³⁶⁰

Француски револуционари били су сведоци неспутане и незадрживе снаге народа, чија је лавина кидала ланце старих политичких односа и пред којом су стари закони губили поштовање, снагу и важење. Због тога не чуди чињеница да је онај за кога се верује да у скупштини, комуни или удружењу револуционара представља глас народа, постајао најутицајнији члан револуционарне владе. Поједини аутори с правом истичу значај говорништва, тумачења револуционарне акције и речи уопште, за прибављање легитимности власти револуционарних вођа. Политички забран некада доступан само краљу и његовим министрима, отворила се за гласноговорнике „трећег сталежа“ изједначеног с појмом народ, за тумаче његове воље изједначене с општом вољом, за заточнике народног добра изједначеног са јавним добром. Онај чији су говори изазивали највеће узбуђење маса, чија је реч подстицала на акцију или стишавала гунђање париских санкилота, чији је језик попут мача одсецао главе политичких неистомишњеника, привремено је постајао корифеј опште воље и

---

³⁵⁶ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 39.

³⁵⁷ „... ви јој (законодавној власти – С.С.) морате оставити сву снагу и углед, који јој је потребан да брани слободу, које је она чувар против непрестаних снажних потхвата Извршне власти.“ Робеспјер, *Говор против краљевског вета*, у: Робеспјер и Сен-Жист, *Одабрани говори*, Култура, Загреб 1953, стр. 112. „Законодавно тело ... је суштина слободе. Нека законодавно тело разматра јавне послове, нека ниједан закон не може да буде скраћен или проширен, ниједна иницијатива предузета и прихваћена ако не потиче од њега.“ Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, ор. cit. стр. 89. Франсоа Фире, ор. cit. стр. 59.

³⁵⁸ „Судити краљу као грађанину! ... Судити значи примењивати закон. А закон је однос правде. Какав однос правде може постојати између Луја и француског народа па да краља поштедимо његове издаје? ... Грађани, суд који треба да суди Лују, није суд правосуђа; он је веће, он је народ, то сте ви.“ Луј-Антоан Сен-Жист, ор. cit. стр. 174-175.

³⁵⁹ Робеспјер, *Говор о организацији националних гарди*, у: Робеспјер и Сен-Жист, *Одабрани говори*, ор. cit. стр. 119. Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, ор. cit. стр. 226.

³⁶⁰ Луј-Антоан Сен-Жист, ор. cit. стр. 43.

стицао политичку власт, засновану на несталном легитимитету носиоца неинституционализоване воље народа.³⁶¹

Робеспјер од супротстављености народне воље аристократској завери, у дијалектичком кретању које води ка мешању идеологије и манипулације, ствара своју технику власти. Мада је његов политичко-филозофски узор Русо експлицитно написао да сувереност не може да има представнике, да идеја о представљању проистиче из феудалног уређења и да чим један народ себи да представнике престаје да буде слободан³⁶² Робеспјер, чија је политичка каријера почела избором за представника „трећег сталежа“ у Скупштини, настојао је да помири непосредну демократију и представнички систем, у власти јавног мњења. Он то чини истицањем потребе за непрекидном комуникацијом између народа и установа у којима се одлучује у његово име и тако постаје оличење необичног споја принципа непосредне и представничке демократије. Зато он може без гриже савести да прихвати искључење жирондинаца из Конвента у мају и јуну 1793. године, засновано на насилном удару противном представничком принципу, а да остане човек Конвента и да своју изузетну позицију сматра легитимном захваљујући изједначавању народне суверености и суверености Конвента, супротно принципима непосредне демократије о којој је писао Русо. Пошто управо њега сматрају тумачем народне воље, Робеспјер се у једном периоду Француске револуције нашао у тежишту троугла моћи чија су темена чинили Конвент, париске секције и Јакобински клуб, у којима је његова реч представљала реч народа, схваћену као неопходан услов легитимности револуционарне власти.³⁶³

Нови аргумент који је Робеспјер употребио у одбрани револуције јесте да њена оправданост није у законима, јер она одбације легални оквир „старог режима“, а нови оквир тек настаје и често се допуњује или мења, него у вишим интересима народног спаса и моралним начелима револуционара. У име народног спаса и врлине, Робеспјер оправдава то да краља треба погубити, мада је тек мањина истинских револуционара спремна одмах да гласа за краљеву

---

³⁶¹ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 60-61. и Стефан Цвајг, *Жозеф Фуше – лик једног политичара*, Етхос, Београд 2003, стр. 36-37.

³⁶² Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993, стр. 94-96.

³⁶³ Франсоа Фире, *op. cit.* стр. 70.

смрт.³⁶⁴ За остваривање циљева револуције, осигуравање јавног спаса и успостављање републике засноване на врлини, неопходна су изванредна овлашћења – јака влада, способна да спроведе револуционарни терор. Од 1793, Робеспјер сматра да је теорија револуционарне владе рођена у Француској револуцији и да се њени корени, али и оправдање, не могу наћи ни у делима ранијих политичких писаца, ни у законима „старог режима“. Он сматра да је основна функција сваке владе управљање моралним и физичким снагама нације према циљу њених установа. Револуционарна влада се од уставне разликује по томе што прва ствара републику, док друга само тежи да је очува. Робеспјер револуцију види као рат слободе против непријатеља слободе, а устав као производ њене победе. Револуција пролази кроз терор, да би уништила непријатеље слободе и омогућила уставну владавину. Суспендовање устава за Робеспјера је средство у револуционарној борби, оправдано вишим циљем. Док се уставна владавина бави грађанском слободом и штити појединце од злоупотребе јавне власти, револуционарни режим представља борбу за општу слободу и одбрану јавне власти од бунтовничких странака. Из тога следи да револуционарна влада дугује заштиту родољубима, док за непријатеље народа постоји само смрт.³⁶⁵ „Ако револуционарна влада мора да буде бржа у свом ходу и слободнија у својим покретима него обична влада, зар је она стога мање праведна и легитимна? Не. Она се ослања на најсветији од свих закона, на спас народа, на најнесломивије од свих права, на право нужде.... Она нема ништа заједничко са самовољом; њоме не смију управљати приватне страсти, него јавна корист.“³⁶⁶

Робеспјерове мисли о револуционарној мањини коју краси врлина и свест о народном спасу, чија је чврста владавина оправдана борбом револуције против непријатеља народа и слободе, снажно су утицале на наредна поколења револуционара, између осталих и на Владимира Иљича Уљанова Лењина (1870-1924). Његово противљење објави рата 1792. показало је његову снажну политичку интуицију – управо је рат био тај који је омогућио успон Бонапарте, проглашење царства и рестаурацију монархије. С друге стране, заступање терора и врлине, а још више пракса јакобинске диктатуре, дали су аргументе

---

³⁶⁴ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 289-293.

³⁶⁵ Робеспјер и Сен-Жист, *Одабрани говори*, Култура, Загреб 1953, стр. 178.

³⁶⁶ *Op. cit.* стр. 179-180.

противницима револуције – да ли су резултати терора били вредни људских жртава и да ли се легитимност власти може заснивати на насиљу, макар оно било и револуционарно?

Сен-Жист, Робеспјеров сарадник и саборац, такође је оправдавао употребу изванредних средстава у револуцији и успостављање јаке револуционарне владе. Он оправдава терор као начело републиканске владе, уз врлину, због тога што без њега није могуће обезбедити поштовање права и разума. Устав не може да се успостави док постоје непријатељи слободе, јер би сам устав био жртва своје благодати; насупротив томе, „потребно је мач закона потезати свуда и хитро“, без спутавања владе уставом. По његовом мишљењу, погрешна је претпоставка да јака влада угњетава, јер влада треба да буде праведна и као таква она не угњетава, јер је угњетено само зло. Сматрајући револуцију неминовном, он је говорио да је боље убрзати њен ход, него каскати за њом.³⁶⁷

Занимљиво је да Сен-Жистови погледи на револуцију садрже снажну ноту антрополошког оптимизма. Овај револуционар видео је револуцију као повратак природном стању, у коме су људи живели друштвеним животом и у миру, до успостављања дивљег стања, у коме људи живе политичким животом, које је успоставило односе зависности и започело ратно стање. Друштвени живот почивао је на заједништву народа који је суверен и сам свој владар. Политички живот почео је одвајањем владара од носиоца суверености и успостављање власти путем силе. Тада је настала и незаконита нагодба између владара и грађана, по којој су грађани обавезани на послушност. Сен-Жист одбацује могућност стварања друштвеног уговора између владара и народа, јер владар не преузима никакву обавезу, а народ не поседује било какав уговор; њиме влада само сила. Ову силу Сен-Жист проглашава дозвољеном само у спољној политици, њену употребу види као оправдану само против непријатеља. Он тврди да је влада у стању рата против свог народа, који је потчињен због надмоћи владе и зато је тражио да се краљу Лују XVI суди не као грађанину, него као ратном заробљенику. Употребљена у једној заједници, сила поништава једнакост њених чланова, чиме разара друштво, а заједницу претвара у скуп дивљака. Чак и када би постојао уговор између владара и народа, он је

---

³⁶⁷ Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 240, 283. и 290.

ништаван, зато што није у сагласности са природом и моралом. Револуција је оправдана, јер укида нелегитимно стање, а извитоперене друштвене обичаје враћа њиховом пореклу, њиховим природним коренима.³⁶⁸

На овој тачки, стапа се Сен-Жистово поимање револуције као повратка природи, то јест друштвеном стању, и револуције као процеса успостављања владавине праведних закона, јер он тврди да је устав добар само ако друштвене обичаје приближава онима које је успоставила природа. Сен-Жист је био дубоко свестан значаја конституционализације у револуцији. Не само да је писао и говорио о значају добрих закона, него је био чврсто уверен да су револуције више производ закона него оружја. Више од тога, Сен-Жист је записао да је револуција остварена „кад један народ, поставши слободан, установи мудре законе“. За њега су закони отаџбина, а ако су закони праведни, онда постоји слобода и врлина.³⁶⁹ Он чак и појмове од суштинског значаја за Француску револуцију, слободу и једнакост, одређује у односу на законе. По његовом мишљењу, слобода је зависност од правичних закона, за разлику од ропства, које је зависност од неправичних. Једнакост је заснована на непостојању законите моћи; ни закони, ни бог нису моћ, него представљају оно што је добро. Управо из одсуства моћи проистиче могућност да сви људи буду једнаки, то јест „да сваки појединац буде једнак део суверености, односно целине“.³⁷⁰

Сен-Жист је тврдио да се не треба бојати промена, јер опасност лежи само у начину на који их изводимо. Пошто је презирао политику и сматрао политичо стање најгорим, писао је да су револуције у прошлости биле пуне злочина, јер су „кренуле од политике.“ За разлику од ових, револуције које се рађају из добрих закона и бивају „вођене вештом руком“, могу да промене свет без великих потреса.³⁷¹ У току револуције, Сен-Жист се, међутим, нашао у табору оних који су заговарали суспензију устава, јаку револуционарну владу, изванредне мере, спој терора и врлине, оживотворење републике врлине кроз крваво насиље. Његови ставови били су толико оштри, а говори тако жестоки да је прозван „арханђелом терора“, „живим сечивом“ и „сном драконске

---

³⁶⁸ Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, *op. cit.* стр. 62, 137-139, 167, 182, 230. и 235.

³⁶⁹ *Op. cit.* стр. 30, 43. и 47.

³⁷⁰ *Op. cit.* стр. 46.

³⁷¹ *Op. cit.* стр. 150.

републике“.³⁷² Он је увидео да је терор „заледио“ револуцију, али је исто тако тврдио да још није дошло време да се чини добро и да опште добро увек проистиче из онога што је страшно. Пред крај политичке каријере, која је трајала само 22 месеца, рекао је да нас „сила околности води неочекиваним исходиштима.“ Искрено верујући да раде за јавни спас, јакобинци су завели терор и, уверени у своје добре намере, исписали најкрвавије странице Француске револуције.

У XIX веку револуције су потресле скоро читаву Европу. Зато не чуди чињеница да је политичку мисао тог „века револуција“ обележио Карл Маркс (1818-1883), један од највећих филозофа модерног доба и, по речима Хане Арент, „највећи теоретичар револуције уопште“³⁷³. О значају његовог дела најбоље говори то што је не само у веку у ком је живео, него и током читавог XX века, практични утицај његових идеја остао ненадмашан, а економска криза на почетку трећег миленијума наше ере охрабрила је нова изучавања његових радова.

Марксово виђење револуције утемељено је на специфичном схватању историјског кретања, чију срж чини економски детерминизам. Историјско кретање увек је прогресивно и одликује га непрекидни друштвени напредак, у који је Маркс био чврсто убеђен.³⁷⁴ По његовом мишљењу односи производње чине економску структуру друштва, а економска структура друштва је реална основа за правну и политичку надградњу и главна детерминанта облика друштвене свести. Маркс тврди да, сваку епоху, сваки економски облик, одликује постојање одређених доминантних производних односа, у оквиру којих се, по еволутивном принципу, развијају производне снаге. У тренутку када доминантни производни односи почну да спречавају развој производних снага, еволутивни развој престаје да буде могућ и нужно долази време револуционарних промена, у току којих се мењају производни односи. До револуције, међутим, не долази одмах по настанку првих препрека на путу развоја производних снага, него у тренутку када се искористе све могућности њиховог развоја у оквиру постојећих доминантних производних односа. То

---

³⁷² Иван Вејвода, *Сен-Жист између врлине и терора*, предговор за: Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, op. cit. стр. 9.

³⁷³ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 51.

³⁷⁴ Вукашин Павловић, *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд 2012, стр. 61.

значи да се материјални услови за настанак наредних, виших производних односа јављају у оним постојећим.³⁷⁵

Материјални детерминизам историјског развоја и друштвеног напретка у Марксовом делу има и унутрашњу, социјалну логику, чија је бит класна борба, на коју Маркс своди историју сваког досадашњег друштва и чије је исходиште или револуционарно преуређење друштва или заједничка пропаст сукобљених класа.³⁷⁶ Управо је класна борба, борба између угњетача и угњетеног, као политичка пракса *par excellence*, најважнија разлика између Марксовог схватања настанка социјализма и комунизма и схватања неких твораца социјалистичких утопија да социјализам не треба да се бави политиком.³⁷⁷

Маркс разликује две врсте револуција: политичку, коју назива и делимичном, и социјалну или радикалну револуцију, која је по његовом мишљењу општечовечанска еманципација. Под политичким револуцијама Маркс подразумева грађанске, буржоаске револуције, чије је дело рушење феудалног поретка, укидање феудалних повластица и потискивање еснафа као препреке „слободном развоју производање и слободном експлоатисању човека од човека.“³⁷⁸ Политичке револуције доводе на власт класу која предузима општу еманципацију друштва. Маркс тврди да ни једна класа грађанског друштва не може освојити власт револуцијом, ако не подстакне ентузијазам не само међу својим припадницима него и у широким народним масама. Уколико се тренутак ентузијазма појави, та класа се „братими и стапа с друштвом“ које је „признаје као свога ... представника.“ Маркс недвосмислено наводи да једна класа може полагати право на општу власт, али само у име општих права друштва. У складу са Марксовом дијалектиком, класне претензије на овакав положај нису у потпуности оправдане револуционарном енергијом и осећањем властите вредности, него је потребно и да се сви недостаци друштва концентришу у другој, супротстављеној класи, која подјармљује друштво и чији би пад представљао самоослобођење друштва.³⁷⁹ Маркс, међутим, није у

---

³⁷⁵ Карл Маркс, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд 1976, стр. 8-9. „Лако је увидјети нужност тога да цјелокупно револуционарно кретање налази како своју емпиријску, тако и теоријску базу ... управо у кретању економије.“ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, Напријед, Згреб 1985, стр. 276.

³⁷⁶ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, Слово љубве, Београд 1982, стр. 6-7.

³⁷⁷ Франц Меринг, *Историја Немачке од краја средњег века*, Култура, Београд 1951, стр. 167.

³⁷⁸ Карл Маркс, *Капитал*, прва књига, Космос, Београд 1933, стр. 742-743.

³⁷⁹ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, *op. cit.* стр. 101-102.

политичким револуцијама видео исходиште историјског кретања. Напредак до ког су оне довеле је прелазак са феудалне, „верским и политичким илузијама прикривене“, на капиталистичку „отворену, бесрамну, директну и сурову“³⁸⁰ експлоатацију радника. Њиховим актерима он замера то што нису довољно окренути стварању новог, „чега још није било“; уместо тога, „они бојажљиво призивају у своју службу духове прошлости, позајмљују од њих имена, бројне паролe, костиме, да би, прерушени у то пречисто рухо и помоћу тог позајмљеног језика, извели нови светскоисторијски призор.“³⁸¹ Политичке револуције биле су за њега само етапе ка истинском решењу свих сукоба и решавању загонетке историје, у комунизму, чије остварење настаје радикалном револуцијом коју ће извести пролетаријат у борби против капиталиста.³⁸²

Маркс је писао да се епоха буржоазије разликује од претходних по томе што је упростила класне супротности, поједностављујући хијерархијску слојевитост друштва која је постојала под „старим режимом“ цепањем друштва на две велике, непосредно супротстављене класе – буржоазију и пролетаријат.

По Марковом учењу, на одређеном степену развоја производних снага настаје стање у ком једна класа, пролетаријат, носи сав терет друштва, а не ужива његове користи. Пролетаријат постаје носилац свести о нужности радикалне револуције, којом би се окончала владавине буржоазије, чија друштвена моћ произлази из приватног власништва. У периоду непосредно пред извођење револуције, владајућа класа бива захваћена процесом властитог распадања, тако да се један део владајуће класе одриче те класе и прикључује револуционарној, „класи која у својим рукама носи будућност“. Повлачећи паралелу са Француском револуцијом, када је један део племства и свештенства прешао на страну буржоазије, Маркс пише о томе да у његово време део буржоазије прелази на страну пролетаријата, „а нарочито један део буржуја-идеолога, који су се уздигли до теоретског разумевања целокупног историјског кретања“.³⁸³

Пролетерска, комунистичка револуција, по Марковом мишљењу, разликоваће се од свих претходних револуција, јер њен циљ није да радничка класа успостави власт над другим класама, него да укине и класе и класну

---

³⁸⁰ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, оп. cit. стр. 7.

³⁸¹ Карл Маркс, *Осамнаести бриммер Луја Бонапарте*, Култра, Београд 1949, стр. 11-12.

³⁸² Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, оп. cit. стр. 275.

³⁸³ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, оп. cit. стр. 18.

владавину. Притом, између капиталистичког и комунистичког друштва постојаће период револуционарног преображаја, чије спровођење мора бити поверено држави схваћеној као револуционарна диктатура пролетаријата. Остваривање слободе, по мишљењу Карла Маркса, ипак, није резултат стварања јаке државе надређене друштву, него напротив, претварање државе у орган подређен друштву; држава, будући да је пролазна установа, саму себе распушта када социјалистички друштвени поредак буде уведен.³⁸⁴ За ову револуцију од куљчног значаја је да шири комунистичку свест, за шта је неопходно „масовно мењање људи“. Маркс тврди да је промена људи могућа само у револуцији, као практичном покрету и да револуција „није потребна само ради тога, што се владајућа класа не може другачије оборити, него и ради тога, што класа која обара, може само у револуцији постићи то, да збаци с врата све оно старо смеће и да се оспособи за ново оснивање друштва.“³⁸⁵

Маркс истиче да су сви дотадашњи револуционарни покрети били „покрети мањина или у интересу мањина.“ Пролетерска револуција биће „покрет огромне већине у интересу огромне већине“³⁸⁶, остварен као неизбежна последица развоја крупне индустрије и стварања класе пролетера која ће нужно победити буржоазију у класној борби, путем револуционарног насиља и рушења читавог друштвеног поретка.³⁸⁷

Једна од најзначајнијих особина Марксове филозофије јесте њена претензија на научну објективност, мада постоји извесна тензија између Марксовог апострофирања значаја развоја производних снага и истицања улоге класа и класне борбе.³⁸⁸ Захваљујући томе што је револуција добила научно објашњење, Енгелс је могао да тврди да су „прошла времена оне празноверице која је револуције приписивала злој вољи шачице агитатора. Данас свако зна да иза револуционарног покрета, ма где он избио, стоји нека друштвена потреба, чије задовољење спречавају преживеле установе.“³⁸⁹ Сам Маркс је своју

---

³⁸⁴ Карл Маркс, *Критика готског програма*, у: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Изабрана дјела*, том 2, Култура, Загреб 1950, стр. 22-23. Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, оп. cit. стр. 30-32.

³⁸⁵ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, оп. cit. стр. 420-421.

³⁸⁶ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, оп. cit. стр. 20.

³⁸⁷ Оп. cit. стр. 48.

³⁸⁸ Вукашин Павловић, *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд 2012, стр. 62-63. Никола Милошевић, *Има ли историја смисла*, ЛИО, Горњи Милановац 2000, стр. 34-46.

³⁸⁹ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Револуција и контрареволуција*, Свјетлост, Сарајево 1974, стр. 17-18.

теоријску делатност сажео у три битне тачке, за које је тврдио да су доказане: 1) да је постојање класа повезано са одређеним историјским фазама производње, 2) да класна борба неминовно води ка диктатури пролетаријата и 3) да је диктатура пролетаријата прелаз ка бескласном друштву.³⁹⁰ Поред упечатљивог детерминизма, историјско кретање одликује тачно одређени редослед дешавања, у оквиру кога прво долази до максималног развоја капиталистичке производње, потом до унутрашњег распадања капиталистичког поретка и, на крају, до социјалне револуције чији је крајњи резултат комунизам.³⁹¹ Коментаришући стање у Немачкој пре 1848. године, Маркс не пропушта прилику да истакне разлике у погледу револуционарног очекивања у Француској и Енглеској, с једне, и у његовој отаџбини, с друге стране.³⁹² По његовим и Енгелсовим упутствима, комунисти треба да се боре у име истог циља, али на различите начине и са различитим савезницима, уважавајући друштвене, политичке и економске специфичности своје земље.³⁹³

Прва успела социјалистичка револуција била је Октобарска револуција 1917. године у Русији, земљи за коју су и Маркс и Енгелс сматрали да може да има само сељачку, а никако не пролетерску револуцију, јер у складу са Марксовим учењем, степен производних снага достиже потребан ниво развитка тек у рукама буржоазије, а не феудалних господара и царске бирократије који су владали Русијом њиховог доба. Пишући *О друштвеним односима у Русији*, Фридрих Енгелс (1820-1895) износи мишљење да је пад руске царске државе, као последњег упоришта западноевропске реакције, дакле као државе која

---

³⁹⁰ Карл Маркс, *Писмо Вајдемајеру*, у: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Изабрана дјела*, том 2, Култура, Загреб 1950, стр. 424.

³⁹¹ „Комунизам као позитивно укидање приватног власништва као човјекова самоотуђења, те стога, као збиљско присвајање човјекове суштине од човјека и за човјека јест стога, потпун, свјестан и унутар цјелокупног богатства досадашњег развитка настали повратак човјека себи као друштвеног тј. човјечног човјека.“ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, ор. cit. стр. 275.

³⁹² Карл Маркс, *Прилог критици Хегелове филозофије права*, у: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, ор. cit. стр. 95.

³⁹³ „Комунисти се боре за постизање најближих циљева и интереса радничке класе, али у садашњем покрету они уједно заступају и будућност покрета. У Француској комунисти се прикључују социјалистичко-демократској странци против конзервативне и радикалне буржоазије... Међу Пољацима комунисти помажу ону странку која аграрну револуцију сматра условом националног ослобођења. То је она иста странка која је повела краковски устанак 1846. У Немачкој се Комунистичка партија бори чим буржоазија иступи револуционарно, заједно с буржоазијом против апсолутне монархије, феудалног земљопоседа и малограђанства. Али она не пропушта ни један моменат а да код радника не створи што је могуће јаснију свест о непријатељској супротности између буржоазије и пролетаријата.“ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, ор. cit. стр. 46-47.

спречава победу револуционарних снага у западној Европи, неопходан. Револуцију у царској Русији, међутим, неће извести пролетери, јер њих у Русији скоро да нема, а они који јесу пролетери још увек нису формирали пролетаријат као класу. Револуционарна бакља у Русији, по Енгелсовом мишљењу, налази се у рукама Пољака и сељаштва.³⁹⁴ У предговору за руско издање *Манифеста комунистичке партије*, такође се потенцира да ће револуција у Русији или тећи по истим принципима као у западним земљама, и по следу развоја производних снага власт предавати сукцесивно класама: племство – буржоазија – пролетаријат, или да ће револуцију покренути руско сељаштво ширећи установу руске общине.³⁹⁵

Социјалистичка револуција у Русији добила је теоријско оправдање у мисли и делу Владимира Иљича Лењина, који је позивао своје следбенике да направе разлику између реформистичке демократије буржоазије и револуционарне демократије, тврдећи да је само комунистичка партија спремна да преузме на себе читаву власт у Русији и да се у револуцији не може стајати на једном месту, него треба увек бити у офанзиви.³⁹⁶ Он је заступао тезу да марксизам дозвољава да се устанак третира као вештина, ако се ослања на најнапреднију класу, револуционарни полет народа и ако се одиграва у време историјске прекретнице оличене у снажној револуцији. Пошто је тврдио да су ови услови испуњени, Лењин је прогласио неодложним прелаз целокупне власти у руке „револуционарне демократије с револуционарним пролетаријатом на челу“.³⁹⁷ Чињеницу да пролетаријат у Русији још није довољно развијен и да као такав не може извести револуцију у име већине, Лењин је побио тврдећи да пролетаријат има подршку сиромашног сељаштва и да заједно чини огромну већину становништва Русије. На тај начин, Лењиново тумачење марксизма постаје теоријско утемељење револуционарне легитимности Октобарске револуције и бољшевичке власти. Владавина бољшевика, међутим, бацила је тамну сенку на марксизам.

---

³⁹⁴ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Изабрана дјела*, том 2, Култура, Загреб 1950, стр. 39-52.

³⁹⁵ Маркс, Енгелс, *Предговор руском издању од 1882.* у: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, *op. cit.* стр. 54.

³⁹⁶ В.И. Лењин, *Изабрана дела*, том 2, књига прва, Култура, Загреб 1950, стр. 50-51.

³⁹⁷ В.И. Лењин, *op. cit.* стр. 114-117.

IV Циљеви као извор легитимности револуције

1. Исходиште револуције – далеки светли циљ

У политичким наукама циљ може да представља: 1) стање, облик или ситуацију коју треба достићи, 2) субјективну намеру да се постигне неко стање, облик или ситуација, 3) правац или стање ка коме тежи једна делатност и 4) самодостигнуће.³⁹⁸ Политика подразумева постојање циљева који јој дају смисао и на основу којих она може да буде вреднована. Циљеви су толико значајни за сферу политичког да се сама политика може дефинисати као свесна активност људи усмерена ка постизању одређеног циља.³⁹⁹ Заједничка одлика сваке политичке власти, организације или појединца који претендује да влада, јесте да има своје циљеве; једна од њихових најзначајнијих међусобних разлика јесу сами циљеви за које се залажу. У политичком циљу спајају се идеали, жеље, наде, врлине и вредности са потребама, интересима, људским манама и слабостима. Зато он може да буде снажан мотив за идентификацију чланова заједнице са неком политичком акцијом, али и да послужи манипулаторима за завођење маса.

По нивоу општости, циљеви могу да буду општи, посебни и појединачни. Подразумева се да свака политика одређује опште циљеве као своје одредиште, али остварење опшег циља подразумева и испуњење посебних и појединачних циљева, од којих може да зависи карактер једне политике. У односу на време

---

³⁹⁸ *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1966, стр. 129.

³⁹⁹ Чедомир Чупић, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 19.

које се сматра потребним за њихово остваривање, циљеви се могу означити као дугорочни, средњорочни, краткорочни и непосредни, а постоје и такозвани „крајњи циљеви“. Краткорочни и непосредни циљеви требало би да представљају етапе у остваривању средњорочних и дугорочних циљева. Уколико су временски ближи циљеви у супротности са даљима, онда је или на делу обмањивање грађана при чему власт прокламује једне, а остварује друге дугорочне циљеве или је власт ирационална, неспособна и дезоријентисана, па није у стању да реализује циљеве. У оба случаја, било да је реч о арканској намери или некомпетентности, власт делује супротно вољи и најчешће на штету подвлашћених. „Крајњи циљеви“ често представљају идеале којима заједница треба да тежи и у име којих треба да предузме или трпи неку политичку акцију. Неретко се „крајњи циљеви“ прихватају као апсолутни, непорециви и оствариви по сили нужности, што доводи до одбацивања сваке критике политичке делатности која се правда овим циљем. Истовремено, остварење „крајњег циља“ углавном се пројектује у неодређено далеку будућност, чиме се замагљује његова недостижност. На основу реалности циљеви су реални и нереални, а по критеријуму рационалности рационални и ирационални. Поред тога, циљеви могу бити револуционарни и контрареволуционарни.⁴⁰⁰

За револуционаре циљеви које задају свом политичком подухвату и у име којих предузимају политичке акције имају посебан значај, јер су они од самог почетка револуције једини релативно стабилан елемент њене легитимности. Тачно је да револуције израстају на супротстваљању „старом режиму“ и да оне могу прилично брзо да стекну негативну легитимност, засновану на неуспесима „старог режима“ и свом разликовању од њега. У револуцијама стицања негативне легитимности и легитимности засноване на циљевима имају кумулативни ефекат, али је значај истицања циљева већи. Стварање оштре линије поделе између нових, револуционарних снага и вредности с једне и свега што представља превазиђене, подјармљујуће снаге и (анти)вредности „старог режима“, с друге стране, може да буде добра, а по Марксовом мишљењу и неопходна⁴⁰¹ мобилизаторска полука у рукама револуционара. Револуција се, међутим, не изводи само зато што постоје јаки аргументи против постојећег поретка. Револуцији је потребан циљ чије

⁴⁰⁰ Чедомир Чупић, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 25-26.

⁴⁰¹ Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, Напријед, Згреб 1985, стр. 101-102.

испуњење не само да прекида и укида насиље и неправду тренутног властодржца, већ мења саме вредности и принципе на којима почивају политички систем и друштвени односи. По томе се револуција разликује од побуне и државног удара. Постојање широко прихваћеног циља или циља који има потенцијал да то постане, може не само да мобилише велики број следбеника, већ и да им улије чврсто уверење да је револуционарна борба оправдана и исправна. Поред тога, негативна легитимност може брзо и да се изгуби у сусрету револуционарне власти са стварним проблемима, од обезбеђивања основне егзистенције становништва до спровођења друштвених и економских реформи.⁴⁰² Револуције, дакле, да би прибавиле легитимност, покренуле масе и придобиле што већи број верних следбеника, у први план истичу своје циљеве, који, по правилу, померају унапред границе хуманих и рационалних достигнућа цивилизације.

Пошто израста из кршења легалног оквира датог поретка, прво што револуција у тежњи ка успеху мора да прибави јесте надлегални или метаправни статус и обезбеди што ширу подршку. Ово се постиже истицањем вредности и циљева за које се револуционари залажу, које обећавају да ће револуцијом остварити и који су исказ њихове историјске мисије.

Када се оспори легитимност „старог режима“, револуционари су заинтересовани да у процесу прелегитимитета истакну дубљи теоријски смисао револуције. И ово се чини прокламовањем циљева.

За револуцију је важно да се легитимише узвишеним циљевима и хуманистичким идеалима. Без обзира на то да ли је, на свом почетку, надахнута идејом повратка у предполитичко стање или визијом боље будућности, револуција обећава постизање оних циљева који су, сами по себи и по мери човека, вредни да се постигну. То могу бити: укидање власти човек над човеком, укидање моћи као надмоћи, слобода, братство, једнкост, социјална правда, поштовање људских и грађанских права, рушење тираније, успостављање моралности у управљању јавним пословима и слично. Револуције, такође, преузимају прогресивне филозофске идеје, чиме превазилазе локални оквир и постају универзалне.

---

⁴⁰² Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 54-55.

Прва грађанска револуција у историји, у Низоземској (1566-1609), као циљеве поставила је пуну слободу савести и вероисповести, враћање провинцијама политичких права која је погазила шпанска управа и повлачење Шпанаца са цивилних и војних положаја у провинцијама Низоземске.⁴⁰³ Чедомир Попов (1936-2012) истакао је да је револуција у Низоземској кроз рушење апсолутизма и католичанства и преобраћање свих чланова друштва у протестантску религију желела да помери границе слободе, односно да ослободи личност друштвених, духовних и политичких стега.⁴⁰⁴

Прва енглеска револуција или Пуританска револуција (1640-1660) као свој циљ истакла је трајно одвајање енглеског друштва од римокатоличких начела, успостављање слободе савести и вероисповести, слободан развој трговине, слободну економију и суђење уз пороту. Суштину ове револуције чини борба енглеских грађана за обуздавање краљевог апсолутизма.⁴⁰⁵ Они су тражили да власт припадне парламенту, и то не горњем дому у коме су седели лордови, него изабраним представницима народа у доњем дому. Пуританци су, поред тога, захтевали да енглеско друштво прожме чистота у смислу јеванђељског учења и моралност до крајности. Чак је и војска, која је 1647. године контролисала парламент, објавила у брошури *Истинито изречен аргумент војске* да је „сва власт превасходно и суштински у целокупној маси народа; да је једина праведна власт она која се врши преко представника слободно изабраних на основу општег права гласа мушкараца; да отуда, краљеви и лордови, ако се дозволи њихово постојање, треба да буду потчињени доњем дому; да ниједан човек не сме бити изузет из закона; и да сви треба да уживају верску слободу.“⁴⁰⁶ Управо су то основни циљеве Пуританске револуције, у току које су се јављали и захтеви за успостављањем заједничке имовине и демократске теократије.⁴⁰⁷

---

⁴⁰³ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 8, *Почетак доба разума*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 424. и 433.

⁴⁰⁴ Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1992, стр. 19.

⁴⁰⁵ Ален Балок, *Историја*, Вук Караџић, Београд 1969, стр. 200.

⁴⁰⁶ Вил Дјурант, *op. cit.* стр. 216.

⁴⁰⁷ Вил Дјурант, *op. cit.* стр. 191-192. и 215.

Циљеви Друге енглеске или Славне револуције (1688-1689) били су окончање апсолутне и успостављање парламентарне монархије, као и осигуравање верских права протестаната.⁴⁰⁸

Америчка револуција (1775-1783) позивала се на идеје просветитељства, републиканизма и либерализма. Њен први циљ било је стицање политичких права, пре свега политичког представљања, у оквиру британског парламента, као и регулисање трговине. Потом, оснивачи Сједињених Америчких Држава као циљ су поставили стварање независне државе, која би по свом уређењу била демократска република. У Декларацију о независности, потписану 4. јула 1776. године, Томас Џеферсон (1743-1826) уткао је најузвишеније идеје свог доба о управљању државом и људским правима, као што су право на живот, слободу и тражење среће.⁴⁰⁹

Општи циљ Француске буржоаске револуције (1789-1799) било је успостављање нових друштвених односа на принципима слободе, једнакости и братства. Оснивање републике није било циљ на почетку револуције, али је после краљевог неславног бекства у Варен, његовог утамничења, а потом и погубљења, то, свакако, постало.

Јулска револуција 1830. године тежила је обарању апсолутне монархије. Краљ који је покушао да француско друштво устроји на принципима који су важали пре Француске буржоаске револуције, донео је закон о одштети, у корист племства које је трпело под претходном револуцијом, закон против светогрђа којим је нарушио верску толеранцију и слободу вероисповести, укинуо је Народну гарду, заузео је цензуру, распустио тек изабрану скупштину, променио изборни закон и покушао да сазове бираче по новом закону.⁴¹⁰ Циљ револуције био је да спречи краљево самовољу, унапреди грађанске слободе у Француској и омогући земљи бржи економски развој. За многе револуционаре, револуција 1830. године требало је да успостави републику.⁴¹¹

Револуција 1848. године имала је различите циљеве у Француској, Аустрији, Немачкој и Италији. У Француској, револуција је била борба за проширење права гласа, у Пруској су циљ биле либералне реформе које је краљ

---

⁴⁰⁸ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 9, *Доба Луја XIV*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 273, 281. и 284.

⁴⁰⁹ Ален Балок, *Историја*, Вук Караџић, Београд 1969, стр. 232-233.

⁴¹⁰ Френклин Л. Форд, *Европа у доба револуција 1780-1830*, Слио, Београд 2005, стр. 369-370.

⁴¹¹ Франц Меринг, *Историја Немачке*, Култура, Београд 1951, стр. 140.

обећао 1813. у време борбе против Наполеона и стварање уставне монархије, у Аустрији револуција је била борба за либерализам и за решавање националних питања великог броја народа Хабзбуршког царства, док су у Италији постојали различити циљеви, од либералног устава и парламентаризма, преко националног ослобођења (од Аустрије), до независности покрајина (на Сицилији).

Општи циљ Фебруарске револуције у Русији 1917. било је укидање царског самодржавља и стварање либералне парламентарне владе.⁴¹² Основни циљ Октобарске револуције 1917. године била је смена буржоаске државе пролетерском путем насилне револуције, затим одумирање државе и успостављање комунистичког друштва у коме би постојала социјална правда, производња и дистрибуција богатства по принципу „свако према способностима, свакоме према потребама.“⁴¹³ Међу важним циљевима бољшевика били су „ослобађање човека путем ослобађања рада“,⁴¹⁴ успостављање револуционарне демократске диктатуре, укидање стајаће војске и њена замена наоружаним народом, претварање совјета у органе државне власти и спровођење аграрне реформе.⁴¹⁵

Све револуције су, дакле, подизане у име хуманих и узвишених циљева. Оне су прокламовање слободу и правду као своје водиле, а слободније и праведније друштво као своје исходиште. Свака од револуција које су овде разматране оправдане су са становишта својих циљева и могу се њима легитимисати, уз подсећање да оправданост циљева није довољни услов за легитимност револуције. Када је реч о односима циљева и легитимности револуције постављају се два кључна проблема. Прво, ако револуционари постављају узвишене и хумане, али нереалне и нерационалне циљеве, куда води револуција? Друго, да ли циљеви револуције представљају само параван за успостављање нове власти подржане револуционарним насиљем и обнављање моћи као надмоћи, само са промењеним носиоцима моћи?

Циљеви револуције могу да буду ограничени и апсолутни. Уколико су циљеви револуције ограничени, већа је вероватноћа да ће их револуционари остварити и да ће исход револуције бити конституционализација. Револуције са

---

⁴¹² Ален Балок, *Историја*, Вук Караџић, Београд 1969, стр. 284.

⁴¹³ В.И. Лењин, *Држава и револуција*, Култура, Београд 1967, стр. 96.

⁴¹⁴ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 120.

⁴¹⁵ В.И. Лењин, *op. cit.* стр. 44.

ограниченим циљем су револуција у Низоземској, Славна револуција, Америчка револуција, Јулска револуција, Фебруарска револуција 1848. и Фебруарска револуција 1917. године.

Оне револуције које претендују да „васпитају“ грађане и промене људску природу, остваре утопију обликовањем друштвених односа према идеалима револуционарне идеологије или постављају неки други „крајњи циљ“, суочавају се са немогућношћу остваривања таквих циљева. То не значи да је свака револуција са ограниченим циљем успешна – и ограничени циљ може да буде нереалан или изневерен, али апсолутан циљ никада није могуће потпуно остварити. Револуције са апсолутним циљевима биле су Пуританска (у смислу тражења јеванђељске чистоте), Француска буржоаска револуција (јакобински захтеви за једнакошћу) и Октобарска револуција (остваривање коначног ослобођења човека и комунизма).

У револуцијама, вође се обраћају маси, обећавајући испуњење револуционарних циљева. Њихова реч постаје залог за подршку при освајању власти и, потом, владању. Она, на неки начин, представља јемство исправности власти револуционара и једини гарант који они могу да дају ради стицања легитимности у почетним фазама револуције. „Реч долази на место власти као једина гаранција да власт припада само народу, односно никоме. А за разлику од власти, која болује од тајности, реч је јавна, што значи да је и сама подвргнута контроли народа.“⁴¹⁶ Ако се покаже да циљеви не могу да буду остварени, онда рационално политичко деловање замењују или ирационално деловање или манипулација или њихова комбинација. Када маса прихвати обећања вођа револуције, када је њихове речи покрену, опију и раздраже у толикој мери да почне да тражи „крајње мере“, револуционари морају да спроводе те мере да се не би испоставило да су њихова обећања била лажна и да би, на тај начин, сачували барем представу о легитимности револуције. „Њихови поступци морају силом да јуре за њиховим бесомучним речима, и тако почиње језива утакмица, јер нико нема смелости да изостане за другим у овом лову на народне симпатије.“⁴¹⁷

---

⁴¹⁶ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 58.

⁴¹⁷ Стефан Цвајг, *Жозеф Фуше – лик једног политичара*, Ethos, Београд 2003, стр. 37.

Уколико револуционарна организација располаже са довољном силом да спречи побуну маса, револуционари могу да покушају да промене циљеве после освајања власти. Тако је, на пример, марксистички циљ окончања класних сукоба, одумирања државе и стварања социјалистичког друштва заменило Стаљиново виђење победе „социјализма у једној земљи“, које је подразумевало да изградња социјалистичког друштва у Совјетском савезу мора да сачека отклањање једне битне препреке. Ову брану чинила је немогућност „потпуне, коначне победе социјализма у једној земљи“ без „пуне гаранције од интервенције, па према томе и рестаурације буржоаског поретка, без победе револуције бар у низу земаља.“⁴¹⁸ Тако је Стаљин, померајући испуњење циља – стварања социјалистичког друштва – у неодређену, свакако не блиску будућност, теоријски оправдао бесконачан продужетак „диктатуре пролетаријата“, а у бити тоталитаризма. Чак и када је оспоравао концепт Лава Троцког о „перманентној револуцији“, Стаљин није ни помишљао да заустави или оконча револуцију, него да је „заледи“.

„Револуција је залеђена“ реченица је која припада Сен-Жисту и записана је у времену најжешћег јакобинског терора.⁴¹⁹ Покушавајући да одгонетне на који начин би се терор могао окончати, а револуција „одледити“, Сен-Жист није нашао други излаз осим ишчекивања да велика општа несрећа не побуди потребу јавног мњења да чини добро. Чак и када би превладала терор, револуција би по мишљењу овог јакобинаца морала да траје све док не досегне „савршенство среће и опште слободе кроз законе.“⁴²⁰ Пишући о високом домету револуције, он наглашава да се тај домет не може одредити, јер се помера. На тај начин Сен-Жист оправдава трајну револуцију.

Постојање и поштовање извесних идеала је драгоценост, без обзира на то у коликој мери друштво и јединка може да им се приближи, ако они предствљају подстицај за развој човекових хуманих и рационалних могућности. Проблем може да представља то што радикални револуционари идеале проглашавају за крајње циљеве револуције, њихово достизање нужним исходом развоја друштва, а своју борбу у име тих идеала чине насилном и бескомпромисном. Када недостижни циљеви постану водиља револуције, она се протеже у бескрај и

---

⁴¹⁸ Јосиф В. Стаљин, *Питања лењинизма*, Култура, Београд 1946, стр. 147-148.

⁴¹⁹ Луј-Антоан Сен-Жист, Републиканске установе, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 241.

⁴²⁰ *Op. cit.* стр. 241.

настају идеје о трајној револуцији. Уколико револуција за циљеве има идеале који се, будући да су неоствариви, пројектују у будућност, а револуционари на власти спроводе насилне мере за њихово остваривање и, позивајући се на њих, настоје да подреде садашњи, а у перспективи и будући живот свих људи у једној заједници, онда се револуција суочава са опасностима за властиту легитимност, чак и ако револуционаре покрећу добре намере.

Прву велику опасност представља жеља револуционара да контролишу не само све аспекте друштвеног живота, него и приватни живот сваког члана друштва, сматрајући да промена поретка захтева и промену људских потреба, навика, породичног живота, мисли и осећања. Они искорачују из сфере јавног у сферу приватног и бришу разлику између њих. Ова тенденција револуције води у тоталитаризам, а са тиме доноси и неповратни губитак легитимности.

Другу опасност у овим револуцијама представља експериментисање са средствима за остварење апсолутног циља. Када релативно умерена средства не дају резултате, посеже се за радикалним мерама. Радикални револуционари желе да своје идеале остваре у револуционарном преврату, по кратком поступку. Покрећу се механизми насиља, који не решавају постојећу политичку кризу, него воде друштво и у стање дубоке моралне кризе. И механизам тражења жртве повезан је са оваквим револуцијама. За неуспехе у постизању револуционарног циља, револуционари траже кривце, чија је улога да пред преким судом преузму одговорност за неуспехе револуције. Револуција сада ступа на тло терора и тиме, опет, губи легитимност.

Тачно је да револуција подразумева извесну количину неумерености, али она не мора да донесе доминацију догматског застрањивања. Управо та врста застрањивања у име далеког светлог циља доноси патњу људима, уводи друштво у неслободу, а револуцију суочава са поразом јер се оно што је недостижно жели постићи по сваку цену и не бирајући средства, при чему се пут ка остваривању реалних циљева губи у крви. Радикални револуционари нису научили једну од најважнијих праксеолошких идеја античке епохе, идеју о мери. Поуке старогрчких филозофа да не треба желети оно што је немогуће (Хилон из Спарте) и да је најбоља мера (Клеобул из Линда)⁴²¹ њима су стране.

---

⁴²¹ Драган Николић, *Седам светских мудраца*, ВИЗ, Београд 2005, стр. 105. и 162.

2. Революционарна власт као циљ революционарне организације

Революционари никада нису јавно истицали освајање власти као крајњи циљ револуције, мада су револуције увек подразумевале борбу за власт, промену владајућег поретка и успостављање нове, революционарне владе. Они су власт схватили и приказивали својим следбеницима као средство за достизање праведнијег и узвишенијег „крајњег циља“ револуције.

Противници револуције и њени најзменитији критичари, напротив, једнодушни су у оцени да је прави циљ револуционара искључиво освајање власти и стицање личних користи које долазе са исквареном влашћу. Поред тога, начин на који радикални револуционари спроводе своју власт наилази на оштру критику, као необуздан и бруталан.⁴²²

Радикални револуционари су у политичку борбу унели искључивост и екстремну нетрпељивост према свима који мисле другачије, а када би дошли на власт често су користили исте или горе методе за очување стечене власти, него њихови претходници, заборављајући обећања дата на почетку револуционарне борбе.⁴²³ Укратко, ни револуција није одолела искушењу власти.

Изгледа да је управо у оним револуцијама у којима је дошло до метастазе револуционарне власти у виду револуционарног теорора, вођама револуције било изузетно важно да нагласе да власт није циљ, него средство револуције да постигне свој циљ.

За оправдање неограничене власти револуционара у име узвишеног циља револуције значајно је Робеспјерово инсистирање на постојању суштинске разлике између „деспотизма слободе“ и „деспотизма тираније“. Супротно од деспотизма тираније, која нема други циљ него властито одржавање, деспотизам слободе представља пут ка слободи и срећи путем „васпитања“ народа, који организује и усмерава револуционарна организација. „Овде се замишља својеврсно старатељско вођење или руковођење... масама од стране народних вођа, јер се претпоставља да они боље познају путеве који воде ка слободи...“⁴²⁴

---

⁴²² Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 194-195. Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 62. Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Октоих, Подгорица 2001, стр. 90.

⁴²³ „Реформатори су револуције... тек наставили, под различитим именима, монархијске традиције повећавајући... аутократију и централизацију старог режима...“ Гистав ле Бон, *Психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919, стр. 8.

⁴²⁴ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 250-251.

Робеспјер је сматрао да револуционарну власт оличавају врлина и терор, јер је врлина без терора немоћна да се одупре контрареволуцији, док је терор без врлине погубан. За установе које су јакобинци под његовим руководством стварали, Робеспјер је говорио да су само средства да се дође до опшег добра⁴²⁵, али јакобинска диктатура имала је другачије последице, а да је била изведена до краја вероватно би водила јачању власти једне револуционарне струје и њене организације.⁴²⁶ У јакобинском покушају да заснује републику на принципима једнакости и слободе кроз диктатуру револуционарне владе са „изванредним овлашћењима“ оцртале су се оне карактеристике револуционарне диктатуре које ће више од једног века касније постати очигледне у болшевичкој верзији диктатуре пролетаријата: фетишизовање револуционарне организације, величање револуционарног насиља, поистовећивање револуције са режимом који успостављају револуционари, одбацивање људског живота као највише вредности ради стварања простора за историјску жртву, стварање култа вође револуције, истрага непријатеља револуције, међусобни сукоби у редовима револуционара изазвани жудњом за влашћу, успостављање политичког једноумља и одбацивање свих алтернатива у мишљењу као скретања са пута револуционарне идеологије.

Неограничену власт у виду „диктатуре пролетаријата“ призвао је Карл Маркс, а у пракси је покушао да је оствари Лењин. Лењин је тврдио да је поглед на свет комуниста-болшевика другачији од анархистичког само по „принципима комунизма“, чија је суштина управо у успостављању диктатуре пролетаријата и примени државне принуде у прелазном периоду, од револуционарног реза до успостављања комунистичког друштва. Диктатуру пролетаријата и употребу државне принуде (власти) Лењин никада није прогласио јединим циљем болшевика, тврдећи да се у погледу крајњег циља комунисти и анархисти слажу.⁴²⁷ „Пролетаријату је потребна државна власт, централизована организација силе, организација насиља и ради гушења отпора

---

⁴²⁵ Робеспјер и Сен-Жист, *Одабрани говори*, Култура, Загреб 1953, стр. 119.

⁴²⁶ „При том је за јакобинце... чим су дошли на власт било сасвим саморазумљиво да се само Јакобински клуб и друштва која су му се прикључила, која су чврсто држали у шапи, називају „револуционарним“, да се сва друга дифамирају као „друштва копирана“... Јер, Робеспјерова страховлада се на крају стварно завршила само покушајем да се цео француски народ организује у једну гигантску партијску машинерију...“ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр 213.

⁴²⁷ Никола Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд 1986, стр. 85-86.

експлоататора и ради руковођења огромном масом становништва, сељаштвом, ситном буржоазијом, полупролетерима при „уређивању“ социјалистичке привреде... Ми тврдимо да је ради постигнућа тог циља потребно привремено искоришћавање оружја, средстава, метода државне власти против експлоататора, као што је за уништење класа потребна привремена диктатура угњетене класе.“⁴²⁸ Седам деценија власти комунистичке партије није било довољно за остваривање комунизма. Уместо одумирања државе и политичке власти створен је тоталитарни режим за који је један од вођа Октобарске револуције, Лав Троцки, тврдио да је „постао апарат принуде без преседана у историји.“⁴²⁹

У случајевима јакобинског и црвеног терора, без обзира на уверавања вођа револуције да је власт револуционарне владе само привремено неспутана уставним и другим ограничењима, јер представља пролазну, мада нужну меру за победу револуције, долазило је до јачања власти и ниједан од револуционара није јасно образложио на који би начин јачање власти над човеком могло да доведе човека до слободе. Пред радикалном револуцијом искрсава проблем остваривања утопије, скреће је са пута рационалних достигнућа и одводи у поништавање саме револуције.

Са становишта циљева револуције занимљив је проблем стицања личне користи у току револуције. Револуција увек буди извесна очекивања вођа, револуционара и народа, а поједине интерпретације догађаја у револуцији, њене идеологије или нека од обећања дата народу, могу да поремете кретање револуције. По мишљењу Хане Арент, Робеспјер је изјавом да све што је неопходно за одржање живота мора да буде заједничко добро и да се само изобиље сме признати као првобитно власништво преокренуо дотадашњу политичку теорију, а револуцију препустио нужности. Тиме је он слободу подредио једнакости и жртвовао је „правима санкилота“, док је нужност, у виду материјалне невоље народа, ослободила терор и поништила саму револуцију.⁴³⁰

У Марксовом промишљању историје као класне борбе, нужност и нужда имају истакнуто место. Нужно долази до револуције ако једну револуционарну

---

⁴²⁸ В.И. Лењин, *Држава и револуција*, Култура, Београд 1967, стр. 29. и 62.

⁴²⁹ Цитирано по: Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 293.

⁴³⁰ „...од тада нико или готово нико више не говори о томе да је крајњи циљ револуције слобода; од тада је њен циљ постала добробит...“Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр 50.

класу тешко притиска нужда да револуционарним насиљем промени свој положај. Велике социјалне промене, заиста, углавном су се одигравале у оним друштвима у којима је укупна друштвена ситуација погодовала масовном прихватању радикалне критике друштва, ширењу нове идеологије као објашњења тренутне кризе и начина на који се друштво из ње може избавити, и практичној, често насилној, политичкој борби великих социјалних група за побољшање животних материјалних услова.

Међу обесправљенима и сиромашнима идеје револуције налазе најбројније и најрадикалније следбенике (теоретичари и вође револуције углавном нису људи са дна социјалне пирамиде). „Беда је родилиште револуције. Изгладнели свих времена су нужно били револуционарни.“⁴³¹ Друштвено потиснути, подвлашћени у систему који им не пружа ни егзистенцијалну сигурност ни наду у бољу будућност, у друштву без социјалне покретљивости и вентила за каналисано пражњење незадовољства, њихово је незадовољство потпуно, што их чини спремнима за нагли, бескомпромисан и бруталан обрачун са постојећим стањем и ризике револуције. Њихова је револуционарност, међутим, површна и срачуната на побољшање личног материјалног стања. Они се не руководе врхунским вредностима и достигнућима цивилизације, њих се не тичу питања о смислу политичке акције и рационалним могућностима политичких и социјалних промена. На делу је искварена револуционарност, гладна материјалних добара. „То је подмитљива револуционарност. Она има за претпоставку подмићивање и поткупљивост. Револуционаран сам док сам гладан (експлоатисан, потиснут), а када се наједем, спава ми се... Идеја овакве револуционарности биће актуелна све док у свету постоје гладни и сиромашни.“⁴³² Модерно индустријско функционално друштво располаже механизмима за пацификовање оваквих револуционара, који се пре свега огледају у обезбеђеној сигурности и у томе што је неједнакост учињена подношљивом. Ово друштво је у стању да бунт, изречен или испољен у било којој сфери људског деловања, укључујући и уметност⁴³³, поствари, релативизује и ограничи његову способност да подстакне на ширу акцију и трансформише човеков практични и духовни живот.

---

⁴³¹ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 185.

⁴³² *Op. cit.* стр. 185.

⁴³³ Лазар Трифуновић, *Сликарска правца XX века*, Просвета, Београд 1994, стр. 136-153.

„Подмитљива револуционарност“ као појам не односи се искључиво на тежњу да се на другачији начин организује дистрибуција богатства, него и на нову расподелу моћи, власти, утицаја и друштвеног угледа. Револуционар који се бори за власт у име идеала и узвишених циљева револуције, а заборавља их када освоји власт, такође је подмићени револуционар. Он издаје слободу, којом се револуција легитимише, због неограничене политичке власти против које се револуција подиже.

За радикалне вође револуције освајање и задржавање власти питање је живота или смрти, јер су за „стари режим“, а и за умерене револуционаре, својим поступцима иступили „ван закона“. Проблем издаје револуције у њиховом случају јавља се са искушењем стицања и злоупотребе апсолутне власти. Апсолутна власт попут саблазни искушава душу и квари дух вођа револуције. У драматичној борби да је задобију, која достиже неслућене размере, они истребљују једни друге. Међусобни обрачуни револуционара, њихових партија и фракција оставили су кржаве трагове у историји револуција. На то се односе Дантонове речи да су сви револуционари Каини.⁴³⁴

Освајање власти и успостављање револуционарне владе са неограниченим, изванредним овлашћењима, може да буде погубно за идеје револуције. Оно је углавном подржано властодржачким аспирацијама, било једног или групе вођа или целокупне револуционарне организације, због чега се пракса револуционарне владе у крајњем случају своди искључиво на учвршћивање власти, а не на остваривање циљева прокламованих на почетку револуције. Најочигледнији пример је Стаљиново оправдање јачања „диктатуре пролетаријата“ коју спроводи комунистичка партија, организована тако да представља трансмисију воље једног човека – њега лично. Таква „диктатура пролетаријата“ била је, по Стаљиновим речима, „оно што ... је сада потребно да бисмо смрвили у прах последње остатке умирућих класа и учинили крај њиховим лоповским махинацијама.“⁴³⁵ Он је одбацио као контрареволуционарну сваку идеју о укидању класне борбе, стварању бескласног друштва и слабљења државне власти у Совјетском савезу под његовом страховладом и заложиио се за њихово даље јачање. Уништење класа,

---

⁴³⁴ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 253.

⁴³⁵ Ј.В. Стаљин, *Питања лењинизма*, Култура, Београд 1946, стр. 399.

реферисао је Стаљин на пленуму Централног комитета 1933. године, неће се постићи гашењем класне борбе, него путем њеног јачања. Одумирање државе, такође, неће се остварити постепеним слабљењем државне власти, „већ путем њеног максималног јачања“, а сваког ко се томе противи Стаљин проглашава изродима и дволичњацима „које треба терати из партије.“⁴³⁶ Ова теза, проблематична са становишта логике, требало је да оправда тоталитарни бољшевички режим и Стаљинов лични деспотизам.⁴³⁷

Оног тренутка када жудња за влашћу постане основни мотив револуционара, овладавање полугама власти за њих је од полазишта за остварење циљева постало једини циљ, па престају да важе њихова обећања да ће моћи користити као могућност за остварење јавно изречених циљева револуције и да ће укинути принуду политичке власти. Прокламовани циљеви револуције тада постају пуки параван иза ког се крије власт као аркански циљ, а декларативна борба за њихово остваривање је само покриће за диктатуру вођа револуције или револуционарне организације. Легитимност заснована на племенитим циљевима које су покренуле револуционарну лавину и делом омогућиле успех револуционара, у оваквим случајевима губи свој реалан основ због лицемерног владања вођа револуције. Власт револуционара у таквим случајевима усмерена је на сопствено учвршћивање и јачање; она постаје самој себи сврха, „самоциљ“⁴³⁸. Мишљење челника револуционарне организације да је власт важнија од свега другог што су следбеницима обећавали као исходиште револуције, и да се једном стечена власт ни по коју цену не сме изгубити, за последицу има увођење перманентног ванредног стања које за већину грађана укида живот достојан човека, али и право на голи живот.

У политичкој пракси, револуционарима на власти отворене су могућности за злоупотребу изванредних овлашћења ради осигурања трајности њихове диктатуре, и то употребом свих расположивих политичких средстава за уништење политичких противника и неистомишљеника, али и оних на чију приврженост револуционарној организацији и оданост новим владарима пада сенка сумње, по цену великих жртава које су, понекад, револуционари не само изазивали, него и прижељкивали и тражили.

---

⁴³⁶ Ј.В. Стаљин, *Питања лењинизма*, Култура, Београд 1946, стр. 400.

⁴³⁷ Никола Милошевић, *Има ли историја смисла?*, ЛИО, Београд 2000, стр. 80.

⁴³⁸ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 187, стр. 259.

V СРЕДСТВА КАО ИЗВОР ЛЕГИТИМНОСТИ РЕВОЛУЦИЈЕ

1. Однос циљева и средстава револуције

Да би циљеви револуције почели да се остварују, потребно је да револуционари из сфере идеја искораче на поље политичке праксе, то јест да изаберу и користе политичка средства за која верују да ће их водити ка остварењу онога што обећавају својим следбеницима. Управо у делању, у самој политичкој пракси револуционара, леже највеће разлике међу њима и између конкретних револуција.⁴³⁹

С политиколошког аспекта, политички циљ и средство представљају нераскидив појмовни пар. Карактер једне политике изводи се из односа њених циљева и средстава, а тај однос садржи и највеће искушење за политичку заједницу. Политичко средство је поступак којим се остварује политички циљ и без кога циљ не може да пређе из идеје и могућности у емпирију и реалност. Оно посредује у реализацији циља и одређује домет те реализације. Избор средстава за сваког политичког делатника, који искрено жели да оствари свој политички циљ, једнако је важан као и избор самог циља, јер без средства остварење циља не може ни да буде започето.

---

⁴³⁹ „Оно што је заједничко свим револуцијама јесте тежња ка слободи, ка њеном освајању или проширивању. Битне разлике међу револуцијама настајале су у самим схватањима слободе, у методама и путевима њеног остваривања, те у садржајима које је она подразумевала.“ Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1992, стр. 17.

Као што два облика друштвеног кретања, еволуција и револуција, нису једнако могуће у свим друштвима и различитим друштвеним ситуацијама, него њихово одвијање зависи од великог броја услова, међу којима је најзначајнији структура друштва, јер омогућава или искључује мирну трансформацију,⁴⁴⁰ тако ни путеви остваривања циљева у било ком од ова два облика не морају увек да буду исти и зависе од исто тако великог броја услова. Посебно је у револуцији, као политичком лому у коме долази до прелегитимитета, питање избора средстава за остваривање политичких и социјалних циљева важно за стицање или губитак легитимности револуције, њен коначан исход и биланс политичког наума и праксе револуционара.

Промена власти у револуцијама подразумева употребу извесне количине револуционарног насиља, макар ону која се односи на кршење легалног оквира и развлашћивање политичких установа „старог режима“, а успех насиља на почетку револуције представља искушење за њен даљи ток. Једном употребљено средство, ако се опажа као ефикасно, лако може да постане омиљено средство за којим се посеже у свим или скоро свим приликама. У таквим случајевима, оправдање за константну употребу насиља у револуцијама не може да се нађе у самој природи насиља, нити у његовим стварним резултатима који најчешће не надилазе злочинства, већ се оно тражи у узвишеним циљевима до којих ће револуција, преко насилне и неограничене власти револуционара, на крају доћи. Револуционари који заступају овакво становиште сматрају да је револуција унапред оправдана својим циљевима, чија вредност оправдава употребу свих средстава, укључујући и оне који су супротни њеној суштини и којих, судећи по обећањима вођа револуције, неће бити у новом, хуманом и праведном поретку који револуција намерава на заснује.

„Политичари који не бирају средства у политичкој борби често се називају макијавелистима. Политичког мислиоца од чијег је имена настао овај пежоративни израз оправдавало је неколико филозофа и политичких писаца, наводећи да је он само описивао оно што су многи политичари радили. У Макијавелијевом теоријском опусу, поред описа и анализа догађаја, ипак, могу да се пронађу и савети властодршцима о начинима за проширивање и

---

⁴⁴⁰ Барингтон Мур, *Друштвени корени диктатуре и демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 101.

учвршћивање владавине различитим средствима, укључујући обмане, лукавство, насиље и злочин.⁴⁴¹ Тако се у *Владаоцу* поручује владарима да уколико освоје неки град који је навикао да живи у слободи, такав град одмах разоре, како побунама не би довео у питање победиочеву власт.⁴⁴² Одвајајући политику од етике и теологије, Макијавели је писао да моћна држава не мора да оправдава своје деловање ни моралним ни верским разлозима.⁴⁴³

Политика која се прорачунато бави техником освајања, учвршћивања и задржавања власти назива се реал-политиком. Њени заговорници сматрају да ефикасној владавини на располагању стоје сва средства, међу којима истакнуто место припада принуди. Власт која не користи силу, макар као претњу, по њиховом мишљењу брзо ће пропасти. Основни став реал-политичара је да и најокрутнија средства могу довести до добрих резултата за друштвену заједницу. Користећи зло, они се правдају добрим намерама и узвишеним циљем. Таква политика за последицу има манипулисање осећањима и интересима грађана који прихватају злочине управљача, па и сами чине злодела, у име опште користи и добробити заједнице. Иако почиње са слободним избором средстава ова политика завршава у великој неслободи свих.⁴⁴⁴

Морални релативизам при избору средстава за политичку борбу карактеристичан је и за политички радикализам. Он жели да суштинску промену друштвених односа, пре свега политичких и економских, заснује на темељу својих идеја, вредности и политичких концепата, без обзира на стварност. Политички радикализам је покретач револуције и примерен је револуционарној ситуацији. Он почиње чистом идејом и чврстим етичким ставом. У остварењу идеје, међутим, постаје сушта супротност.

---

⁴⁴¹ Макијавели каже: „Треба, дакле, знати да има два начина борбе: законима и силом. Први је својствен човеку, други животињама; али, пошто први често није довољан, мора се прибећи другоме... Пошто је... потребно да владалац уме добро да се понаша као животиња, треба да се угледа на лисицу и лава ... Стога мудар владалац не треба да се осврће на дату реч када је то против њега и када су нестали узроци који су га навели да је да.“ *Владалац*, Дерета, Београд, 2005, стр. 74; „Јер бог и природа поставише сва људска добра међу њих; она су изложенија отимању него марљивости, и злим поступцима него добрима: отуда потјече што људи једу једни друге, и увјек горе пролази онај тко мање може. Треба, дакле, примијнити силу кад се за то укаже прилика.“ Фирентинске повијести, у: Николо Макијавели, *Изабрано дјело*, други сvezак, Глобус, Загреб 1985, стр. 127.

⁴⁴² Николо Макијавели, *Владалац*, Дерета, Београд, 2005, стр. 26-27.

⁴⁴³ Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 1, 2*, допуњено издање, Удружење за политичке науке Југославије, Чигоја штампа, Београд, 2003, стр. 56.

⁴⁴⁴ Чупић Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд, 2001., стр. 105.

Уколико се политичка визија оног што треба да буде претвори у оно што једино може да буде, онда говоримо о политичком ултра-радикализму. За ултра-радикализам карактеристична је тежња да идеје за које се залаже оствари у чистом облику, без обзира на цену коју друштвена заједница том приликом мора да плати. Апсолутизацију идеје прати терор над читавом заједницом.

Политички радикализам прати и радикализам политичких средстава, што се најјасније може видети у временима великих револуција. Највеће искушење за радикалну политику долази у оном моменту када треба да се успостави нови поредак, оствари сопствени програм и испуне дата обећања. Оно што радикална група или партија обећава на почетку или у току револуције с гледишта пројектоване будућности, оправдава употребу свих средстава у политичкој борби за освајање власти, а након њеног освајања користи се као изговор за терор. Радикални револуционари верују да употреба терора, насиља и злочина нема за последицу само рушење и патњу, него и стварање новог, праведнијег света. Такво политичко деловање засновано је на ставу да се злочин исплати. Када политички радикализам у револуционарној ситуацији почне да употребљава сва расположива средства запостављајући морална питања, он постаје револуционарни макијавелизам. Поредак успостављен на овој врсти радикализма, покушава да свој легитимацијски основ заснује на уверењу да циљ оправдава средство.⁴⁴⁵

Начело по коме циљ оправдава свако средство, или како су језуити говорили – циљ посвећује сва средства (*finis sanctificat media*), често служи политичким практичарима свих врста, укључујући вође револуције и чуваре револуционарне идеологије, као праксеолошко покриће помоћу ког покушавају да сачувају легитимност револуције и своје власти упркос томе што начин на који користе власт подразумева озбиљна скретања у односу на дата обећања, а употребљена средства резултују исходима битно другачијим, па и потпуно супротним, од јавно прокламованих циљева револуције. Истицање циља у први план и некритичко оправдавање сваког средства на основу вредности самог циља, доводи до тога да циљ и средство замене места у искривљеном логичком поретку који стварају и следе револуционари. Тврдња да циљ оправдава средства, у ствари и није праксеолошка, већ подлеже аксиолошком

---

⁴⁴⁵ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

просуђивању, јер у први план истиче вредност циља, занемарујући при томе питање да ли су и у којој мери употребљена средства адекватна за остваривање унапред одређеног циља. Никола Милошевић истиче да праксеолошки привид овог начела настаје због тога што се не поставља питање о каквом је циљу реч, него „о техничком саображавању средстава одређеном циљу“. Практиколошки исправна формулација је она по којој циљ одређује средство, јер „сва средства не воде свим циљевима него ... само нека од њих воде некима од њих.“⁴⁴⁶ Са становишта праксеологије, избор средстава зависи од могућности њихове примене у остварењу циља, а сама намера да се циљ оствари било којим средством, без обзира на вредност циља, не може да оправда а priori примену тог средства. Средство употребљено за достизање неког циља, у име одређених вредности, мора да буде у складу са тим циљем и не сме да поништава вредности на које се позива и које помоћу њега треба достићи.

Мишљења о томе на који начин се бирају или одређују политичка средства у великој мери се разликују, а две крајности чине схватања заснована на међусобно супротстављеним принципима слободе и детерминизма у друштвеним догађајима. С једне стране, човек се налази у конкретной историјској ситуацији у којој поседује слободу избора и нико осим њега не одлучује о томе којим путем ће кренути. С друге стране, постоје бројни фактори који утичу на избор средстава, па и на понашање човека који бира; ови фактори се не могу увек предвидети и на њих човек не може да утиче. Између апологије слободе и апсолутног детерминизма, налази се простор за теорије у којима се ова два принципа на различите начине преплићу. Чини се да у свакој ситуацији постоји нека врста споја спољног детерминизма који ограничава број могућих исхода и усмерава људске поступке, и унутрашње, људске слободе која уважава разлике међу људима и омогућава да конкретан човек поступа у складу са својом личношћу и савешћу. „Свако људско деловање, а посебно политичко, пројектовано на објективну раван историје подразумева одређено одступање исхода од намере и средстава од циљева. Тешко је одредити меру тог одступања која не би озбиљно угрозила реализацију постављених циљева и довела у питање легитимност револуције. То је, можда, једино могуће путем историјске

---

⁴⁴⁶ Никола Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд 1986, стр. 70.

верификације последица политичке делатности.⁴⁴⁷ Допринос појединих политичких средстава стицању или губитку легитимности револуције, ипак, могуће је, уз извесне ограде у погледу њиховог крајњег резултата, проценити и на основу саме природе тих средстава.

Револуција у Низоземској, после покушаја да се мирним путем од шпанске управе издејствују политичка права за низоземске провинције, користила је оружану побуну и рат против Шпаније, као средство за ослобађање од споља наметнутих политичких стега. Борба је била крвава, праћена изливима бруталности с обе стране, али будући да је за Холанђане била ослободилачка, може се оправдати. Тамну страну ове борбе представља чињеница да су војници Виљема Оранског и такозвани „просјаци“, који су били ватрени калвинисти, према католицима показали исту свирепост коју су инквизиција и шпанско „Крваво веће“ исказивали према калвинистима и јеретицима. Калвинисти, мада су чинили само једну десетину укупног становништва провинција, будући предузимљиви, организовани и наоружани, стекли су политичку контролу, католичке магистрате заменили су протестантским и забранили католичко богослужење у Холандији оптужујући све католике за издају и потенцијално службе Шпанији. Чести су били случајеви убистава, затварања и протеривања католичких свештеника и већника, пљачкања и уништавања цркава и манастира, спаљивања монаха на градским пијацама, под изговором ставрања револуционарне републике и слободе вероисповести. „Калвинистичка демократија која је заузела неколико градова пала је у такву анархију да су имућни људи, протестанти и католици једнако почели да се питају да ли нови верски поредак није, за њих, гори од старог.“⁴⁴⁸ Верски рат водио се на три главна фронта: између државе и цркве пламтела је борба за примат, разбуктао се сукоб католика и протестаната за „праву веру“ и беснео је „рат доктрина“ између протестантских фракција које су се бориле за утицај. Сукоби револуционара-протестаната довели су до међусобних обрачуна, посебно оштрих између либертинаца и ортодоксних калвиниста, што је кулминирало хапшењем и смртном пресудом изреченом Јохану ван Олденбарневелту пред

---

⁴⁴⁷ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁴⁴⁸ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 8, *Почетак доба разума*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 435.

преким судом и осудом Хуга Гроцијуса на доживотну робију.⁴⁴⁹ Верска слобода, ипак, имала је конкретне резултате у првој половини 17. века, о чему сведоче Спиноза и Декарт, а паралелно су развијане грађанске слободе и убрзаван економски развој.⁴⁵⁰

Пуританска револуција увела је Енглеску у грађански рат у ком су трупе парламента потукле монархисте. Сукоб краља и парламента, покренут између осталог због краљеве самовоље по питању опорезивања, завршен је краљевим погубљењем 30. јануара 1649. године. Опорезивање, међутим, није променило свој принудни карактер – парламент је разрезивао порезе исто као и убијени краљ. Једно од средстава револуционара примењено над парламентом, супротно њиховом залагању за политичко представљање народа, коме једино може да припада власт, јесте „Прајдова чистка“ из 1648. године, када је 140 посланика презвитеријанаца избачено из парламента. У представничком телу, познатом као „Крњи парламент“, остало је само 56 посланика пуританаца, који су прогласили примат и довољност Доњег дома, укинули Дом лордова и монархију, именовали Државни савет и 30 чланова Доњег дома, од којих су сви били независентисти (независни), то јест републикански пуританци. Читави окрузи нису имали представнике у парламенту, а његова моћ није почивала на вољи народа, него на оружју војске. Пуританци су ограничавали личне слободе у име Божјег закона. Уведена је цензура, укинута позориште и разне светковине, забрањено коцкање, употреба алкохолна пића, борба петлова и псовање. Забрањено је јавно окупљање Шкотске цркве, англиканским свештеницима одузета су средства за живот, а католици су осуђени да се одрекну две трећине своје имовине, што, свакако, није водило успостављању верске слободе. Енглеска војска починила је бројне злочине против католика у Ирској – убијани су свештеници и цивили, а Уредбом о насељавању Ирске из 1652. године конфискован је велики део имовине Ираца, свих који нису могли да докажу оданост Комонвелту; тиме је две трећине земље прешло у руке Енглеза. Уместо краљевог апсолутизма и олигархије Крњег парламента, на делу

---

⁴⁴⁹ Чарлс Тили, *Европске револуције 1492-1992*, ЦИД, Подгорица 2005, стр. 67.

⁴⁵⁰ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 8, *Почетак доба разума*, *op. cit.* стр. 442-443.

је ускоро била аутократска владавина пуританског војсковође Оливера Кромвела.⁴⁵¹

Славна револуција је другачији пример. Мада је и у њој било неславних елемената, попут тога што су протестанти у Лондону пљачкали и палили куће католика, што је ћерка (краљица Мери) учествовала у збацивању оца (краља Џејмса II) с власти, што су енглески револуционари позвали холандску војску у помоћ, што је командант краљеве војске пребегао на страну непријатеља и што се слобода вероисповести није односила на католике, Славна револуција протекла је без радикалног застрањивања и проливања крви,⁴⁵² мирећи поредак и грађанске слободе, консолидујући парламентарну монархију и стварајући демократске установе које штите грађане од самовоље власти.

На Славну револуцију угледали су се и позивали заступници Америчке револуције. Када бројне петиције упућене у Лондон нису уродиле плодовима политичке слободе, „патриоте“ су започеле борбу за независност. Револуцију је пратило насиље, усмерено углавном на „лојалисте“, колоне који су подржавали власт енглеског краља. Било је случајева насртаја на њихову имовину, премлаћивања и физичког злостављања.⁴⁵³ Извесно је да су и поједине групе „неутралаца“ имале проблема, попут квекера у Северној Америци, на чији рачун су изнете оптуже за сарадњу са Британијом. У политичком животу, доминирао је дијалог између представника 13 колонија, који су водили државници образовани у духу просветитељства. Ову револуцију обележио је Рат за независност (1775-1783). Занимљиво је да је неколико хиљада немачких војника, који су се борили на страни Британаца, остало у Сједињеним Америчким Државама, као грађани нове републике, чиме се обистинило предвиђање Томаса Пејна да ће чак и плаћеници, унајамљени да се боре против револуције, дочекати да благосиљају свој пораз.⁴⁵⁴

За разлику од Славне и Америчке револуције, у току Француске буржоаске револуције, посебно у време јакобинског терора, али и пре тога, у речима и делима најрадикалнијих револуционара, такозваних „ебериста“ и „бесних“, у име остваривања револуционарног циља посезало се за радикалним

---

⁴⁵¹ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 9, *Доба Луја XIV*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 177-187. Иванка Ћуковић Ковачевић, *Историја Енглеске*, Научна књига, Београд 1995, стр. 115-116.

⁴⁵² Вил Дјурант, *op. cit.* стр. 280-282.

⁴⁵³ Херве Луксардо, *Француска револуција*, Младинска књига, Љубљана 1989, стр. 10-13.

⁴⁵⁴ Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 194.

средствима, супротним идејама о људским правима, слободи, братству и једнакости. На пример, Жак Ру (1752-1794), један од вођа „бесних“, залагао се за увођење терора и тражио смртну казну за све припаднике Конвента које је, наводно, подмитио краљ. Предлагао је овај револуционар и гласноговорник парискох санкилота хапшење свих банкара и кажњавање смрћу трговаца који нагомилавају робу, како би се успоставила једнакост и решило социјално питање у корист париске сиротиње.⁴⁵⁵ Наравно, Жак Ру није образлагао на који начин би ове мере могле да створе економски систем способан да обезбеди једнакост и благостање свих грађана Француске. Његов познатији савременик, Жан-Пол Мара (1743-1793), говорио је: „Скините двапут по сто хиљада глава, па ћете имати мира, иначе не!“⁴⁵⁶ Ни Мара, иако је био један од најутицајнијих револуционара, није своју тврдњу поткрепио никаквим доказима о неопходности толиког броја убистава као јединог пута до сигурности и мира. Најочигледније оправдање злочина као средства за остваривање идеја Француске револуције изрекао је Робеспјер: „Шта значи шест хиљада људи, ако се тиче основних начела?“⁴⁵⁷ Ако би се краљеубиство могло оправдати као тираноцид, избацивање жирондинаца из скупштине, грађански рат, одмазде против побуњених провинција, међусобна сумњичења и smakнућа револуционара и, касније, освајачки ратови, поступци су који се косе са највреднијим идеалима револуције. Радикална средства употребљена у име узвишених циљева постала су главни аргумент против револуције и веома озбиљно довела у питање њену легитимност. По мишљењу Марка Марковића (1924-2012) од Француске револуције „не би се могао наћи бољи образац лажног добра. Јер сви позитивни принципи које та револуција истиче служе само да покрију политичку извртањеност коју је она посејала и народу наметнула.“⁴⁵⁸

Средства Јулске револуције 1830. године била су грађанска непослушност, оружана побуна и краткотрајна борба против краљеве војске у Паризу. Револуција је почела 27. јула отпором новинара, који су силом спречили полицију да спроведе краљеву уредбу о цензури, заплени слог и

---

⁴⁵⁵ Миле Јока, Константин Бастаић, *Хеберисти и бијесни*, Напријед, Загреб 1958, стр. 79; Жорж Лефевр, Шарл Пугас, Морис Бомон, *Историја француске*, књига друга, Просвета, Београд 1961, стр 66.

⁴⁵⁶ Кари Браховгл, *Робеспјер*, Нолит, Београд 1937, стр. 129.

⁴⁵⁷ Op.cit. str. 166.

⁴⁵⁸ Марко С. Марковић, *Истина о Француској револуцији*, Catena Mundi, Београд 2012, стр. 14.

разбије штампарске машине. Новинарско саопштење било је позив на узбуну сиромашним четвртима Париза. Републиканци и либерали држали су говоре и предавања, многи индустријалци и трговци радницима су исплатили наднице два дана унапред и затворили радионице. Револуционари су се наоружали у току ноћи, заузевши Арсенал и барутану Салпетријер. Краљева војска је следећег дана изашла на градске улице. Борба на барикадама трајала је до вечери, када је маршал Огист Мармон наредио повлачење. Наоружани народ заузео је 29. јула краљеву палату, а два пука краљеве војске прешла су на страну револуционара. Градска комисија прогласила је 30. јула збацивање бурбонске династије с француског престола.⁴⁵⁹

По средствима која су револуционари користили, Фебруарска револуција 1848. године била је слична Јулској. Студентске демонстрације на Тргу Конкорд 22. фебруара нису личиле на револуцију. Тек је сукоб са стражом испред министарства спољних послова, следећег дана, када су 52 демонстраната погинула, покренуо масе и довео до побуне народне гарде. Јуриш народа на Тилерије и зграду полиције 24. фебруара уплашио је краља Луја-Филипа, који је побегао из Париза и одрекао се престола.⁴⁶⁰

Средства револуција 1848. године у Пруској, Аустрији и Италији биле су демонстрације, оружани устанци и ратови за национално ослобођење. У мултиетничком Хабзбуршком царству, Мађарска револуција на почетку је имала напредне идеје, али није признала националне тежње других народа, истоветне сопственима, него је против њих употребила војну силу.⁴⁶¹

Фебруарска револуција 1917. године, грађанска по свом карактеру, али са јаким социјалистичким елементом, избила је као спонтана експлозија „радника, радница и војних гарнизона који су их подржавали. Неочекивано за власти, револуцији су се придружили и козачки пукови, које је влада... постепено концентрисала око Петрограда, Москве и других стратегијских центара.“⁴⁶² Она се борила против царског самодржавља снажном критиком (либералном и социјалистичком), штрајковима, демонстрацијама, политичком агитацијом и оружаним устанком.⁴⁶³ Привремена влада нагласила је да циљ слободне Русије

---

⁴⁵⁹ Жорж Лефевр, Шарл Путас, Морис Бомон, *Историја Француске*, оп. cit. стр. 261-262.

⁴⁶⁰ Оп. cit. стр. 318-319.

⁴⁶¹ *Војна енциклопедија*, том 5, друго издање, Београд 1973, стр. 188.

⁴⁶² Рој Медведев, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд 1986, стр. 57.

⁴⁶³ Лудвик Базилов, *Рушење Рускога царства*, Матица српска, Нови Сад 1980, стр. 320.

није владавина над другим народима, освајање њихових територија и одузимање туђих националних добара, него осигурање „сталнога мира на основу самоодређења народа.“⁴⁶⁴

Октобарска револуција од самог почетка је рачунала на револуционарно насиље као главно и најефикасније средство за остваривање циљева. Легитимност револуције је, међутим, изгубљена када је наступило време црвеног терора у грађанском рату и распуштања Конституанте (уставотворне скупштине у којој су бољшевици били у мањини).⁴⁶⁵ Терор је означио напуштање принципа хуманости, а распуштање уставотворне скупштине крај демократског представљања. Сувереност народа замењена је сувереношћу бољшевичке партије, а како једно сужавање води другоме, партију је убрзо заменила партијска олигархија, а затим неприкосновени вођа. „Следећи своје јакобинске узоре и надмашујући их у теоријском оправдавању употребе радикалних средстава, вође бољшевика писале су да револуција тражи од револуционарне класе да оствари свој циљ свим средствима која су јој на располагању: 'ако је потребно – оружаним устанком, ако нема друге, терором.'⁴⁶⁶ Теоријско упориште за овакве ставове пружио им је и Фридрих Енгелс (1820-1895), који дефинише револуцију као најауторитарнији чин који може постојати, у коме један део становништва силом намеће своју вољу другом делу не бирајући средства. Још поручује Енгелс партији која је победила на крилима револуције, да ако не жели да изгуби власт, мора да 'одржава своје господство помоћу страха који њено оружје улива реакционарима.'⁴⁶⁷ Управо на оваквом схватању револуције, револуционарних циљева и њиховог односа са средствима, Лењин конципира своју 'револуционарну демократску диктатуру'. Он одбацује могућност борбе за републику ако се као средство за ту борбу не примени револуционарна диктатура, уз плебејски немилосрдан обрачун народа са монархијом.⁴⁶⁸ Лењин тврди да је смена буржоаске државе пролетерском немогућа без насилне револуције, али се не одриче употребе насиља и по

---

⁴⁶⁴ Алексије Јелачић, *Руска револуција и њено порекло*, Нова Европа, Загреб 1925, стр. 133.

⁴⁶⁵ *Op. cit.* стр. 43-74.

⁴⁶⁶ Лав Троцки, *Из револуције*, Отокар Кершовани, Ријека 1971, стр. 179.

⁴⁶⁷ В.И. Лењин, *Држава и револуција*, Култура, Београд 1967, стр. 64.

⁴⁶⁸ „Борити се за републику и у исто вријеме одрицати се револуционарне демократске диктатуре – то је исто као кад би се Ојама одлучио да се бори с Куропаткином код Мугдена, унапред се одрекавши мисли да уђе у град." (Реч је о бици у којој је јапански генерал Ојама победио руску царску војску у Руско-јапанском рату – С.С.) В.И.Лењин, *Двије тактике*, Свјетлост, Сарајево 1975, стр. 21-22.

освајању власти, правдавајући је потребама гушења отпора експлоататорске класе и руковођења сељаштвом, ситном буржоазијом и полупролетерима при уређивању социјалистичке привреде. Он, затим, помера временску границу након које ће насиље престати да игра улогу основног револуционарног средства, указујући својим следбеницима на неизбежност појаве реакције у будућности.⁴⁶⁹ Када савлада сваки облик реакције, пролетерска држава требало би да нестане одумирањем. А како ће одумрети држава која непрекидно јача своје прерогативе, у делима класика марксизма остаје нејасно. Ту се може поставити праксеолошко питање: да ли су политичка средства, погодна за освајање и осигуравање државне власти (диктатура пролетеријата), исто тако погодна и за њено укидање или, можда, погодују њеном јачању? Било је и оних револуционара који су имали у виду да циљ не може да оправда свако средство. Иван Каљајев (1877-1905), на пример, одустао је од првог покушаја атентата на великог кнеза Сергеја Александровича Романова зато што су се у кнежевим кочијама налазила деца. Сматрао је да убиство једног политичког непријатеља не сме да угрози животе деце.⁴⁷⁰ Ово није био став свих револуционара.⁴⁷¹

„Ако поједина, најрадикалнија средства револуционара, попут насиља, страха и терора, нису водила остваривању њихових политичких циљева, поставља се питање зашто су коришћена и, посебно, зашто су коришћена у толикој мери? Зашто су револуционари чинили неправде позивајући се на правду, уводили терор врлине и укидали људска права у име слободе?

Уколико би револуција могла да се идентификује са оружаним сукобом покушај оправдавања употребе радикалних средстава ишао би трагом Цицеронове (106-43 п.н.е.) одбране дела која је Мило починио током грађанског рата у Риму, по којој право ћути међу наоружанима.⁴⁷² Револуционари који револуцију виде као отворени сукоб два фронта идеја, два принципа или две класе склони су сличном објашњењу. Маркс и његови следбеници сматрали су да оружје критике није ефикасно као критика оружјем. Критика оружјем је нужно деструктивна, а пуким рушењем се не може створити бољи свет нити утемељити нови поредак. Уништавање је просто порицање претходног стања.

---

⁴⁶⁹ Лењин, *Двије тактике*, оп. cit. стр. 21-22. и Лењин, *Држава и револуција*, оп. cit., стр. 29.

⁴⁷⁰ Никола Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд 1986, стр. 87-88.

⁴⁷¹ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁴⁷² Марко Сасоли, Антоан Бувје, *Како право штити у рату? Међународни комитет Црвеног крста*, Београд 2003, стр. 29.

Други покушај оправдавања служења радикалним средствима у револуцијама повезује политичка средства са сложеним друштвено-историјским околностима у којима су употребљена. Тачно је да је терор био одговор на стицај одређених историјских околности, али тај одговор је у многим својим аспектима био крајње неадекватан. Злочини над сопственим становништвом, посебно над најнезаштићенијим групама – деци, женама, старима и болеснима, нису били неопходни да би се 'спасила' револуција. Поступци неких револуционара и вођа револуција указују на њихове садистичке пориве и деструктивни карактер. За њих вредности револуције представљају својеврсну рационализацију, одбрамбени механизам којим се правдају пред собом и другима.⁴⁷³ Дантон је био делимично у праву када је, у стилу Де Местра, рекао: 'Ми смо фукара, ми смо се из уличног брлога подигли.'⁴⁷⁴ Поред тога, појаву револуција прате велики страх и стапање грађана у масу, што уводи снажан ирационални елемент у политичке догађаје. Зато се употреба радикалних средстава не може тумачити само ситуационом логиком. Психолошки чиниоци су увек присутни у свим сферама људске делатности.

Многи револуционари сматрали су да је победа у борби за власт најважнији циљ револуционарне групе или партије. Они су промовисали идеју о револуционарној владавини ради употребе механизма власти за остваривање узвишених циљева. Такви циљеви су, наравно, далеки, тешко оствариви и мање подложни рационалној контроли; на њих се нова власт може позивати у покушају да прибави пристанак грађана за властито постојање; они су извор њеног привидног легитимитета. Сваки поступак револуционара и њихових вођа у име тих циљева, унапред је оправдан. Пројектовање циљева у далеку будућност, или непрекидно померање рокова за њихово остваривање, значило је успостављање трајне владавине. Неуспеси револуционарне владе да оствари циљеве које је својим програмом поставила међу приоритете сопственог деловања и уверење да се кратким поступком и преко нишана могу убрзати друштвени процеси, учинили су да та владавина буде диктатура.

Очигледно је да су се многи револуционари у свим временима придржавали Макијавелијевих савета владарима да одбаце моралистичке

---

⁴⁷³ Никола Милошевић, *Има ли историја смисла?*, ЛИО, Горњи Милановац 2000, стр 14-17.

⁴⁷⁴ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 216.

захтеве и овладају техникама освајања и одржавања власти, те да су ради власти били спремни да своје најлепше идеје потисну у други план. Употреба радикалних средстава најчешће није била усмерена ка остваривању тих идеја; оне су биле само покриће за учвршћивање власти.

Морис Мерло-Понти (1908-1961) писао је о немогућности човека да одбаци насиље као средство за реализацију својих подухвата. По његовом мишљењу ми можемо само да бирамо између различитих облика насиља, а 'револуционарно насиље треба преферирати јер је његова будућност хуманистичка.'⁴⁷⁵ Међутим, револуционарна диктатура, посебно у Француској и Совјетском савезу показала је неспојивост терора са хуманистичким циљевима. 'Ако сте усвојили начело да циљ оправдава средство онда сте закорачили на пут бескрајног насиља. Ако вас срамоти средство, не може вас про/славити циљ.'⁴⁷⁶

Насиљем као политичким средством могу се уништити друштвене и политичке институције старог режима и вредности на којима оне почивају. Оно, углавном, за последицу има ширење насиља до тренутка у коме сваки отпор бива сломљен. Тада се јавља 'фактор самопораза у победи насиља'⁴⁷⁷, јер се средство окреће против својих господара. Многи револуционари, чак и највећи заговорници ултра-радикализма, страдали су у вихорима револуционарног насиља."⁴⁷⁸ Поред тога, насиље нема стваралачку моћ коју јој радикални револуционари приписују.

Радикална револуција најчешће губи своју легитимност због радикалних средстава које обилно користи, „...било зато што се она, сувише усмерена на сам циљ, суновратно баца на делање и не хаје за спознају, било зато што тежи будућности не би ли ублажила разочарања садашњости, било зато што из духовне лености, радије клизи благом косином препуштања машти него што се успиње оштром стрмином самосагледавања."⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁵ Морис Мерло-Понти, *Хуманизам и терор*, Младост, Београ, 1986, стр. 143.

⁴⁷⁶ Ђуро Шушњић, *Дијалог и толеранција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1994, стр. 147.

⁴⁷⁷ Хана Арент, *О насиљу*, Alexandria Press, Нова српска политичка мисао, Београд 2002, стр. 69.

⁴⁷⁸ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁴⁷⁹ Марсел Пруст, *Ишчезла Албертина*, Паидеиа, Београд 2004, стр. 61.

2. Непријатељи и издајници револуције

Избијање револуције показује да је, у непомирљиво подељеном друштву, под „старим режимом”, постојала крајња напетост око питања од пресудног значаја за сваку од супротстављених група, при чему нису постојали изгледи за решавање сукоба компромисом. Без обзира на број група укључених у политички живот и одлучивање и различитост њихових интереса и погледа на свет, у револуционарној ситуацији ствара се једна доминантна линија поделе, на основу које се учесници политичког живота сврставају или у редове револуционара или међу контрареволуционаре. Будући да циљеви револуције за присталице „старог режима“ представљају напад на традиционалне вредности, а политичка средства револуционара злочин против државе, поретка и власти, они револуционаре одмах стављају „ван закона“. С друге стране, и револуција проглашава „стари режим“ узурпаторским, насилним и злочиначким. Револуционари и контрареволуционари једни друге третирају као злочинце који заслужују најстрожију казну и за које не може бити милости. Поред власти, у ризичној политичкој игри револуције улог је живот сваког учесника. Зато је револуција увек борба на живот и смрт и зато за револуцију не постоје политички противници, него само непријатељи. Они који су проглашени државним непријатељима боре се против оних за које сматрају да су народни непријатељи.

Увођење појма непријатеља у политичке односе унутар једне заједнице сведочи о дубоким поделама и означава почетак употребе радикалних средстава у политичкој борби у тој заједници, својствених ратном, а не цивилном стању. Непријатељ је израз карактеристичан за рат, а циљ рата постиже се тек када непријатељ претрпи пораз, по цену дословног уништавања непријатеља који је у случају стања грађанског рата – суграђанин.

Праобрасци непријатељства била су разликовања Хелена и варвара и, касније, хришћана и пагана,⁴⁸⁰ а могућност поделе на пријатеље и непријатеље једна је од одлика политичке стварности. Према теорији Карла Шмита (1888-1985), појмовно одређење политичког лежи у специфичном разликовању на које могу да буду сведени сви политички поступци и мотиви, а то је управо

---

⁴⁸⁰ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 101-102.

разликовање пријатеља и непријатеља.⁴⁸¹ То значи да је политичко, у самој својој бити, сукоб крајњег интензитета који може да избије у било ком подручју стварности које има ту особину да може ефикасно да подели људе на пријатеље и непријатеље, спремне да се међусобно боре. Без такве борбе, свет би био пацификован и без политићког садржаја. Излази из стања рата сваког против свих, по мишљењу Карла Шмита, јесу држава, као модел организованог јединства „које је према унутра затворено и смирено, а које према споља наступа јединствено, као суверен према суверенима“, и стварање „међудржавног међународног права“, у коме само држава има право на рат и одређивање непријатеља, коме се признаје правни статус и извесни људски квалитети.⁴⁸² Право на рат суверених држава омогућило је правно регулисање мира и даљи развој међународног права, уношење „правне радње“ у односе држава. Признати непријатељу одређени статус, по Шмитовом суду, значило је не сматрати га злочинцем, препознати његов људски лик и наставити политичку комуникацију са њим. Управо је непрекинута политичка комуникација (коју не треба сводити на дипломатску комуникацију) зараћених страна, које нису поистовећиване са злом и мрачњаштвом, омогућавала уговарање мира пре тоталног уништења. Свест да после рата нужно следи склапање мира делује обуздавајуће на вођење рата и такав рат са „правном радњом“ Шмит назива „омеђеним ратом европског међународног права“.⁴⁸³ Када је реч о оваквом сукобу, „нема потребе да политички непријатељ буде морално зао, нема потребе да он буде естетски ружан; он се не мора јављати као привредни конкурент, и може чак изгледати пробитачно да се с њиме праве послови. Он је управо онај други, странац ... нешто друго и страно, тако да су у екстремном случају с њим могући конфликти који се не могу решити нити неким унапред донетим генералним нормирањем нити пресудом неког неучествујућег и зато непристрасног трећег.“⁴⁸⁴ Исто тако, није неопходно да се према таквом непријатељу осећа лична мржња, јер је он увек „јавни непријатељ“. С друге стране, хришћанска љубав има смисла само ако је усмерена ка приватном непријатељу, док је бесмислена ако се осећа према политичком непријатељу.

---

⁴⁸¹ Карл Шмит, *Појам политичкога, у: Норма и одлука, Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр 19.

⁴⁸² *Op. cit.* стр 8.

⁴⁸³ *Op. cit.* стр 9.

⁴⁸⁴ *Op. cit.* стр 19.

Шмит је препознао да постоје ситуације у којима „супротности у оквиру државе добијају јачи интензитет него заједничка спољнополитичка супротност према некој другој држави.“⁴⁸⁵ У таквим случајевима, реалност борбе у грађанском рату и „светско-револуционарном вођењу рата“ нарушава организовано политичко јединство (државу) и „међудржавно међународно право“. Непријатељу се тада оспорава квалитет човека, а у борби против њега сва су средства дозвољена. Друштво бива подељено на међусобно супротстављене борбене групе, за које важи подела на ми-гупу и они-гупу, својствену различитим друштвеним заједницама. Зато за њих важи логика посебних друштвених заједница у конфликту, а „нема друштва које не мисли да је једино оно испливало из светиње. Због тога други људи никада нису сасвим људи.“⁴⁸⁶

С аспекта власти „старог режима“, револуционари су прекршиоци закона чије је кривично дело најближе политичкој сфери.⁴⁸⁷ Насиље које је присутно у сваком поретку, мада најчешће у латентном облику, у виду претње власти свакоме ко би покушао да јој се супротстави, у таквим случајевима показује се у свом огољеном облику. За револуционаре, представници „старог режима“ су прекршиоци природних закона и неотуђивих људских права; у њиховим очима, важећи закони не почивају на правди и представљају насиље којим се поробљава већина чланова друштвене заједнице, па сматрају да их закони не обавезују. Они који бране „стари режим“ за њих су непријатељи слободе и због тога је и њихово кривично дело у жижи политичке сфере, што револуционаре ослобађа потенцијалних моралних дилема приликом политичких обрачуна.

Поред „старог режима“, непријатељи револуције су стране земље које, због својих интереса, нарочито због осећања властите угрожености од ширења идеја револуције, желе да је угуше. За револуцију у Низоземској непријатељи су били владари околних католичких земаља; у време Славне револуције Холандији је претила инвазија Луја XIV, који је био рођак енглеског краља Џејмса II; Америчкој револуцији претња су биле британске трупе, јер ројалистички настројени колони нигде се нису организовали да пруже отпор,

---

⁴⁸⁵ Карл Шмит, *Појам политичкога*, оп. cit. стр 22.

⁴⁸⁶ Рене Жирар, *Насиље и свето*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990, стр. 339.

⁴⁸⁷ „Што је кривично дело ближе политичкој сфери, санкције постају оштрије. Ова оштрина не може се објаснити само деловањем на самог извршиоца... нити пак одмаздом... него превентивним деловањем на друге, застрашивањем политичких противника.“ Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982, стр. 8.

ако нису имали подршку британских војника; против Француске револуције од 1792. до 1815. године формирано је седам војних коалиција европских земаља; револуцијама 1830. и 1848. опасност је била Света алијанса, а револуцији у Русији 1917. интервенција савезника.

Трећа група непријатеља револуције састављена је од оних чије је незадовољство револуцијом, револуционарном владом и начином на који она управља толико да подижу побуну. Међу овим непријатељима има и присталица контрареволуције и заговорника другачијег револуционарног пута. На пример, у време Француске револуције јавила се ројалистичка побуна у Вандеји и побуна жирондинских департмана (Федералистичка побуна). Режим успостављен после Октобарске револуције морао је да се бори против белогардејаца и козака, али и против сељака који су се супротстављали колективизацији. Уколико је побуна довољно велика и снажна, покушај њеног гушења може да прерасте у грађански рат и тада револуција исписује своје најкрвавије странице.⁴⁸⁸

Што је револуција радикалнија, а њен политички догматизам израженији, то она више шири круг својих непријатеља. Непријатељи постају сви који заступају другачији поглед на свет и негују политичке ставове чији се садржај не поклапа са идејама револуције. „Када идеологија и политика једне владајуће групе ... одбијају да толеришу друштвену критику и да коегзистирају са појединцима који заступају различите погледе и мишљења, а поготово када такве погледе и мишљења изједначавају са контрареволуционарном делатношћу и службом иностранству ... па уместо аргумената у политичкој борби употребљавају најпре анатему, а затим и средства моралног проscribeвања и физичког уништења политичких противника, онда се суочавамо са опасном хостилизацијом целокупног јавног живота, а политичког простора напосе. То практично значи да се чак и у свом партијском другу види потенцијални непријатељ, који управо зато мора сваког часа, дисциплинованим повињавањем 'линији' (а она није ништа друго него самовоља вође), доказивати своју оданост и политичку исправност.“⁴⁸⁹ Чак и они који се труде да у бурним временима револуције остану неутрални, могу да постану непријатељи револуције и да се нађу на удару револуционара, ако радикална струја револуционарне партије

⁴⁸⁸ Гистав ле Бон, *Психологија француске револуције*, Меркантите, Загреб 1924, стр. 64. и 80.

⁴⁸⁹ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 107.

посумња да јој од њих прети опасност или да од прогона неутралаца може да има политичку корист. „Унутрашњи непријатељ“ најчешће није толико опасан колико га револуционари таквим представљају, а може да буде и потпуно измишљен. Тим пре, револуционари га повезују са „спољним непријатељем“ и „заверама“, он је увек сарадник станих сила и издајник свог рода.

Прогони непријатеља и позивање на „народну будност“ или „револуционарну будност“ покрећу механизме насиља, које је тешко зауставити, о чему сведоче антрополошка и психолошка истраживања насиља.⁴⁹⁰ Први су то осетили француски револуционари, међу којима је био и Франсоа Бизо (1760-1794), чије речи изговорене у Конвенту нису изгубиле ништа на актуелности: „Ко једном умочи своје руке у људску крв, он је и даље тражи!“⁴⁹¹

Брисо де Варвил (1754-1793), Робеспјеров супарник у јакобинском клубу и оснивач политичке групе која је по њему добила име „брисотинци“, у свом говору јакобинцима од 30. децембра 1791. године истакао је да ће револуционари или победити „и племиће, и свештенике и бираче, и затим стећи јавни углед, и осигурати себи напредак“ или ће бити потучени. После победе, према Брисоу, револуционари ће издајнице уверити у исправност својих идеја и казнити их. „Морам да признам, господо, да се бојим само једног: да нећемо бити издани... Нама су потребне велике издаје: наш спас лежи у њима... Велике издаје биће погубне само за издајнице; за народ ће бити корисне,“ изложио је Брисо.⁴⁹² Бисоов говор је по много чему знаменит. Овом прваку Француске револуције потпуно је јасно да револуција не може да изнедри легитимност нове власти све док револуционари не потуку своје непријатеље. Стварни успех прелегитимитета зависи од практичног успеха револуције. Тек ће тријумф над носиоцима власти у „старом режиму“ донети револуционарима јавни углед и осигурати њихову владавину. Друго, освајање власти прибавиће револуционарима ресурсе државног (дакле, легитимног или привидно легитимног) насиља, помоћу кога ће успешно казнити издајнике револуције. Овде се недвосмислено револуционарна борба продужава, после победе над

---

⁴⁹⁰ Упореди: Рене Жирар, *Насиље и свето*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990. и Ханс Тох, *Насилници*, Просвета, Београд, 1978.

⁴⁹¹ Кари Брахофогл, *Робеспјер и француска револуција*, Нолит, Београд 1937, стр. 146.

⁴⁹² Франсоа Фире, *О француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 76-77.

непријатељима, до коначне победе једног револуционарног погледа на свет – победе правоверних револуционара над јеретичима и револуционарима алтернативног пута. Треће, Брисо јасно увиђа да је дискурс издаје један од најважнијих у револуцији, јер у себи спаја способност мобилисања и придобијања маса са пребацивањем кривике за сваки неуспех на друге, на издајнике револуције. Карактеристично је за радикалне револуције, које немају рационалне и ограничене циљеве, да на почетку имају непријатеље, углавном реалне,⁴⁹³ док се касније револуционарна борба продужава проналажењем или измишљањем издајника револуције било због међусобних обрачуна револуционара око поделе моћи, власти и утицаја, било ради очувања власти револуционарне владе и интегративне функције непријатеља/издајника. „Акција више не наилази на препреке или границе, него само на противнике, или, још боље, на издајнике: распрострањеност те представе показује какав морални свет карактерише револуционарну експлозију. Ослобођено стега државе и принуда власти које су прикривале распадање те власти, друштво се тако поново 'склапа' на идеолошком плану. Тај свет воља, који зна само за вернике и за противнике, има невиђену моћ интегрисања.“⁴⁹⁴

Када радикални револуционари преузму вођство, револуција се у пракси спроводи као тежња за монолитношћу у погледу мишљења и акције, што је најчешће подређено жудњи вођа за влашћу. Свако скретање од њихове идеологије сматра се издајом револуције и њених начела. Ова издаја кажњава се брутално, јер се политички режим револуције изједначава са државом, а онај који посумња у званичну идеологију не бива опажен као политички опонент, него као издајник у служби непријатеља. Ако је у питању револуционар са другачијом визијом револуције, владајућа струја револуционарне организације проглашава га отпадником револуционарне вере, а његове идеје третирају као јерес.

Жак Бењин Босије (1624-1704), француски кардинал и идеолог апсолутизма, овако је дефинисао јерес: „Јеретик је онај ко има личне идеје“. „А

---

⁴⁹³ „Тако 'аристократска завера' представља полуку једне егалитаристичке идеологије која је заснована на искључивању и истовремено веома интегришућа... нација се конституише кроз акцију само да би се супротставила непријатељима, којима тајно манипулишу аристократе.“ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, *op. cit.* стр. 65.

⁴⁹⁴ *Op. cit.* стр. 36.

јеретик је религиозни еквивалент унутрашњег непријатеља.⁴⁹⁵ Онај ко размишља о револуцији на другачији начин, доводи у питање монолитност званичне идеологије. Он нуди алтернативу и зато представља опасност не само за званичну идеологију, него и за постојећу хијерархију револуционарне организације. Као што је „појава јеретика ... сигуран знак да између верског учења цркве и стварног живота верника постоји нека напуклина, неки несклад, раскорак и понор“⁴⁹⁶, тако и појава револуционара који мисле другачије од својих бивших сабораца указује на јаловост револуције подређене непогрешивом ауторитету једног и неприкосновеног ауторитарног вође, који тврди да се управо у његовим рукама налази кључ историјске загонетке коју поставља револуција и путоказ непогрешиво усмерен у правцу најбољег државног уређења и слободе човека.

У Брисоовом говору јакобинцима најупечатљивија је његова бојазан да револуционари можда, ипак, неће бити издани. Овај страх својствен радикалним револуционарним организацијама, са иманентном способношћу да прерасте у свеопшту параноју, потиче од потребе за јачањем кохезије, збијањем редова и чвршћим јединством. Без обзира на то да ли стварна опасност постоји, њима је неопходно да верују у постојање опасности. Ако нема непријатеља, биће измишљени, ако нема издајника прогониће се сумњиви.

Измишљање непријатеља и издајника није својство само радикалне револуције. Оно је карактеристика свих манихејских политичких идеологија, које подразумевају борбу светлих начела са мрачним проклетством. Иза тога, најчешће стоје скривени интереси, попут материјалне користи, осигуравања владарског положаја, психолошких рационализација и слично. За револуцију оно представља средство за освајање и очување стварне власти, уништавање и застрашивање неистомишљеника и стицање револуционарног легитимитета кроз револуционарну борбу против оног што се грађанима представља као сила зла. Ово средство, међутим, нипошто није ефикасно за изградњу легитимног основа власти, јер је води ширењу насиља, репресији и гушењу слобода, чиме удаљава револуцију од њених циљева.

У борби против „унутрашњих непријатеља“ и издајника, револуција се одриче слободе ради онога што означава „јавном безбедношћу“ и једнакошћу.

---

⁴⁹⁵ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 110.

⁴⁹⁶ Ђуро Шушњић, *Драма разумевања*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 70.

Изгубивши коректив слободе, она посеже за средствима која поништавају њене највредније идеје и циљеве, а уместо царства слободе ставра ауторитарни режим. Немогуће је замислити грађанске слободе у држави која крајње репресивним мерама и без ваљане правне процедуре уништава сопствене грађане, проглашавајући их унутрашњим непријатељима или издајницима, посебно након искустава тоталитарних режимама у двадесетом веку, где се показало да примена таквих мера брише разлику између другачијег мишљења и субверзивног деловања.

3. Терор – успон насиља и владавина страха у револуцијама

Са револуцијом је неодвојиво повезана појава страха (страх од новог, од неизвесности, насиља, завере, непријатеља, издајника, сумњивих и сл.), као наличје наде да ће се остварити узвишени циљеви револуције и вере у испуњење политичких обећања револуционара. Страх је присутан у свим револуцијама, али не у истој мери и не на исти начин. У неким револуцијама и режимима који су настали на крилима револуције, страх је постао доминантно осећање, а мере за застрашивање сваког ко би се усудио да противречи или не покаже довољно ентузијазма у слепој покорности револуционарној организацији, уобичајено и омиљено средство владања.

Реч терор латинског је порекла. Изведена је од латинских речи *terror*, *terroris*, што значи јак страх, а у политичком смислу први пут је употребљена 1794. године у Француској. Терором су тада назване изузетне мере француске републиканске власти, која је била у рукама јакобинаца, у име одбране револуције. Јакобинци су тврдили да спас револуције и републике зависи од уништења или застрашивања свих њихових непријатеља.

У режиму терора, страх се углавном шири насиљем, које обесправљује, понижава и поништава човека. Насиљем грађани могу да се принуде на покорност, али оно не може да дарује легитимност власти која га примењује. Страх и насиље, међутим, стварају привид легитимности, јер привремено отклањају опасност од народне побуне и других видова исказивања незадовољства. Страх и насиље у политици наступају заједно, јер застрашени људи пристају да трпе и чине злочине. Њима Етјен де ла Боси поручује: „Онај

који тако господари вама има само два ока, две руке, једно тело и ништа друго што не би имао и последњи становник великог и бескрајног броја ваших градова. Оно што он има вишка – то су средства која му ви пружате како би вас уништио. Одакле му толико очију да вас уходи осим ако му их ви сами не дајете? Како то да има толико руку да вас удара, осим ако их не узима од вас? Нису ли то ваше ноге којима гази ваше градове?⁴⁹⁷

Революционари желе да једним резом промене друштвене односе и сруше постојеће политичке институције. Због тога, насиље им изгледа као неопходно, пожељно и ефикасно средство. Оправдање насиља они проналазе у сфери циљева и датих обећања да ће управо насиље довести до стварања новог друштва слободе, разума и правде. Човек и његове патње постају ништавни за револуционаре који себе доживљавају као извршиоце историјских закона, а у ствари постају сурови властодршци, спремни на злочине најгоре врсте. Чињењем злочина у име револуције, поништавају се идеали револуције: уместо људске слободе изграђују се механизми за владавину над људима.⁴⁹⁸ Страх и насиље не укидају само могућност коначног остваривања идеала револуције, него спречавају и приближавање тим идеалима, јер гуше веру у највише вредности револуције, фаворизујући издају, денунцију, додворавање и саучесништво у злочинима као обрасце понашања „освешћеног“ човека.

Ако се у току револуције појачава репресија и ствара систем опште несигурности и страха, онда она пада испод достигнутог цивилизацијског нивоа и улази у зачарани круг насиља и масовних злочина, у којима уз кривце и прекршиоце закона страдају невини. Терор је обележио Француску буржоаску и Октобарску револуцију.

„Терор револуционарне власти у Француској буржоаској револуцији трајао је од доласка јакобинаца на власт, у јуну 1793. године, до њиховог пада 9. термидора II године календара револуције (28. јула 1794. године). Настао је увођењем низа ванредних мера за спасавање револуције од спољног и унутрашњег непријатеља. На француским границама 1793. године налазиле су се војске до тада најшире војне коалиције, коју су чиниле скоро све европске

---

⁴⁹⁷ Етјен де ла Боеи, *Расправа о добровољном ропству*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 26-27.

⁴⁹⁸ Слобода је недељива. „Не може се од ње одузети један део, а да се потпуно не убије, тај мали део који ми одузимате сама је бит моје слободе, исто што и цела слобода.“ Михаил Бакуњин, *Федерализам, социјализам и антитеологизам у: Држава и слобода*, Глобус, Загреб 1979, стр. 253.

државе. Побуне жирондинаца и ројалиста у Лиону, Марсеју, Бордоу и Вандеји чиниле су другу, унутрашњу опасност. За рат и гушење побуна била је потребна огромна војска, а на одазив добровољаца као 1792. године није могло да се рачуна. Прибегло се мерама присилног регрутовања, при чему су под оружје позивани сви способни да га носе. Француска револуција хтела је да победи у рату великим бројем војника. Ту масу требало је одевати и хранити, што је било могуће само безобзирним реквизицијама. Недаћама одбрамбеног и грађанског рата придружиле су се и друге тешкоће. Асигнати су губили вредност, шпекулација је узела маха, а животних намирница бивало је све мање. Народно незадовољство подстицали су ултра-радикали, захтевајући оштре мере. Мара и Ебер отворено су позивали на злочине. Сматрали су да ће, чим патриоте оду на фронт, контрареволуционари задати пресудан ударац револуцији. Зато су пооштрене мере против емиграната, а у свакој комуни и секцији створени су одбори за надзор и пријављивање сумњивих. Већина посланика Конвента није подржавала овакве мере, али није имала ни храбрости да се супротстави екстремистима који су умели да покрену париске санкилоте.

Знајући да су у мањини, јакобинци су желели да уведу диктатуру истакнутих револуционара која ће се служити мерама политичког терора. Мањина је могла да влада само помоћу страха. Прве кораке организовања терора учинио је Дантон, на чији је предлог, у априлу 1793. године, због неефикасности укинут Одбор народне одбране и уместо њега формиран Одбор јавног спаса. Овај одбор, састављен од деветорице јакобинаца, преузео је сву војну и грађанску власт. Три месеца касније, након неуспеха у рату, незадовољни посланици Конвента сменили су Дантона са чела Одбора јавног спаса и на његово место поставили Робеспјера. Овом су се убрзо придружили најватренији јакобинци, сачинивши тзв. Велики одбор. Надлежности су подељене на следећи начин: Лазар Карно (1753-1823) и Пријер де ла Кот-д'Ор (1763-1832) беху задужени за рат, Жан Бон Сент-Андре (1749-1813) руководио је морнарицом, Жан-Батист Робер Ленде (1746-1825) био је задужен за набавку хране и транспорт, Бертран Барер де Вјезак (1755-1841) и Еро де Сешел (1759-1794) за односе са Конвентом, а Бијо-Варен (1756-1819), Коло д'Ербоа (1750-1796) и Пријер де ла Марн (1756-1827) бринули су о вези са овлашћеним представницима. Политику је водио Робеспјер са својим повереницима Кутоном и Сен-Жистом. Робеспјер и његови следбеници захтевали су диктатуру

народних пријатеља, чији је циљ требало да буде спречавање владавине буржуја искварених богатством, у име народа који је сиромаштво учинило недовољно просвећеним за владавину. Они ће показати да Одбор јавног спаса има челичну песницу.

Пошто је представљао владу једне странке која није уживала већинску подршку Француза, Одбор јавног спаса прибегао је крајњим мерама притисака и застрашивања. Осећање страха обележило је Француску револуцију и пре јакобинске диктатуре. Сам напад на Бастиљу био је узрокован великим страхом због гомилања краљевих трупа око Париза и пљачки које су предузимали разбојници, што је сматрано делом 'аристократске завере'.⁴⁹⁹ Парижани су од тада били у сталној револуционарној раздражености. Санкилоти често нису могли да разумеју праве узроке различитих невоља, па су, верујући својим вођама, захтевали главе криваца.⁵⁰⁰ Да насиље не би погодило Конвент, он је кривицу пребацивао на противнике револуције и проналазио нове жртве. Јавна погубљења постала су средство за умиривање и заваравање париске гомиле. Тако су мере насиља, преки револуционарни судови, утамничења и погубљења постали стални део револуције. Страх је постао доминантно осећање оног тренутка када је Робеспјер, руководећи Одбором јавног спаса и усмеравајући рад револуционарног суда, успоставио терор. Он је уставном поретку претпоставио револуционарни поредак. Одлуком Конвента, 10. октобра 1793. године, озваничено је да ће влада Француске бити револуционарна све до закључења мира и да устав за то време неће важити. Тако се револуционарна влада ослободила свих правних ограничења. Државна власт претворила се у организовано и прорачунато насиље. Упркос суспендовању устава и диктаторским овлашћењима, Робеспјер је оправдавао револуционарну владу као легитимну, јер је њен циљ добробит и спас народа.⁵⁰¹ Он је сматрао да је претерана ревност мање опасна од равнодушности према револуцији.

---

⁴⁹⁹ Жорж Лефевр, *Историја Француске*, књига друга, Просвета, Београд 1961, стр. 41-42.

⁵⁰⁰ „Љубав према слободи постаде лудило, а суровост се роди из слабости. Не знам да је игде, осим међу робовима, виђен народ како носи главе најомраженијих личности набодене на копља, како пије њихову крв, чупа им срце и једе га;... Овај ужасан приказ видећемо једнога дана... ја сам га видео у Паризу, чуо сам узвике радости разјареног народа који се играо комадима људског меса узвикујући: „Живела слобода!...“ Сен Жист, *Републиканске установе*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 35

⁵⁰¹ „Свака револуција... мора бити незаконита. Оправданост револуције не лежи у законским прописима, него у вишим интересима народног спаса у име којих се прави... Све њене погрешке испуљују се њеном победом.“ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 289-290.

'Немилосрдна према злима, али наклоњена добрима', она за основу има врлину и терор - 'врлину без које је терор погубан, терор без кога је врлина немоћна.'⁵⁰²

Јакобински терор почивао је на 'спасоносном неповерењу'. Непрекидно сумњичење сматрано је чуварем слободе. Када је изгласан закон о сумњивима, страх је постао свеприсутан.

У Робеспјеровим рукама револуционарни суд претворен је у средство за прогон политичких неистомишљеника. Од септембра 1793. године, овај суд био је преоптерећен послом. Број судија је повећан, процедура убрзана, а оптужени су лишени основних права. Председник суда и јавни тужилац послушно су извршавали вољу Одбора јавног спаса и његовог немилосрдног вође. Нису осуђивани само они за које је доказано да су радили против општих интереса, него сви који су били сумњиви и који нису били познати као добри јакобинци.

Намећући своје мишљење као једино исправно, јакобинци нису подносили било какву критику. Поставши искључиви, нису трпели постојање других клубова. У свима су видели издајнике и нису бирали средства да их уклоне. Помоћу монтираних судских процеса, на гиљотину су послали жирондинце, еберовце и дантоновце. Сваки пут када је изгледало као да ће одбрана успети да окрене расположење народа у корист оптужених, доношен је нови закон о убрзавању суђења. Злоупотреба револуционарног суда постала је пракса. Жирондинци су осуђени на основу закона који је дозвољавао да се пресуда донесе скраћеним поступком по савести суда; еберовци, оптужени да су страни шпијуни и крадљивци, осуђени су на смрт без доказивања кривице уз подршку Дантона и његових следбеника; дантоновци су проглашени кривим по одлуци Конвента да свако ко вређа револуционарни суд може бити осуђен без саслушања; на основу измишљене 'Луксембуршке завере' на губилиште је одведена нова група осуђеника међу којима су били Пјер Шомет (1763-1794), опат Гобел (1727-1794) и супруге Камија Демулена и Ебера.⁵⁰³ Страдања револуционара у међусобним борбама и истрагама сведочи о тачности Верњиоових речи да револуција једе своју децу као Сатурн.

---

⁵⁰² Бернардина Мелкиор-Боне, *Француска револуција*, Вајат, Београд 1990, стр. 83-84.

⁵⁰³ „Заиста издаја личи на неку хидру: место сваке издајничке главе што падне, израсту стотине нових..“ Кари Брахофогл, *Робеспјер*, Нолит, Београд 1937, стр. 154.

Јакобинска диктатура добила је облик судског деспотизма⁵⁰⁴ који је Сен-Жист покушао да оправда у *Извештају о потреби проглашења револуционарне владе до закључења мира*. 'Непријатеља новог поретка не треба више штедети, слобода мора да победи пошто-пото... Не можемо да се надамо никаквом благостању све док дише и последњи непријатељ слободе. Морате да казните не само издајнике, већ и равнодушне; морате да казните свакога ко је пасиван у Републици и ништа за њу не чини. Јер, откако је француски народ исказао своју вољу, све што се њој супротставља је изван сувереног; а све што је изван сувереног је непријатељ.'⁵⁰⁵

Уверење да строга казна треба да погоди непријатеље, издајнике, али и равнодушне, отворило је врата злочинима. Једна изречена смртна казна повлачила је за собом другу. Франсоа Бизо храбро је узвикнуо у Конвенту: 'Ко једном умочи своје руке у људску крв, он је и даље тражи.'⁵⁰⁶ Терор је погодио многе, али су у њему највише страдали невини. Првенствено је страдао трећи сталез, коме је припадало око 85 процената од укупног броја погубљених, док је 6,5 процената припадало свештенству, а 8,5 процената су били племићи.⁵⁰⁷

Сви су се бојали Робеспјера, господара живота и смрти, чији је занесени поглед, прелазећи преко људских патњи, био уперен у крајњи циљ, док је Робеспјер патио због ирационалног страха од завера. Опште стање страха постало је неиздрживо када су сами јакобинци почели да стрепе да ли ће и њихова имена бити избрисана са списка чланова Јакобинског клуба и самим тим са листе живих. Чак су неки чланови Одбора јавног спаса, попут Де Сешела, погубљени. Терор је попримио најшире размере после изгласавања закона од 22. преријала године II (10. јуна 1794. године) којим се укидало саслушање оптужених пре судске расправе, одбијало право оптужених на адвокатску помоћ, а саслушавање сведока остављало вољи суда, који је могао да изрекне само две пресуде: ослобађање или смрт. Такав закон ступио је на снагу у тренутку када је опасност по револуцију прошла: угушен је устанак ројалиста у Вандеји, савладани су побуњеници у жирондинским департаманима, а француска војска победила је спољашње непријатеље. Пошто више није било реалне опасности, а обећања о срећи и благостању народа у републици нису могла бити

---

⁵⁰⁴ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, op. cit. стр. 242.

⁵⁰⁵ Сен Жист, *Републиканске установе*, op. cit. стр. 276-277.

⁵⁰⁶ Кари Брахфогл, *Робеспјер*, Нолит, Београд 1937, стр. 146.

⁵⁰⁷ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Клио, Београд 2001, стр. 225.

испуњена, господари терора почели су да измишљају непријатеље. 'Да би јакобинци могли владати, требало је да гиљотина не престаје радити; њихова је влада била изједначена с једном убилачком машином, која се сваког дана подмазивала свежеом људском крви.⁵⁰⁸

Терор је постао владајући систем, а његови творци желели су да га овековече. У снази терора, међутим, садржана је и његова негација. Његова злокоб лежи у недискриминативном насиљу, измишљању завера и издаја, масовним погубљењима невиних, изговореним лажима у име истине, неоствареним обећањима и општој неизвесности. Чланови Конвента, Одбора јавног спаса и Одбора опште сигурности, сви једнако забринути за своје животе, сигурни да ће и на њих доћи ред да се попну на губилиште и понуде врат хладном сечиву гиљотине ако Робеспјерова страховлада буде настављена, извршили су преврат. Робеспјера и његове најверније присталице, укупно њих 104, погубили су политички терористи у три наредна дана, али након пада јакобинске диктатуре власт је прешла у руке умерених посланика Конвента из центра. Јакобинска диктатура одбила је масе од револуционарног фанатизма.

Овде се може уочити истинитост Дантонових речи да су сви револуционари Каини. Кондорсе, председник Уставотворне скупштине, човек који је дао најзначајнији теоријски допринос револуцији, испио је отров у затвору да не би завршио на гиљотини. Дантон, кога је Париска општина уздигла до највише власти, помогао је Робеспјеру да се обрачуна с њеним вођама. Потом је овај творац револуционарног суда и заговорник идеје о формирању великог броја његових одељења како би смакнућа постала свакодневна, осуђен пред тим истим судом. Робеспјер, који је терор довео до крајњих граница, погубљен је средствима која је сам успоставио. Средства терора окренула су се против оних који су их примењивали.⁵⁰⁹

У којој мери је терор довео у питање легитимност револуције најбоље говори чињеница да су се противници ове револуције увек позивали на злочине почињене у овом периоду револуције. Марко Марковић (1924-2012), на пример, тврди да је и чувена Декларација права човека и грђанина плаћена високом ценом геноцида у Вандеји и других злочина, попут гиљотинирања, стрељања,

---

⁵⁰⁸ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, op. cit. стр. 305.

⁵⁰⁹ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

линчовања и пробадања бајонетом. „Без обзира на порекло племенитих идеја садржаних у Декларацији права човека и грађанина, не види се зашто је била нужна револуција да би оне дошле до изражаја, а још мање се може оправдати терор који је та револуција за собом повукла. Добија се утисак да се револуција могла мимоићи и да је она, по речима Сајмона Шаме, била 'испала из колосека'.“⁵¹⁰ Поред тога, јакобински терор је изазвао такозвану термидорску реакцију, која је на власт у Француској довела Директоријум, познат по корумпираности, а не по револуционарном жару.

„Бољшевици су терор примењивали у дужем временском периоду у односу на јакобинце. После Октобарске револуције, мере „терора одозго“ биле су стална пракса, а њихова оштрица погађала је свом силином различите крајеве великог Совјетског Савеза у различитим временским периодима. Велики терор завео је Стаљин после успелог атентата на популарног партијског функционера Сергеја Кирова (1886-1934); трајао је до избијања Другог светског рата 1939. године.

Лењинов концепт револуције дозвољавао је малој, али добро организованог групи револуционара да наступи као авангарда пролетеријата и изврши револуцију име интереса маса. Професионални револуционари који чине партијско језгро треба да изведу револуцију без обзира на околности и очекиване жртве. Они су изградњу социјализма схватили као емпиријски непроверљив, али нужан друштвено-историјски процес.

Бољшевичка револуција имала је, дакле, олигархијску компоненту, а мањина која влада без добровољног пристанка већине скоро увек посеже за насиљем и терором. Вође Октобарске револуције су диктатуру пролетеријата, терор и људске жртве сматрале саставним делом остварења социјализма као друштвеног пројекта и комунизма као циља до кога води историјска нужност. Прихватајући Маркову идеју о сили као бабици новог друштва, они су претворили силу у најзначајније средство владања и никада је се нису одрекли. Неке од мера терора увео је Лењин одмах по доласку на власт. Формирао је злогласну политичку полицију Чеку, Сверуску изванредну комисију за борбу против контрареволуције и саботаже. У време његове владавине створени су кажњенички логори у Сибиру. Мере терора појачане су у мају 1918. године када

---

⁵¹⁰ Марко Марковић, *Истина о Француској револуцији*, Catena Mundi, Београд, 2012, стр. 51.

је Сверуски централни извршни комитет објавио декрет о давању изванредних овлашћења Народном комесаријату за снабдевање. Овим декретом у коме се позива на насиље над власницима жита уведена је 'прехрамбена диктатура'. На овакве мере село је одговорило низом оружаних побуна које су бољшевици у крви угушили. По логици ширења насиља, терор уведен да би се отклонили проблеми у набавци жита проширио се и на градове.⁵¹¹ Црвени терор су од револуције 1917. до гушења Кронштатске буне 1921. године спроводили Лењин, Лав Троцки (1879-1940) и Феликс Ђержински (1877-1926). У овом периоду само Чека извршила је око 250 000 погубљења.⁵¹²

У периоду стаљинизма дошло је до примене државног терора најширих размера, па је број жртава репресије достигао милионске цифре. Стаљинова идеја револуције је идеја монопола комунистичке партије или боље речено ужег партијског руководства, а касније њега самог на све вредно у земљи: монопол на истину, науку, идеје будућности, принципе историјског развоја, и свако ко се томе није беспоговорно покоравао сматран је непријатељем револуције. Овоме је претходила велика криза. Глад је погодила око 24 милиона људи од којих је три милиона умрло; 20 милиона оболело је од тифуса и колере; у грађанском рату погинуло је милион људи. Индустрија је била уништена; економска и политичка изолација биле су потпуне; земљом су лутале банде. Тешка криза довела је народ у стање сталне стрепње и страха за будућност. 'Нормално је да су они који су били на власти сабравши све то посегли за јединим моделом власти који им је био близак и кога су једино познавали, модел чврсте руке која им је нудила Стаљинова личност... Они су... сматрали такав модел власти једино и могућ.'⁵¹³ Био је то почетак стаљинизма.

Овом политиколошко-социолошком објашњењу великог терора ваља додати и психолошко. Велики бољшевички вођа, Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин (1878-1953), послужио је Фрому као 'клинички случај несексуалног садизма'.⁵¹⁴ Свој став Фром поткрепљује чињеницама да је у време Стаљинове владавине уведена пракса мучења политичких затвореника, при чему су многи Стаљинови сарадници постали жртве терора. Поред тога, Стаљин

---

⁵¹¹ Рој Медведов, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд 1986, стр. 148-152.

⁵¹² Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Клио, Београд 2001, стр. 242.

⁵¹³ Владимир Адамовић, *Од власти до параноје, Психобиографија Ј.В. Стаљина*, Нолит, Београд 1987, стр. 91.

⁵¹⁴ Ерих Фром, *Анатомија људске деструктивности*, 2. том, Напријед, Загреб 1980, стр. 112.

је волео да хапси жене и децу високих партијских функционера, док су ови, у великом страху за сопствени живот и животе чланова породице, били принуђени да раде свој посао.⁵¹⁵ Никола Милошевић сматра да је Стаљин био човек арогантно осветољубивог душевног склопа, који је уништавао сваког ко би дошао у сукоб са његовим хипертрофираним ја.⁵¹⁶

За време Стаљинове владавине редовно су обављане мање чистке дисидената. Ови 'рушитељи и издајници' после намештених судских процеса стрељани су или отпремани у неки од радних логора, а многи су једноставно нестали. Период великог терора почео је 1934. године када се Седамнаести партијски конгрес изјашњавао о кандидатима за Централни комитет. Том приликом Сергеј Киров добио је већу подршку него Стаљин, што значи да је Киров постао конкурент властодршцу. Проблем је решен тако што су листићи против Стаљина уништени, а на Кирова је извршен атентат. За убиство популарног Кирова окривљени су контрареволуционарни елементи, што је употребљено као изговор за спровођење великих чистки. Масовна хапшења и ликвидације почеле су 1936. године и трајале су све до Другог светског рата. У чисткама, прво су страдали чланови партијског конгреса из 1934. године (од 1225 делегата ухапшено је 1108) и стари бољшевички кадрови који су се некада успротивили Стаљину (Зиновљев, Камењев, Томски, Риков и Бухарин). Од 24 члана ЦК који су руководили Октобарском револуцијом и били изабрани на VI конгресу партије 1918. године, 1938. године само је Стаљин био жив.

Уклонивши партијске прваке од којих су многи били Лењинови саборци из 1917. године,⁵¹⁷ Стаљин је постао недодирљиви вођа који није толеришао било какво супротстављање. Чистке у партији прошириле су се наниже, обухвативши читаву партијску хијерархију. Спискови за стрељања, које је често састављао Стаљин, садржавали су и до неколико стотина имена. Пажње није посвећивана појединачним случајевима. Сви чија су имена била на једном

---

⁵¹⁵ Ухапшени су нпр. Молотовљева супруга и двојица Микојанових синова. Види шире у: Рој Медведев, *Сви Стаљинови људи*, Свјетлост, Сарајево 1987, стр. 31-32 и 102. Ликвидирани су супруга и браћа маршала Тухачевског, супруга и ћерка генерала Уборевича су прогнане, а потом и ухапшене. Види шире у: *Стаљинове жртве*, Епоха, Загреб 1966, стр. 140 и 310-311.

⁵¹⁶ Види шире у: Никола Милошевић, *Има ли историја смисла*, ЛИО, Г.Милановац 2000, стр. 79-116.

⁵¹⁷ Антонов Овсјенко који је командовао јуришем на Зимски дворца нестало је у чисткама; Бухарин, главни теоретичар након Лењиновог смрти је стрељан 1938. године након монтираног судског процеса; Троцки, један од најзначајнијих Лењинових сарадника и организатор Црвене армије, побегло је пред Стаљиним терором и касније је убијен у Мексику по Стаљинином налогу.

списку били су 'криви' за исти злочин, најчешће привредну или политичку субверзију. Поједини Стаљинови претерано ревносни сарадници додавали су овим списковима још имена. Познат је случај када је Николај Жезов (1895-1940), шеф злогласног НКВД-а, лично отишао у Украјну како би тражио још 30 хиљада стрељања са допунских спискова.⁵¹⁸

Да би успешно уклонио своје неистомишљенике и вршио стални надзор над целокупним Совјетским Савезом, Стаљину је била потребна моћна политичка полиција. Чеку је заменио Народни комесаријат за унутрашње послове (НКВД), потчињен искључиво Стаљину. Одржавање великог полицијског и доушничког апарата имало је за последицу да је овај тражио себи посао и када га није било, измишљајући непријатеље, издајнике и заверенике. Уколико би агенти НКВД-а одлучили да је неки од партијских функционера народни непријатељ, тај би био ликвидиран са већим бројем својих сарадника. Често би у таквим чисткама страдале и породице проказаних. Дешавало се и да скоро читава локална партијска мрежа буде подвргнута најокрутнијем терору. Тако су Георгиј Маљенков (1902-1988) и Жезов 1937. године извршили дословно уништење партијске организације у Белорусији. Нешто касније, Маљенков и Лаврентиј Берија (1899-1953) исконструисали су Лењинградски случај, убедивши Стаљина да Николај Вознесенски (1903-1950) и Михаил Родионов (1907-1950) желе да осамостале партијску организацију Лењинграда, након чега је страдало више стотина партијских радника, научника и привредника.⁵¹⁹

Измишљање непријатеља и велики терор нису заобишли апарат принуде, па ни саму политичку полицију. Чистке у њеним редовима започео је Генрих Јагода (1891-1938), продужио Жезов и окончао Берија. Сва тројица злогласних шефова НКВД-а послужили су Стаљину као ударна песница терора; Стаљин је користио њихове услуге док сами нису доспели у немилост. Осуду и погубљење смењеног Јагоде и његових сарадника припремио је његов наследник Жезов, кога је, касније, на исти начин смакнуо Берија, чија се каријера, такође, завршила сменом, осудом и погубљењем. 'Неподобне' су ликвидирали 'верни' егзекутори који су потом постајали жртве нових, још вернијих целата.

---

⁵¹⁸ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Клио, Београд 2001, стр. 248.

⁵¹⁹ Рој Медведов, *Сви Стаљинови људи*, Свјетлост, Сарајево 1987, стр. 162-168.

Стаљинов терор обрушавао се са посебним жаром на интелектуалце. Они који имају сопствено мишљење и јавно га износе нису били пожељни у новој држави. На пример, у периоду од 1921. до 1938. године похапшени су сви секретари Кијевске академије наука. Од 700 писаца који су присуствовали Првом конгресу совјетских писаца 1934. године, само је њих 50 преживело и дочекало Други конгрес 1954. године. Удружење руских писаца процењује да је више од 2000 писца било под репресијом, од чега је око 75 процената страдало у затворима и логорима.⁵²⁰

Велики терор није поштедео ни Црвену армију. За само три године у чисткама је страдало између 25 и 30 хиљада команданата и војно-политичких комесара. Убијена су тројица од петорице маршала (Тухачевски, Блихер и Јегоров), 15 од 16 команданата армија 1. и 2. ранга, сва четворица команданата флоте, сва шесторица команданата ескадре 1. ранга, девет од 15 команданата ескадре 2. ранга, 60 од 67 команданата корпуса, 136 од 169 команданата дивизија и 99 од 108 војно-политичких комасара. Поред тога, 36 761 официр копнене војске и преко 3 000 морнаричких официра било је отпуштено из службе.⁵²¹ Совјетски Савез дочекао је напад Немачке у Другом светском рату са десеткованим командним кадром, што је један од основних узрока слабог успеха Црвене армије на почетку рата.

Револуционари социјализма у доба Стаљина развили су такав систем духовног и физичког насиља и методе мучења да су им могли позавидети инквизитори и нацисти. Највећу цену платили су сељаци који су страдали приликом обрачуна са кулацима, а затим и у принудној колективизацији. Од 1929. до 1933. године страдало је око 20 милиона сељака.⁵²² Процењује се да је за три године великог терора, од 1936. до 1939. године укупан број погубљених премашио један милион, још толико је било затвореника, а у логорима је било између 7 и 12 милиона људи.⁵²³

У то време, 1936. године, донет је нови устав којим је СССР подељен на 15 равноправних савезних социјалистичких република и већи број аутономних области и националних округа. По овом уставу, највишу законодавну власт

---

⁵²⁰ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Клио, Београд 2001, стр. 248-249.

⁵²¹ Рој Медведов, *Сви Стаљинови људи*, Свјетлост, Сарајево 1987, стр. 140; Ерик Карлтон, *op. cit.* стр. 249-250.

⁵²² Не заборавимо да су револуционари обећавали аграрну реформу и да су прокламовали парољу: „Земља сељацима“.

⁵²³ Ерик Карлтон, *op. cit.* стр. 251.

вршио је Врховни совјет са два дома: Савезним совјетом, чије депутате бирају сви грађани и Совјетом националности, чији се депутати бирају по савезним републикама. 'Врховни надзор над тачним испуњавањем закона' поверен је државном тужиоцу, али остављен је простор за сужавање политичких и личних слобода 'под изговором да су попримиле антисоцијалистичке садржаје и усмереност'.⁵²⁴ Ове промене нису биле суштинске. Биле су параван иза кога је Стаљин, ипак, остао неприкосновен.

Привид легалности чисткама дали су монтирани судски процеси у којима су за убиства које је наредио Стаљин осуђивани партијски функционери и интелектуалци у немилости. Ликвидација једне групе дисидената била повод за нова погубљења.

Једно од обележја великог терора била су лажна признања о почињеним злочинима против политичког поретка, која су истражитељи изнуђивали од оптужених обећањима о ослобађању или применом различитих метода тортуре. Тако изнуђено признање многи осуђеници никада нису порекли, а неки су нашироко образлагали сопствену 'кривицу'. Једно од објашњења може да буде то што су многи оптужени и сами били одговорни за подношење лажних пријава против претходних жртава, конструисање процеса, извршавање погубљења и прогона или њихово прећутно прихватање. Друго објашњење је да су бивши партијски радници својим лажним признањима желели да учине последњу услугу партији, када је у њима преовладало уверење да су жртве изопачења властитих идеала. Изгледа да је већина политичких жртава имала изражену потребу да сачува веру у партију и њену историјску мисију.⁵²⁵

Терор је у обе велике револуције показао неколико значајних особина. Прво, у оба случаја страх је постојао и пре него што је уведен терор. Друштвено-историјска околност која је поговорила настанку терора је непријатељска реакција других земаља, изазвана претпоставком да идеје револуције могу да угрозе њихов политички поредак, удружена са контрареволуционарним покретима у самој земљи са револуционарном владом. Ратна опасност изазвала је велики страх и омогућила револуционарима да под изговором спољне опасности уведу ванредне мере. Поред тога, револуцију је пратила стална опасност од глади и егзистенцијална несигурност. Терором је

---

⁵²⁴ Фуад Мухић, *Стаљинизам*, Сарајево 1981, стр. 244.

⁵²⁵ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Клио, Београд 2001, стр. 245-246.

ширење несигурности и страха достигло врхунац. Страх је постао доминантно обележје друштвених односа.

Као што је страх постојао пре него што је у терору достигао свој врхунац, тако је и насиље већ постојало као средство за решавање друштвених конфликта, да би у терору било примењено организовано, масовно и под (при)видом легалне употребе средстава принуде. Један од најбољих индикатора искључивости неког режима јесте његова потреба да оснује систем логора за елиминацију, преваспитавање или склањање политичких противника и потенцијалних претедената на власт. Сен-Жист је у име Одбора јавног спаса предложио Конвенту 'праведну идеју да сумњиве људе употреби тако што би они поправљали путеве, прокопали канал у Сен-Кентену и Орлеану, превозили дрво за морнарицу, прочистили реке... У Републици нема важнијег обзира од заједничке користи; право би било да народ завлада над угњетачима и да зној облије њихова охола чела.'⁵²⁶ Ово је зачетак идеје о логорима за принудни рад. Систем логора је, касније, постао основно обележје болшевичког терора.

Терор је оруђе мањине. У обе револуције њиме се служила релативно мала група револуционара који су себе опажали као авангарду свог сталежа односно класе, верујући да својим деловањем испуњавају историјску мисију наводног усређивања пасивне већине. Наметање политичких и друштвених промена увек је контрадикторно, јер кад су промене наметнуте, оне не представљају прави напредак и уништавају, а не остварују слободу.

Увођење терора пратио је култ безбедности, брижљиво храњен (причама о) непријатељима и издајама. Решавање проблема безбедности произвело је 'изузетне мере', потиснувши питање слободе у други план. Сви су били у опасности, јер су сви били сумњиви.

Револуционари су тежили да све радикалне мере, предузимане у име идеала револуције, оправдају вишим циљем. У овим револуцијама постоји покушај аксиолошког, али и праксеолошког оправдања злочина. Револуционарна диктатура се представља као једино средство помоћу кога се тековине револуције могу сачувати и проширити на читав свет. Терор се примењује у име потлаченог сталежа или класе, али у спровођењу мера насиља користе се сва расположива средства за потчињавање и уништавање људи.

---

⁵²⁶ Сен-Жист, *Републиканске установе*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 282.

Радикалне и искључиве мере учиниле су да револуција уместо слободе, правде и благостања на све стране шири насиље, разарања, преке судове и жртве.

Поред неке врсте рационализације, постоји и покушај да се владавини страха и насиља да форма легалности. Вођени су монтирани судски процеси, доношени су закони који не почивају на правди и пресуде које се не темеље на чињеницама.

У оба терора мере репресије су непрекидно јачале. Насиље као политичко средство било је револуционарима веома привлачно, јер су из њега извлачили вишеструку непосредну корист: уништавање политичких противника, успостављање владавине страха и скретање пажње са реалних узрока проблема на 'кривце' чије брутално погубљење оправдава властодржце и омогућава продужетак њихове владавине. Померајући реализацију својих идеја у далеку будућност, револуционари непрекидно проширују круг противника на које пребацују кривицу за неостварена обећања и за неуспех идеја револуције. Постојање непријатеља револуције је био повод за увођење терора; борба против непријатеља оправдавала је трајање терора; на крају, непријатељи су постали неопходни да би се могли окривити за заблуде револуционарне идеологије, грешке револуционарне владе и неспособност револуционарних вођа, али и да би огромни репресивни апарат био упослен. Када није било стварних непријатеља, они су измишљани.

Револуционарно насиље се окретало против својих твораца; они који су тражили крв непријатеља и издајника револуције, често су постајали жртве својих захтева. Револуционаре који су заступали умерене ставове, осудила је радикална струја, која је услед међусобних обрачуна, такође, нестајала на губилиштима.

Најопаснија тенденција терора је његово ширење до тренутка када страх овлада свим областима људског постојања. Логика терора заснована је на појачавању страха, масовној и прекој употреби насиља и ширењу надлежности револуционарне власти, па се једном покренути терор није могао зауставити без другог великог насиља.⁵²⁷

Међу самим револуционарима постојале су разлике у схватању улоге које терор има у револуцији. У роману Виктора Игоа *Вандеја се буну*, у жеку

---

⁵²⁷ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

јакобинског терора и грађанског рата у Вандеји, бивши свештеник, јакобински комесар Симурден говори свом ученику, републикански оријентисаном племићу Говену: „Револуција ће једног дана оправдати терор.“ „Пазите да терор не буде клевета револуције“, одговара ученик, тражећи милост за жртве терора.⁵²⁸ Кратки дијалог између Симурдена и Говена истиче два потпуно различита погледа на терор: Симурден га прихвата као зло које је нужно ради постизања циљева револуције, док га Говен опажа као средство које компромитује револуцију. Први тражи његово јачање, други моли да буде заустављен. Револуционар који размишља као бивши свештеник у Игоовом роману сматра да циљеви револуције могу да буду остварени чињењем зла и да ће зло бити оправдано благородним резултатом; друга врста револуционара, чији су ставови ближи племићу Говену, увиђа да рђава средства воде губитку легитимности револуције.

Ако као меру напретка друштва усвојимо повећање дужине и квалитета живота људи, то јест ако прихватимо као тачну тврдњу да напредује оно „друштво у коме се повећава како ... број људи тако и материјална и културна производња по сваком становнику, а истовремено се ствара и такво друштвено уређење које и стварно сваком становнику омогућава да добије сразмерно све више ових производа и тиме све дуже и све боље живи“⁵²⁹, онда постаје јасно да терором не може да учини да друштво напредује. Напротив, терор уништава могућности за мирну институционализацију револуционарне власти. Он даје привремену и пролазну надмоћ револуционарним владама, али по цену губитка легитимитета револуције. У историјским примерима Француске и Октобарске револуције, терор је својим крвавим мерама поништио оно што је у револуцијама најузвишеније – њихове хуманистичке циљеве, па и саму идеју о цивилизацијском напретку, а да притом није могао да створи резултате које су револуционари обећавали. Револуционарна будност јакобинаца завршена је термидорском реакцијом, бонапартизмом и касније рестаурацијом монархије, а тековине Октобарске револуције нестале су распадом Совјетског савеза и обновом капитализма у државама насталим на тлу некадашње социјалистичке империје. У оба случаја, легитимност револуционарне власти, која би можда завредила релативну трајност у процесу институционализације, неповратно је

---

⁵²⁸ Виктор Иго, *Вандеја се буни*, Рад, Београд 1966, стр. 211.

⁵²⁹ Радомир Лукић, *Основи социологије*, Хомос, Београд 1991, стр. 302.

изгубљена применом терора, као средства за остваривање политичких циљева револуционара.

4. (На)оружана сила и насиље – масакри у револуцијама

Револуције су, у току историје, показале своју дубоко противречну природу, која је „славна и жалосна у исто време“⁵³⁰. С једне стране, оне представљају политичко искуство ослобађања огромне стваралачке енергије, вођене идеалима слободе, једнакости, правде и братства међу људима, док су, с друге стране, нераскидиво повезане са различитим облицима зла у политици, од лаког посезања за ванредним мерама, преко физичког и духовног насиља над грађанима, до масовног оружаног насиља у виду грађанског и међународног рата.

У политици, располагање оружаном силом у себи носи могућност да владарима олакша упражњавање моћи као надмоћи⁵³¹, обезбеди спровођење њихових одлука упркос отпору и застраши њихове политичке непријатеље. Обећавајући тренутно решавање проблема непослушности, (зло)употреба оружане силе понекад опчини владаре својом привременом делотворношћу, док, изведена до крајности, води или ка трошењу ресурса власти до њеног урушавања или до успостављања мира гробаља, у коме човек бива истребљен, па владавина над њим постаје апсурдна.

Чињеница је да победа револуције постаје могућа тек када се власт „старог режима“, због губитка легитимности, дезинтегрише у толикој мери да више не располаже ефикасно оружаном силом и изгуби монопол над оружаним организовањем. У исто време, вође револуције посебну пажњу посвећују стицању утицаја на постојеће оружане снаге и стварању властите војске. Овај обрт у располагању оружаном силом омогућава прву победу револуције над „старим режимом“, али може да води вође револуције ка закључку да ће употребом оружаног насиља моћи да остваре и друге своје циљеве: да допринесу ширењу идеја револуције у друге државе и да сузбију сваки отпор револуцији у властитој земљи. Револуције су „реафирмисале грађански рат као

---

⁵³⁰ Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1992, стр. 27.

⁵³¹ Славни британски адмирал Хорације Нелсон је једном приликом рекао: „Британска ратна флота је најбољи преговарач у Европи.“ Семјуел П. Хантингтон, *Војник и држава*, Прометеј, Београд 2004, стр. 73.

средство решавања нагомиланих друштвених и политичких проблема... дале су нове убедљиве примере, на националном и интернационалном плану, лаког посезања за средствима рата, диктатуре, духовног и бесног физичког насиља...“⁵³²

Револуција и рат, дакле, често иду под руку. Понекад су настанак револуције и њен успех судбоносно повезани са ратом, на пример у Низоземској револуцији коју је обележио рат против Шпанаца. Други бискупски рат, у ком су Енглези претрпели пораз, резултовао је обавезом краља Чарлса I да плаћа шкотске окупационе трупе на северу Енглеске. Ово је приморало краља да сазове парламент после 11 година самовоље и тако посредно припремило терен за избијање Пуританске револуције.⁵³³ Победа Американаца у Рату за независност против Британије одлучујуће је утицао на успех револуције у Америци, док је револуција у Хабзбуршкој монархији 1848. године пропала, јер национални покрети нису извојевали победу над царским трупама и њиховим савезницима на бојном пољу.

У случају неких револуција била је довољна и сама спремност револуционара на рат против „старог режима“ и поседовање оружане силе, о чему сведоче дешавања у Славној револуцији и револуцијама у Француској 1830. и 1848. године.

Постоји опасност да рат, посматран из перспективе вођа револуције који желе да остану на власти по сваку цену, постане смисао револуције. Ово се догодило у Француској буржоаској револуцији већ крајем 1791. године, када су жирондинци, а потом истакнути монтањари, постали заговорници рата, „убеђени да је рат услов за освајање власти.“⁵³⁴ Како тврди Франсоа Фире, истинска контрареволуционарна опасност родила се из рата и опасности од инвазије 1792. и 1793. године, „али, управо је француска револуција желела тај

---

⁵³² Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, оп. cit. стр. 27.

⁵³³ Чарлс Тили, *Европске револуције 1492-1992*, ЦИД, Подгорица 2005, стр. 129.

⁵³⁴ „Жирондинци већ крајем 1791. постају, као и цар, највећи заговорници рата, и то зато што су, као и Луј XVI, убеђени да је рат услов за освајање власти. Најзначајније вође монтањара, Дантом, Демулен, Мара, нагло напуштају Робеспјера који привремено остаје усамљен јер је против рата; наине, са жирондинцима им је заједничко бар то што имају план да радикализују револуцију бацајући је у авантуру ширења ван граница Француске, помоћу јакобинског заноса. Тако се политички токови који Француску из 1792. одводе у рат не могу одвојити од рачуница појединаца и група који су имали намеру да освоје, сачувају или поново стекну власт... (Робеспјер – С.С.) за разлику од њих, уочава оно што је некохерентно у њиховом дискурсу: амбиција за влашћу која се крије иза потврде вредности.“ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 75. и 137.

рат, и то зато што су јој 'потребне велике издаје'.⁵³⁵ У ширем контексту, показало се да је одбрамбени рат постепено уступао место освајачком, да је овај погодовао политичком рађању Наполеона Бонапарте, који је државним ударом окончао власт револуционара и чији је ратни пораз увео Француску у период рестаурације „старог режима“, прекинут тек следећом револуцијом.

„Револуционари сматрају да постоје праведни и неправедни ратови. Под неправедним ратовима подразумевају ратове старог режима у којима виде страдања потлачене класе ради богаћења и моћи владајуће.⁵³⁶ Праведни ратови су они које покрећу угњетени грађани против тираније и слободни народи против властодржаца у другим земљама. Они се воде у име слободе⁵³⁷ и многи револуционари били су заговорници оваквих ратова. Лењин је попут јакобинаца био у заблуди када је наредио наставак рата с Пољском и напредовање ка Варшави, јер је мислио да ће пољски радници дочекати Црвену армију као ослободиоца, те да ће револуција оружјем извезена у Пољску покренути ланчану реакцију револуција у Немачкој и Западној Европи. Показало се да се револуција не може донети бајонетима и окупацијом, али тежња да се скраћеним путем и насиљем подстакне ширење идеја ван граница земље заједничка је свим револуционарима који својим револуцијама не постављају ограничене циљеве. Они сањају о бољем и срећнијем свету за који треба убијати или бити убијен.

Револуционари углавном истичу захтеве за стварање војске наоружаног народа,⁵³⁸ чиме се у први план истиче јединство револуционара и народа, масовност револуционарног покрета, слобода и равноправност грађана. Наоружани народ представља најбројнију војску, али има два озбиљна недостатка са становишта револуционарне власти. Прво, револуционарима је потребна војска способна да ефикасно отклони опасност од армија других држава и, касније, крене у освајачки рат, а народна војска није добро обучена за

---

⁵³⁵ Оп. cit. стр. 138.

⁵³⁶ „Има ратова преведних и неправедних, прогресивних и реакционарних, ратова напредних класа и ратова заосталих класа, ратова који служе учвршћивању класног угњетавања и ратова које служе његовом свргавању.“ В.И. Лењин, *Војна дела*, Војно дело, Београд 1962, стр. 80.

⁵³⁷ „Смрт великих бораца мора да пробуди уславани народ, и срећа читава света је награда за борбу и победу“, говорио је Робеспјер, велики противник ратова кабинета који узалудно жртвују људске животе. Али рат за слободу и против тирана, који би обухватио читаву Европу, такав рат је био спреман да води. Брахофогл, *Робеспјер*, Нолит, Београд 1937, стр. 98.

⁵³⁸ Ово је најбоље изразио Лењин речима: „Наша парола треба да буде: наоружање пролетеријата ... да би победио ... и разоружао буржоазију...“ Лењин, оп. cit. стр. 190.

извођење борбених дејстава нити је довољно дисциплинована. Њом је тешко командовати, јер јој недостају образовани и искусни официри. Уколико рат потраје, употреба овакве војске је штетна, зато што војници народне војске нису ратници, него сељаци, занатлије и радници чије одсуство са њива, из радионица и фабрика тешко погађа привреду, изазива глад и незадовољство. Друго, наоружани народ који је већ збацио стари режим, може да развласти и револуционарну владу ако ова не успе да оствари обећања. Учвршћујући позиције власти, вође револуције са идеје наоружаног народа прелазе на пробани концепт строго контролисане стајаће армије.

У време јакобинског терора, поред чврсте руке и неумољивости у борби против контрареволуције, Одбор јавног спаса је показао и умешност у руковођењу војском. Проглашена је општа мобилизација којом су обухваћени сви неожењени и удовци без деце између 18 и 25 година; тако је број војника достигао милион. Снабдевање војске наоружањем, опремом, одећом и храном било је владин приоритет. Организоване су националне радионице за производњу оружја, а цивили су позивани, понекад и присиљавани, да својим ципелама обују војнике. Влада је слала представнике у јединице да охрабре људство и контролишу ратне припреме и морал. Јединицама су командовали млади генерали, потекли из редова најхрабријих и најспособнијих војника и официра без обзира на порекло.⁵³⁹ Најснажнији покретач ове армије био је њен дух. Официри и војници живели су и радили у истим условима, делећи недаће војничког живота. Дисциплина је почивала на патриотизму, националном заносу и стварном ауторитету старешинског кадра. Таква армија успешно се борила против најамничких и стајаћих армија европских монархија.

За победу бољшевика у револуцији од суштинске важности је избијање Првог светског рата и стварање вишемилионске ратне армије. Да би се таквом армијом командовало било је неопходно ширење и попуњавање официрског кора интелектуалцима, студентима, војницима и козацима који су се доказали у борбама. Са таквим новим официрским кадром војничке масе, радници и сељаци, могли су да се осамостале у односу на племићки официрски кор и

---

⁵³⁹ Бернардина Мелкиор-Боне, *Француска револуција*, Вајат, Београд 1990, стр. 89-90.

послушају Лењинов позив да сами пукови на фронту почну преговоре о примирју у часу када је Главни штаб одбио да обустави ратне операције.⁵⁴⁰

После револуције, у реалним безбедносним условима (грађански рат, интервенција западних сила, рат с Пољском) идеју о наоружаном народу потиснула је идеја о стварању ефикасне стајаће армије под партијском контролом. Већ на Другом конгресу Совјета одлучено је да се формирају револуционарни комитети у армијама, а јануара 1918. настала је радничко-сељачка Црвена армија заснована на добровољачком принципу. Војском је командовао Револуционарни ратни савет Републике који су чинили Врховна команда и Оперативни штаб, али је стварну власт имао Савет радничке и сељачке одбране, на челу са Лењином. Пракса одржавања војничких митинга и дискутовања о наређењима ускоро је напуштена као штетна, јер је нарушавала дисциплину оружаних снага и успоравала процес одлучивања.⁵⁴¹

Револуционарне војске нису употребљене само против спољног непријатеља. У грађанским ратовима и борбама против унутрашњих непријатеља оне су исписале најкрвавије странице у историји револуција.⁵⁴²

У току Пуританске револуције вођен је грађански рат између ројалиста и присталица парламента, додатно закомпликован верском фрагментираношћу енглеског друштва, а „оружана борба или претња оружаном силом била је од одлучујућег значаја за разрешење проблема сваке револуционарне ситуације. Стварањем до тада непознатог Новог модела армије 1645. Оливер Кромвел стекао је главни инструмент власти којим је, исто тако, преокренуо ток догађаја...“⁵⁴³ Уместо владавине парламента, Кромвел је завео диктатуру. Побуне против његове арбитрарне владавине, попут оне коју је код Солзберија подигао пуковник Џон Пенрудок (1619-1655), сурово су угушене, а енглеска војска, следећи верски фанатизам свог вође, посебну нечовечност демонстрирала је у Ирској. „Кромвел је ирски народ сматрао полуварварским и јеретичким, зато што је остао веран католичанству. Енглеска казнена експедиција никога није поштедела ножа и пламена.“⁵⁴⁴ Мада је у свим ратовима био победник, Кромвел није успео да своју власт овенча

⁵⁴⁰ Рој Медведов, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд 1986, стр 62.

⁵⁴¹ Јежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987, стр 171-175.

⁵⁴² Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁵⁴³ Чарлс Тили, *Европске револуције 1492-1992*, ЦИД, Подгорица 2005, стр. 129.

⁵⁴⁴ Иванка Ћуковић Ковачевић, *Историја Енглеске*, Научна књига, Београд 1995, стр. 115.

легитимношћу, о чему сведочи брзи повратак краља на власт после Кромвелове смрти.

Почетак Француске револуције обележило је снажно осећање страха изазвано гласинама о прикупљању краљеве војске и страних најамника у околини Париза. Ова врста страха постојаће, у различитим крајевима Француске, све до гушења побуне у Вандеји 1796. године.

Међу револуционарима, војску су први пут против народа употребиле присталице уставне монархије, фејантинци Мари Жозеф Лафајет (1757-1834) и Жан Силвен Баји (1736-1793), покушавајући да спрече захтев радикалних револуционара да се краљу суди као издајнику нације. Клуб кордиљера организовао је 1791. године масовно потписивање петиције за оснивање нове извршне власти на Олтару отаџбине, симболично подигнутом на Марсовом пољу. Када је париска гомила убила двојицу скитница које је затекла на Олтару отаџбине, градоначелник Париза Баји завео је ванредно стање и са Лафајетом и националном гардом пошао да растера светину. Страдало је око педесет демонстраната, а вође кордиљерског клуба морале су да се притаје или побегну у иностранство. „Овај догађај начинио је непремостив јаз између умерених и радикалних револуционара и учврстио уверење обе струје да насиљем може ефикасно да се сузбије деловање супротстављеног тора.“⁵⁴⁵

Погубљење краља, прогони свештеника и насилне мобилизације 1793. године изазвали су велико незадовољство у провинцијама, а на западу земље, у данашњим областима Вандеја, Де Севр, Вијен, Мен и Лоара, Атлантска Лоара и Сарт, избио је устанак који је прерастао у грађански рат, познат као рат у Вандеји. Вође побуне у почетку су били обични људи, попут рабације Жака Катлиноа (1759-1793), а први племић придружио се побуни после десетак дана.⁵⁴⁶ Неколико месеци касније, Конвент је Вандеји објавио рат до истребљења: војници револуције треба да бајонетом пробурозе све живо, да раскомадају земљу, запале куће, униште летину и посеку дрвеће. Најсвирепији међу републиканцима био је генерал Луј Мари Тиро (1756-1816), који је са својим „пакленим колонама“ Вандеју натопио крвљу и ројалиста и родољуба. Мушкарци, жене и деца убијани су без разлике. Војници који нису ревносно

---

⁵⁴⁵ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁵⁴⁶ Марко Марковић, *Истина о Француској револуцији*, Catena Mundi, Београд 2012, стр. 74.

испуњавали своју „револуционарну дужност“ извођени су пред стрељачки stroj по кратком поступку. После победе над војском емиграната и ројалиста, уследили су масакри масовна стрељања цивила. Грађански рат окончан је половином 1796. године.⁵⁴⁷ „Вандеја је показивала само још страшну хрпу рушевина. Око 900 000 индивидуа, људи, жена, деце и стараца беше погинуло, а мали број оних који су преживели покољ једва су налазили чиме да се прехране и куда да се заклоне. Поља су била опустошена, зграде порушене, куће попаљене.“⁵⁴⁸

Поред ројалистичке побуне у Вандеји, мере јакобинаца изазвале су и федералистичку побуну. Била је то побуна умерених револуционара и реакција на искључивање жирондинских посланика из Скупштине. Обухватила је велики део Француске: Нормандију, Бордо, Бретању, Лион, Ним, Тулуз, Марсељ и Тулон. У једном тренутку, 60 департмана било је у отвореној побуни против револуционарног режима у Паризу. Трупe из Париза брзо су упућене у провинцију да униште унутрашње непријатеље и издајнике револуције. Бројни су злочини почињени том приликом: Марсељ је осуђен да постане Град без имена, а на градски трг је постављена гиљотина, Тулону је после успешне опсаде наденуто име Лука Монтање, у Бордоу је формирана војна комисија која је одлучивала о погубљењима, у Нанту је стрељано и подављено око 5000 људи, а градски затвори били су толико препуњени да су чувари бацали ухапшенике у Лоару не би ли их се решили.⁵⁴⁹ Конвент је Лион, други по величини град у Француској, осудио на нестанак, усвојивши чувени декрет „Лиона више нема“. Град је требало да буде до темеља срушен, да би се на рушевине поставио натпис: „Лион је ратовао против слободе – Лиона више нема“. „Овај посао поверен је Кутону. Међутим, због благости коју је показао, Кутон бива смењен, а на његово место долазе Коло д'Ербоа и Жозеф Фуше који постају масовни крвници у Лиону. О суровости двојице терориста сведочи њихово писмо Конвенту у коме наглашавају да у 'подлом граду' нема невиних људи и да са неповерењем гледају на сузе покајања. Њиховим доласком, у Лиону почињу смакнућа у маси. Превише спора гиљотина замењена је топовском паљбом и

---

⁵⁴⁷ Бернардија Мелкиор-Боне, *Француска револуција*, Вајат, Београд 1990, стр. 35-36, 71, 87-88, 111-112 и 128; Луксардо Херве, *Француска револуција*, Младинска књига, Љубљана, Загреб 1989, стр. 37.

⁵⁴⁸ Гистав ле Бон, *Психологија Француске револуције*, Меркантиле, Загреб, 1924, стр. 80.

⁵⁴⁹ Ор. cit. стр. 71; Мелкиор-Боне, *Француска револуција*, Вајат, Београд 1990, стр. 87-89; Брахфогл, *Робеспјер*, Нолит, Београд, 1937, стр. 146.

коњичком сабљом. На пољану Брото 4. децембра 1793. године спроведено је шездесет везаних затвореника, да би тамо били убијени из топова са раздаљине од десетак корака. Оне које топовска паљба није убила, докрајчили су коњаници. Као награда за злочин, целатима је дозвољено да са лешева поскидају одећу пре него што их затрпају у масовну гробницу. Сутрадан су Д'Ербоа и Фуше издали проглас: 'Народни представници истрајаће немилосрдно у повереној им мисији. Народ им је ставио у руке гром своје освете и они га неће пустити из руку док не буду смрвљени сви непријатељи слободе. Они ће имати храбрости да корачају преко недогледних редова завереничких гробова, да би преко рушевина стигли до народне среће и обнове света.'⁵⁵⁰ За три месеца артиљеријским картечом, плотунима пешадије и гиљотином поубијано је око две хиљаде људи. Многе жртве нису ни покопане; тела су просто бацана у Рону. Фуше је тада говорио: 'Да, ми имамо смелости да потврдимо да смо пролили много нечисте крви, али једино из осећања човечности и по дужности... непрекидно убијамо непријатеље, истребићемо их на најпотпунији, најстраховитији и најбржи начин.'⁵⁵¹ А Коло д'Ербоа пред Конвентом правда масовна стрељања речима: 'Ми смо хтели да човечанство ослободимо страшног призора низа убијања, и зато су комесари одлучили да све осуђенике одједном униште. Ова жеља је дошла као израз искрене осећајности...'⁵⁵²

Большевици су се после Октобарске револуције нашли пред изазовом грађанског рата. Њихове вође сматрале су да свако ко жели трајан и демократски мир, мора бити за грађански рат против влада и буржоазије. Лењин је говорио да је револуција уствари рат у интересу милиона експлоатисаних људи, једини законити, правични и оправдани рат.⁵⁵³ Он тврди да се само снагом оружја може извојевати социјалистичка, трудбеничка револуција и победа социјализма. У грађанском рату који је потресао Русију од 1917. до 1920. године большевици су научили да се користе свим средствима да би дошли до победе. Њима је било битно да победе по сваку цену, а сматрали су да теоријско објашњење могу лако пронаћи касније. Они су искористили сељаке у борби против монархиста и буржоазије, да би касније приступили погубљењима сељака у име радника. Док су 'црвеноармејци' предвођени Семјоном Буђонијем

---

⁵⁵⁰ Стефан Цвајг, *Жозеф Фуше – лик једног политичара*, Етхос, Београд 2003, стр. 41.

⁵⁵¹ Оп. cit. 42.

⁵⁵² Оп. cit. 43.

⁵⁵³ Лењин, *Војна дела*, Војно дело, Београд 1962, стр. 23 и 168.

(1883-1973), Михаилом Фрунзеом (1885-1925) и Михаилом Тухачевским (1893-1937) побеђивали трупе Петра Врангела (1878-1928), Антона Дењикина (1872-1947), Александра Колчака (1874-1920) и Јозефа Пилсудског (1867-1935), револуционари су показали да нису спремни на милосрђе према било коме на кога падне сумња да је сарађивао са 'белогардејцима'. Када су Козаци одбили да признају болшевичку владу, Лењин је објавио 'рат козачкој контрареволуцији' и наредио страховите одмазде против козачких племена.⁵⁵⁴ У многим крајевима, нарочито на југу земље, одмазде су погодиле села. На оружаном насиље, присилне мобилизације, стрељања и паљења кућа, сељаци, многи тек пристигли из рата, одговорили су оружаном побуном. 'Због тога је период ... до дубоке јесени 1918. године време кошмарне и крваве борбе на њивама житородних села.'⁵⁵⁵ Грађански рат опустошио је земљу. Привреда је упропашћена, саобраћај и транспорт робе неорганизовани, болест и глад односили су хиљаде живота. Када је 1920. године наступио мир, Русија је изгубила балтичке области и Пољску, али је зато осталу територију чврсто контролисала болшевичка партија.⁵⁵⁶

Победа револуционара у грађанском рату у случајевима Француске буржоаске и Октобарске револуције, био знак да је револуција спасена с аспекта власти вођа револуције, али не и с аспекта остваривања идеала за које се револуција залаже. Колико је револуција била далеко од својих хуманих циљева најбоље показује то што су нови владари, да би овековечили своју победу и осигурали власт, наређивали окрутне мере према пораженим побуњеницима и према невиним грађанима, оптуженима да су сарађивали са непријатељима и издајницима револуције. На руку им је ишла устројеност војске, чија је „способност да почини мсовне злочине утемељена ... на њеним карактеристикама: командном односу, војној дисциплини, друштвеној затворености, војничкој солидарности и поседовању најубитачнијег оружја као средства за физичко уништавање непријатеља.

Командни однос може се посматрати у политичком и функционалном смислу. Командним односом се војска, правно и политички, везује за државу чија је институција, и то преко врховног командног ауторитета који је елемент

---

⁵⁵⁴ Алексије Јелачић, *Руска револуција и њено порекло*, Нова Европа, Загреб 1925, стр. 154.

⁵⁵⁵ Рој Медведов, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд 1986, стр. 152.

⁵⁵⁶ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

политичког система земље. Овим се обезбеђује поузданост армије као заштитнице државне политике. Командни однос се ту не завршава, он не везује само армију за државу и њену политику, већ обавезује све грађане на послушност и извршавање наређења претпостављеног који представља ауторитет државе, коме је држава 'дала опште овлашћење своје суверене власти, јер је ставила у његове руке грађане, па их принудила да му се потпуно повинују.'⁵⁵⁷ Тиме је омогућено остваривање одлука државног врха у условима ангажовања армије, што је суштина првог значења командног односа.

С обзиром на природу оружане борбе, нарочито на њену сложеност и неизвесност, неопходно је успоставити командни однос као однос функционалне координације којим се право доношења одлуке даје једном лицу на једном нивоу руковођења и повезују нивои руковођења непосредном личном одговорношћу командног лица нижег нивоа руковођења командном лицу вишег нивоа руковођења. Право претпостављеног да наређује и обавеза потчињеног да извршава наређења чине основу ауторитарности у војсци. Захваљујући ненарушеном командном односу војници могу да буду (зло)употребљени у сврхе политичке доминације.

Суштина војне дисциплине је у потпуном потчињавању личних интереса извршењу борбеног задатка. У зависности од свести војника и старешина о потреби оваквог потчињавања, разликујемо свесну и механичку дисциплину.

Друштвена затвореност узрокована је потребом да се спречи утицај људи ван система власти на војску, али и да правила понашања која важе у војсци остану унутар ограда касарни како не би угрозила грађанске друштвене вредности. У различитим друштвено-историјским условима друштвена затвореност обезбеђивана је на различите начине, пре свега избором старешинског кадра, системом војног школовања, ускраћивањем могућности утицаја на унутарармијски живот свим друштвеним чиниоцима осим посебно овлашћеним органима извршне или законодавне власти, формирањем обавештајних, контраобавештајних и безбедносних служби.

Због опасности и психофизичких напрезања којима су изложени у рату и начина живота и рада у миру, војнике повезује војничко (ратно) другарство, то јест осећање солидарности које снажи војничке колективе. Повезаност

---

⁵⁵⁷ Андре Гаве, *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд 1993, стр. 33.

појединца са колективом посебно је изражена у рату, када његова судбина зависи од судбине сабораца и јединице у целини.

Војска располаже најсавременијом ратном техником и наоружањем чији је деструктивни капацитет у току историје непрекидно повећаван. Добро организована група људи обучена да рукује таквим средствима, дакле војна јединица, употребљена у грађанском рату углавном чини више злочина него у рату против спољашњег непријатеља, јер се у грађанском рату теже разликују борци од небораца и савезници од непријатеља.

Сасвим је јасно да војска има способност да почини масовне злочине, али се поставља питање откуда у војсци толика спремност да се злочини почине? Човечанство је од 3200. године пре нове ере до данас живело у миру само двеста деведесет две године. Током преосталих миленијума вођено је четрнаест хиљада петсто тринаест ратова у којима је изгинуло 3,6 милијарди људи.⁵⁵⁸ Мада је употреба силе у односима држава забрањена нормама међународног права и сви унутрашњи правни системи забрањују употребу силе против владиних органа који обезбеђују принудно извршење права, ратови се још увек догађају. Ђуро Шушњић мудро каже да не би било ратова 'да у људима не борави, дубоко у њиховој природи, неки ратнички нагон.'⁵⁵⁹ Чињеница је да цивилизовано друштво, изузимајући пацифисте који представљају неутицајну мањину, прашта насиље у рату, па и награђује појединце који се на бојном пољу истакну храброшћу и разарањем. Наравно, постоји међународно право оружаних сукоба и обичаји ратовања међу цивилизованим народима, што ограничавајуће делује на вођење ратова и вршење насиља у њима. Неспорно је да насиља у ратовима има у изобилју и што га је више то је већа вероватноћа да буде и масовних злочина.

У ратовима се насиље врши пре свега зато што то од појединца тражи његова припадност војсци. У касарнама, у логорима и на полигонима, војници вежбају да се понашају на начин који ће им обезбедити да што дуже преживе у условима извођења борбених дејстава и да избаце из непријатељевог строја што више војника. Ступајући у војну средину, војник се прилагођава на њу и прихвата улогу која му је додељена. У реалности борбе, он се придржава деструктивних рутина како би преживео и био од користи војном колективу са

---

⁵⁵⁸ Гавро Перaziћ, *Међународно ратно право*, Београд 1963, стр. 18.

⁵⁵⁹ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја Штампa, Београд 2004, стр. 13.

којим се поистовећује, као и отаџбини и/или идеалима за које се бори. 'Овде је типично то што он из насиља не извлачи никакво задовољство, сем онога од ефикасног вршења дужности и учешћа у колективном уништавању консензуално дефинисаног непријатеља.'⁵⁶⁰

Међу војницима има и особа склоних насиљу, које покреће жеља за физичком акцијом, који налазе задовољство у патњама других, који се насиљем настоје ослободити психичке напетости, који траже нови идентитет или самопоштовање и поштовање других, желе да насиљем дођу до материјалних добара или друштвених признања и моћи, па им се рат чини zgodном приликом да то остваре. Неки од њих ступају у елитне и специјалне јединице, други постају снајперисти, трећи добровољно постају део казних експедиција и стрелачких стројева, а понеко постане херој склон самосталним операцијама у којима ризикује живот. Ове особе 'траже крв и крвављење и преко граница дужности, и ... извлаче знатне награде из свог сејања смрти и разарања.'⁵⁶¹

Наоружаним, обученим и дисциплинованим војницима, надахнутим идеалима револуције, вође револуције могу да манипулишу, указујући им на опасности које револуцији прете од унутрашњих непријатеља. У условима грађанског рата, унутрашњи непријатељ може да буде становништво неких побуњених области или припадници друге класе. Тада се идеалима револуције жртвују стотине хиљада људи, у крвавим оргијама нестају села и градови, а поједини крајеви земље остају пусти."⁵⁶²

Оправдање масовних злочина у револуцијама најчешће се налази у сфери вредности и циљева за које се револуција залаже, као исходиштем до кога ће довести крвава револуционарна борба, и практичном потребом, ефикасношћу и сврсисходношћу злочина као средства за заштиту револуције од њених, наводно свеприсутних непријатеља и издајника. Ово оправдање, међутим, не може да се уважи као тачно, јер злочини не воде успостављању слободе, нити може да постоји један последњи злочин, последња употреба насиља, после које ће друштво, неким чудом, прећи у блажено стање слободе, једнакости, братства. правде и свеопште толеранције. Масовни злочини нису могли да буду ни средство за заштиту од непријатеља револуције, јер су у оба случаја настављени

---

⁵⁶⁰ Ханс Тох, *Насилници*, Просвета, Београд 1978, стр. 291.

⁵⁶¹ Оп. cit. 291.

⁵⁶² Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

и када револуцији није претила опасност од контрареволуције (на врхунцу јакобинског терора и у време Стаљиновог великог терора). Масакри су, дакле, имали другачију употребну вредност за вође ових револуција – били су средство за осигурање власти. Револуција, чија је легитимност уздрмана њеном немоћи да оствари своја обећања, служи се насиљем, у покушају да на силу поврати легитимност или макар општу послушност. На овај начин, револуција се додатно удаљава од легитимности, јер је своју оштрицу, уместо ка остваривању циљева рационалним средствима, окренула ка масовном уништавању грађана. Како ни један поредак не може да се гради само на сили, посеже се и за другим, софистициранијим средствима. Револуција са неограниченим циљем, која траје и жели да своје трагање протегне у вечност, трага за новим апсолутом који би могао да замени апсолут старог режима. „Револуције су подметнуле експлозију идеологије и пропаганде, а ове су потчињавале и стављале у своју службу (у службу народа и слободе) уметност, науку и филозофију, ограничавајући стваралачке слободе и поробљавајући мисао. У револуцији је, најзад, зачет и модерни култ вође, произашао из плебејске средине.“⁵⁶³

5. Духовно насиље у револуцијама

Револуција доноси нове наде, идеје, вредности и обрасце понашања. Она никада не тежи само укидању институција „старог режима“ и редистрибуцији моћи, већ увек рачуна и на промену у сфери идеја. На крилима нових идеја револуција стиче следбенике, руши стари поредак, осваја власт и легитимише се. Револуционарно насиље, на почетку револуције, усмерено је само против оних делова претходног режима који још увек имају снаге да пруже било какав отпор новим друштвеним снагама, које преузимају власт и мењају друштвене односе. У свом зачетку, револуција не рачуна на насиље као на извор легитимности и основно средство револуционарне власти, него као на нужно зло оправдано узвишеним циљем револуције и привремено средство за извршење праведне казне над „старим режимом“. Тек неуспех у остваривању циљева револуције у тренутку када је власт већ прешла у руке револуционара иницира ширу употребу насиља у унутрашњој политици, што може да добије размере

---

⁵⁶³ Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1992, стр. 27.

революционарног терора. Физичко и духовно насиље тада се употребљавају паралелно, међусобно се допуњујући.

Изгледа као да радикализацијом револуција мења однос према насиљу и покушава да помоћу њега учврсти своју власт и макар привид легитимности у виду одсуства отворене критике и јавних политичких противника. Револуција као концепт друштвене промене, међутим, носи у себи заматак насиља, који се у извесним околностима развија до неслућених размера. За револуционаре је карактеристично манихејско поимање стварности. Они свет виде као бојно поље на коме се води огорчена борба између добра (које доноси револуција) и зла (чији је заточник „стари режим“). Револуција ће, по њиховом мишљењу, победити по сили нужности, али тек после великог, револуционарног насиља. То је најбоље исказао Брисо, говорећи: „Води се борба између слободе и тираније, између старог германског уређења и нашега... Све има да ишчезне, и ново стање ствари да се роди.“⁵⁶⁴ Ова борба подразумева употребу насиља, које револуционари сматрају фундаменталним, утемељујућим за „ново стање ствари.“ Будући да легитимност не само да не може да се задобије голим физичким насиљем, него и да је непрекидна примена физичког насиља сигуран пут за потпуни губитак легитимности и дискредитацију сваког легитимацијског обрасца, револуција користи и друга, рафиниранија средства за обезбеђивање подршке грађана и заснивање легитимне власти. Реч је о покушају револуције да на силу промени човеков духовни свет, да утиче на његову веру, уверења и ставове, да измени његов систем вредности, одреди његове потребе, придобије га за своје идеје или му их наметне.

Обилно коришћење духовног насиља проистекло је из недостатка физичког насиља, које не само што није потпуно ефикасно⁵⁶⁵, него не може ни да послужи као средство легитимности. Духовно насиље револуционари су употребљавали за ширење власти из сфере јавних послова у сферу приватности грађана, како би, стичући власт над унутрашњим човековим животом, над његовим мислима, осећањима и духовношћу, покушали да обликују стварност

---

⁵⁶⁴ Цитирано по: Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 279.

⁵⁶⁵ „Контрола понашања употребом физичке принуде није ефикасна, 'јер ако сломите човека мучењем, он ће вас увек мрзети' и настојаће да измени свој положај не водећи рачуна о средствима и не осећајући одговорност за оно што чини. Уз то онај ко врши присилу осећа сталан страх од онога над ким се сила извршава.“ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 27.

према својим идејама, увек с намером да у њој револуција постане легитимна. Одатле потиче тежња револуционара да цензуришу сваку писану реч, одреде оно што може да се изговори, идеологизују уметност, инструментализују религију, уреде по својим мерилима брак и односе у породици и преузму искључиво на себе васпитање деце.

У суштини, радикални револуционари духовно насиље које су спроводили правдали су уверењем да одабрана мањина свесних револуционарних делатника има историјску обавезу да наметне своју визију пасивној већини. То значи да је мисија револуционарне авангарде да ослободи, просвети и освести ту већину.⁵⁶⁶ Ово је водило масовној индоктринацији и свођењу људи на послушнике, без могућности за критичко промишљање стварности и стварања алтернативних политичких иницијатива. Таквим револуционарима може се упутити прекор Виктора Игоа: „Када би мозак човечанства био ту пред вашим очима, вама на располагању, отворен као страница књиге, ви бисте у њему прецртавали! Признајте да је тако.“⁵⁶⁷

Покушај да се легитимност стекне насилним убеђивањем почива или на специфичном схватању људске природе, по коме су људи подложни насиљу и не заслужују бољи третман, или на порицању постојања људске природе⁵⁶⁸, што отвара могућност да се људи мењају, или на прихватању чињенице да човек учи како да мисли и да се понаша.⁵⁶⁹ Из овог последњег проистичу покушаји да се уверење у легитимност поретка постигне васпитавањем грађана. У таквим случајевима, власт се понаша према грађанима као према деци, режим постаје изопачена „васпитна диктатура“⁵⁷⁰, а држава се претвара у фабрику васпитања по мери политичких вођа.

Духовно насиље почиње речима и симболима, јер је реч „насељена и пренасељена различитим слојевима значења и баш зато реч може да дирне у све слојеве нашега бића: свесне, подсвесне, несвесне“⁵⁷¹, док симболи представљају надстварно значење ствари и имају моћ да буде заборављена значења.⁵⁷² Често

---

⁵⁶⁶ Лењин, *Држава и револуција*, Култура, Београд 1967, стр. 29.

⁵⁶⁷ Виктор Иго, *Беседе*, Култура, Београд 1976, стр. 278.

⁵⁶⁸ Никола Милошевић, *Спорови о људској природи, у: Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд 2004, стр. 44-59.

⁵⁶⁹ Шире у: Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, ор. cit. стр. 47. и 182-186.

⁵⁷⁰ Карл Шмит, *Духовно-повесни положај данашњег парламентаризма, у: Норма и одлука, Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 185-193.

⁵⁷¹ Ђуро Шушњић, ор. cit. стр. 71.

⁵⁷² Ђуро Шушњић, *Жетва значења*, Чигоја штампа, Београд 2005, стр. 7. и 15-53.

су се револуционари опијали крвавим речима и њима заносили масе, да би касније, морали да с речи пређу на крвава дела, како маса не би помислила да је била преварена.⁵⁷³ Злоупотребљена у тренуцима велике кризе, реч има моћ да грађане збије у масу, а потом подстиче њену уобразиљу и манипулише њеним осећањима, покретима и изливима беса. Зато су револуције увек водили ватрени говорници. „Они говоре у име разума, држе да их он води, а уистину није то нипошто разум што их води.“⁵⁷⁴

Пошто моћ револуције на почетку, пре него што освоји власт, зависи од моћи речи, револуција често пожели да има монопол на јавну реч. Мада је слобода говора писане и штампане речи увек један од јавно прокламованих циљева, средство револуције често је цензура. Дobar пример је поређење броја штампаних гласила у време Француске револуције. У Паризу 1789. године било их је 184 и заступали су различита политичка становишта. Следеће године њихов број се повећао на 335, али их је већ 1792. године, после хајке на контрареволуционарне листове, остало 216. Десетак година касније, Наполеон је забранио све опозиционе листове; његов министар полиције Фуше угасио је десетине дневних листова, а преосталих 13 строго је цензурисао.⁵⁷⁵ У Совјетском Савезу цензура је била још јача, а све што је публикувано било је под строгим контролом бољшевичке партије. Зинаида Хипиус (1869-1945) забележила је да је у комунистичкој држави штампа дозвољена, али само државна. „Издају се једино комунистичке брошуре. Одговарајуће књиге још нису написане, све су старе - 'контрареволуционарне'; може да се причека, уосталом и хартије је мало.“⁵⁷⁶

Цензура је била начин да се контролишу информације, али и да се обликује свест људи и установе нови обрасци мишљења. Тако су гушене све алтернативе у корист водеће револуционарне струје и ширено уверење да је револуција легитимна, а поредак који она доноси најбољи могући, нужан или једини исправан. Истинитост речи за револуционаре спремне да чине духовно

---

⁵⁷³ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 58; Стефан Цвајг, *Жозеф Фуше, лик једног политичара*, Етхос, Београд 2003, стр. 36-37. и Гистав ле Бон, *Психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919, стр. 7.

⁵⁷⁴ Гистав ле Бон, *op. cit.*

⁵⁷⁵ Alistair Horne, *The age of Napoleon*, Modern Library, New York 2006, стр. 125.

⁵⁷⁶ Зинаида Хипиус, *Петербурички дневник 1919 – октобарска револуција очима њених жртава*, Сфариос, Београд 1989, стр. 29-30.

насиље није била важна – најважнији критеријум била је њихова употребљивост с аспекта идеја и идеологије револуције. Није неопходно ни да идеја буде рационална и истинита да би се прихватила и ширила, нарочито када у друштву владају егзистенцијална несигурност и страх. „Да би освојили и задржали власт револуционари се нису користили искључиво истинитим идејама, већ пре свега идеологијом.⁵⁷⁷ Они гледају на свет кроз призму система идеја који даје одговоре на масовна очекивања, макар одговор био лажан. О идеологији се не размишља на начин који би омогућио да се она критикује. Идеолози радикализма не поштују другачије мишљење, презиру 'невернике' и спремни су да свим средствима убеђују, заводе или затиру оне који им се супротставе. Уколико идеологију спроводе већи чистунци, утолико ће њена ригидност и рушилачка моћ бити израженија.“⁵⁷⁸ Идеолошкој индоктринацији подлежу сви, а посебно апарати принуде, који морају да се претворе у целате „новог стања ствари.“ Ово је познато још од времена када су принчеви од Орана у Низоземској врбовали протестанте у своју војску која се борила против Шпанаца, мада је већина становника у „ниским земљама“ била католичке вере. Оливер Кромвел је за своје војнике увео обавезно васпитање засновано на религиозно-пуританским основама.⁵⁷⁹ Француски револуционари су у војне јединице Републике упућивали комесаре са широким овлашћењима, да надгледају морал војске, постављају генерале или их шаљу на гилотину. Бољшевици су идеологизовали војску до те мере да се партијска контрола војске успостављена у Совјетском савезу сматра једним од најчвршћих облика цивилног (али не и демократског) надзора над оружаним снагама.⁵⁸⁰

Револуција своју идеологију уздиже на пиједестал једине могуће истине и захтева потпуну приврженост и непоколебљиву веру у своју мисију, по чему постаје слична религији.⁵⁸¹ Многи филозофи, социолози, политиколози и

---

⁵⁷⁷ „Свака је идеја, сама по себи, неутрална, или би требало да буде таква; човек је, међутим, оживљава, одсликавајући у њој своје страсти и своје махнитости; испрљана, претворена у убеђење, она се ужљебљује у времену, поприма облик збивања: тако настају идеологије, учења, и крваве лакрдије.“ Емил Сиоран, *Кратак преглед распадања*, Тиса, Београд 2004, стр. 7.

⁵⁷⁸ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁵⁷⁹ Љубомир Домазетовић, Петар Терзић, *Ликови и дела славних војсковођа новог века*, књига 4, ВИНЦ, Београд 1992, стр. 214.

⁵⁸⁰ Слободан Тодорић, *Склад војске и друштва у: Војни информатор 1-2*, јануар-април 2002, стр. 23.

⁵⁸¹ „Политички догматизам је или преузет или секуларизовани верски догматизам.“ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 110.

историчари учавали су да револуција почиње рационалним захтевима, али расте и шири се помоћу ирационалних елемената насталих у несталним вихорима кризе, у револуционарној ситуацији у којој веровање у идеале револуције, непогрешивост њених вођа, историјску нужност избављења човека кроз револуцију и цивилизацијску мисију револуције доспева до крајњег интензитета и, рушећи старе обичаје и веровања, поставља револуцију на место неупоредиве и апсолутне силе, која на мистичан начин управља животима и судбинама људи, развојем друштва, опстанком држава и историјским путем човечанства. Ле Бон је, на пример, истицао мистичну и афективну логику револуције, са њиховим елементима потпуно туђим разуму, као истинску логику победе револуције. Анализом догађаја у Француској револуцији, он је утврдио да се снага револуције није налазила у њеним начелима, нити у новим институцијама. „Ако је револуција била врло јака, ако је наметнула Француској насиља, убиства, рушевине и ужасе страшнога грађанскога рата, ако се напославодобитно бранила против Европе у оружју, то је зато што је основала не нови режим, него нову религију... Човек хипнотизован својом вером постаје тада апостолом, готовим да жртвује своје интересе, своју срећу, па и сам живот за славодобиће те среће.“⁵⁸² Слепа вера у револуцију уводи у историјску револуцију политичку нетолеранцију са снагом верске нетрпељивости и, као последицу тога, прогон политичких „неверника“ у име „истинске“ и „једине свете“ идеологије.

У револуционарном „новом стању ствари“, постоје и „нови апостоли“. То су вође револуције, гласноговорници револуције као нове вере. Робеспјер је себе сматрао изабраником неба са мисијом да свој народ доведе у царство среће.⁵⁸³ Сличан образац уочљив је и у Октобарској револуцији, где „Лењин постаје великим апостолом мржње и освете. И у исто време, пред маштом занесених, подивљалих, помахниталих људи искрсава идеал новог, лепшег, сунцем обасјалог и дивног живота: иза мука доћи ће освета, иза крви доћи ће срећа, коју сваки схвата на свој начин.“⁵⁸⁴

„Вера у револуцију, јављајући се у тренутку када се сумња у све вредности старог режима, па и у божју промисао, задовољава људску потребу за

⁵⁸² Гистав ле Бон, *Психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919, стр. 8. и 13.

⁵⁸³ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 286.

⁵⁸⁴ Алексије Јелачић, *Руска револуција и њено порекло*, Нова Европа, Загреб 1925, стр. 146.

веровањем, јер је човек између осталог и *homo religiosus*. Различити празници подсећали су на верске свечаности; недостатак укореењности у традицији револуционари су покушавали да надокнаде грандиозношћу. Француски револуционари су 14. јула 1790. године организовали празник Федерације. За ту прилику на улазу на Марсово поље подигнут је троструки славолук висок 25 метара, а у средини је постављен олтар Отаџбине. Празник Јединства прослављен је 10. августа 1793. године, када су учесници једне процесиије на тргу Републике у подножју гипсане статуе Слободе спалили симболе старог режима. Ватра уприличена за ту свечаност названа је ватром очишћења.⁵⁸⁵

Прве револуције, у Холандији и Енглеској, биле су у знатној мери подстакнуте верским разлозима – борбом против католицизма око питања верске слободе за протестанте. Верски фанатизам протестаната био је важна покретачка снага у овој борби, а фанатизму нису одолеле ни најзначајније вође револуције, попут Оливера Кромвела. У то време, религија је била значајан извор легитимности, па се и револуција, по природи политичких процеса, легитимисала вером. Касније, у доба Француске револуције, долази до јачања атеизма и таласа дехристијанизације. Ни француски револуционари, међутим, нису се одрекли религије као средства за стицање легитимности. Разлика је била у томе што су оно понудили замену за католичанство у виду патриотско-револуционарног култа Разума, праћеног народним светковинама, које је организовала радикална левица.⁵⁸⁶ У овој револуцији родила се и идеја заснивања потпуно нове религије. Била је то идеја Максимилијана Робеспјера, који је, борећи се против атеизма, у свом покушају да приграби монопол на идеологију,⁵⁸⁷ желео да француском друштву подари веру у Врховно биће као духовну основу за републиканске врлине. Више од једног века касније, револуција у Русији довела је до потискивања православља и замене вере у бога вером у комунизам, неприкосновеност бољшевичке идеологије и култом вође.⁵⁸⁸ „Обоготворени вођа револуције био је Лењин. После смрти, његово тело заштићено је од пропадања и изложено у маузолеју, како би становници

---

⁵⁸⁵ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁵⁸⁶ Бернардина Мелкиор-Боне, *Француска револуција*, Вајат, Београд 1990, стр. 88-94. и Драгољуб Мићуновић, *Филозофија минима*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 192.

⁵⁸⁷ Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, *op. cit.* стр. 208.

⁵⁸⁸ Никола Милошевић, *Има ли историја смисла*, ЛИО, Г.Милановац 2000, стр. 66.

Совјетског Савеза могли у сваком тренутку да се поклоне великом вођи, као што су се пре револуције молили пред моштима светаца.⁵⁸⁹

За револуцију, с обзиром на то да она обећава слободу, насиље над људима, покушаји насилног мењања људске природе или преваспитавања људи, спорна су средства, јер им је исход, на основу историјског искуства, успостављање ауторитарног режима, а не ширење слободе. Њихова примена повезна је са двоструким изазовом који се појављује пред револуцијом. „Оне желе да брзо затру старе вредности и устаљене навике и још брже успоставе нове. Усвајање вредности, чак и када је постигнут друштвени консензус у вези с тим, захтева време. На раседу између жеља и могућности отвара се простор за духовно насиље⁵⁹⁰, које унесређује људе и сакати душе. Из духовних мучионица излазе духовни богаљи.⁵⁹¹

Духовно насиље је непријатељ човека, истине и слободе. Духовном тортуром поништава се морални интегритет људи, изазивају трајни поремећаји свести и промене личности. „Најгоре нас савијају невидљиве руке.“⁵⁹² Помоћу њега се мења перцепција стварности, ствара лажна слика догађаја и процеса и искривљена унутрашња логика у присилно затвореној друштвеној ситуацији, што онемогућава проналажење рационалних одговора на изазове са којима се друштво подвргнуто духовном терору суочава.⁵⁹³ Духовно насиље гуши слободу говора, а слободу мишљења третира као преступ и издају, што отежава настанак другачијих политичких визија. Уместо ширења слободе, духовно насиље је спутава, стварајући услове за страховладу, што потврђује чињеницу да употреба непримерених средстава не може да води ка остваривању узвишених циљева. Без обзира на то што духовно насиље може да створи привид легитимности унутар насилно промењене перцепције стварности у једном изолованом друштву, оно представља пад у односу на универзалне

---

⁵⁸⁹ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁵⁹⁰ *Op. cit.*

⁵⁹¹ „Ако би последице духовног насиља било могуће посматрати као и последице физичког насиља, онда би убрзо установили да имамо неупоредиво више духовних него телесних богаља. Озледе душе дубље су од повреда тела.“ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, *op. cit.* стр. 21.

⁵⁹² Ђуро Шушњић, *Орвелијана*, Чигоја штампа, Београд 1999, стр. 10.

⁵⁹³ „Идеолог тумачи догађаје... у складу са својим интересом, тако да по вољи прекраја чињенице, или их уништава, или измишља нове.“ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, *op. cit.* стр. 11.

вредности који не води остваривању циљева револуције, што значи да револуција која га примењује пада на тесту легитимности.

VI РЕЗУЛТАТИ КАО ИЗВОР ЛЕГИТИМНОСТИ РЕВОЛУЦИЈЕ

1. Рушитељи и неимари

Прва очигледна победа револуције над „старим режимом“ почива на рушилачкој моћи, на фундаменталном насиљу које прекида уврежене друштвене токове и у прах претвара окоштале институције збаченог поретка. Њена права победа, испуњење циљева револуције и промена квалитета друштвених односа и процеса, почива на њеној стваралачкој моћи. Тако револуција у самој својој бити садржи два различита и међусобно супротна принципа – рушилачки и стваралачки.⁵⁹⁴ У њиховом односу и начину на који се манифестују налази се одговор на питање о легитимности револуције.

Да би циљеви револуције били остварени, неопходно је да буду укинута они односи и установе који су спречавали или битно успоравали еволутивне токове ка истом исходу. Њихово укидање револуција постиже кршењем правног оквира постојећег поретка, што значи испољавањем рушилачког начела, али позивајући се на метаправни карактер својих циљева, дакле, на стваралачко начело. Револуција је политички израз одушевљења новим, прогресивним идејама и непоколебљиве вере да се такве идеје могу остварити радикалним

---

⁵⁹⁴ „Поред човека који ствара живи човек који руши; један је у стању да на месту где није било ничег учини да се појави нешто, други је у стању да на месту где се појавило нешто учини да не буде ничег... један се потврђује стварањем, други разарањем...“ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 140.

резом. Она подразумева провалу страсти у историју⁵⁹⁵, страсти која руши све што је било омражено у једном поретку, али не ради задовољења рушилачког нагона и примитивног ужитка у уништавању, него због стварања „новог стања ствари“.

Све револуције почињале су насиљем, а револуционари су налазили начина да се наоружају, иначе би „стари режим“ спречио промене. Холандски калвинисти били су наоружани, а придружила им се и флота; парламент у Енглеској, да би се борио против краља, брзо је окупио војску коју је реформисао Кромвел, претварајући је у најсавршенију ратну машинерију свог времена; у Славној револуцији, присуство холандске војске обезбедило је да револуција располаже значајнијим војним ресурсима од енглеског краља; Америчкој револуцији погодивала је широка дисперзија војничког ресурса, то јест постојање милиције састављене од наоружаних грађана, названих *minute-man* због спремности да у сваком тренутку одговоре потребама одбране колонија; све револуције у Француској почињале су нападом народа на складишта оружја⁵⁹⁶; бољшевици су 1917. године припремили оружани устанак и развили систем агитације у царској војсци који им је омогућио велики утицај на држање читавих јединица, а нарочито на морнарицу.

Оружано насиље не би могло да прерасте у револуцију да легитимност власти већ није била доведена у питање и да револуцију није подржао велики број грађана. У тренутку када револуција почиње, моћ више није у поседу старих лидера, него на улицама на којима се народ буну. Један од вођа мењшевика, Николај Чхеидзе (1864-1926), добро је описао ову појаву у обраћању депутатима Државне думе, 14. фебруара 1917. године: „Улица, господе, почиње да говори. Не знам да ли је то лоше или добро, али то је чињеница. Стога сматрам да не можете пренебрегнути директиве те улице.“⁵⁹⁷ Сама чињеница да се моћ налази на улици говори о томе да се друштво нашло у

---

⁵⁹⁵ „...морамо рећи да се ништа велико на свијету није извршило без страсти.“ Г.В.Ф.Хегел, *Филозофија повјести*, Култура, Загреб 1951, стр. 39.

⁵⁹⁶ „...14. јула 1789. године Парижани су се прво упутили ка Арсеналу, где су се докопали мање количине оружја, затим у Дом инвалида, одакле су однели око 32 000 пушака и 20 топова и, коначно, јуришали су на Бастиљу, при чему се нада да ће тамо наћи још оружја подударила са жељом да се сруши симбол краљевске самовоље; у зору 28. јула 1830. године побуњеници су заузели Арсенал и барутану Салпетријер, а 23. фебруара 1848. године побуњена сиротиња опљачкала је магацине с оружјем.“ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁵⁹⁷ Рој Медведов, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд, 1986, стр. 49.

политичком вакууму у коме не важе дотадашњи обрасци понашања, забране и закони. Револуције се, међутим, не би догодиле да се „старом режиму“ нико није супротставио и уздрмао га озбиљном претњом оружаног насиља. „Познати су нам многи примери сасвим немоћних режима којима је било допуштено да дуго опстану – или зато што није било никог ко би проверио њихову снагу и открио њихове слабости, или зато што су били довољно срећни да не буду увучени у рат и доживе пораз. Дезинтеграција често постаје очигледна тек у директној конфронтацији; па чак и тада, када је моћ већ на улицама, потребна је нека група људи да ту моћ прихвати и да преузме одговорност.“⁵⁹⁸

Проблем за легитимност револуције настаје када рушилачки принцип постане доминантан, а насиље, као његов најупечатљивији израз, постане омиљено, па и једино средство револуционара. Насиље нема моћ да створи нове вредности, унапреди односе и изгради установе. Оно, напротив, често спутава и гуши стваралаштво, а његова (зло)употреба не може да буде оправдана политичким, економским, војним и другим разлозима. Доминација рушилачког принципа над стваралачким доводи до тога да се револуција одриче својих идеала, да револуционари издају властите идеје и запостављају остваривање циљева револуције, ради стицања и очувања власти. Управо због тога револуција не само да не може да оствари циљеве, него губи и легитимност.

Револуционарни режими који привидно продужавају револуцију пројектујући остварење њених циљева у далеку будућност, у ствари користе паролу попут „перманентне револуције“, „трајне револуције“, „залеђене револуције“, „тешке револуционарне борбе“ и „живљења револуције“ ради овековечавања владавине насиљем. Револуционари који, када освоје власт, постају заступници диктаторских овлашћења, задовољавајући се само променом ауторитета на власти, а не и њених постулата, пристајући на то да онима којима су обећавали слободу и истину дају само тамницу и лаж, не могу се сматрати истинским револуционарима, него само побуњеницима. „Тип побуњеника против неког ауторитета препознаје се по томе што је његов бунт психолошки површан. Он се не буни из принципа против ирационалних ауторитета, него зато што један ауторитет коме се до тада покораво жели да замени неким

---

⁵⁹⁸ Хана Арент, *О насиљу*, Александрија Прес, Нова српска политичка мисао, Београд, 2002, стр. 62.

другим. Чим му то пође за руком, он се од побуњеника претвара у жестоког конзервативца, у страсног чувара новог *statusa quo*.⁵⁹⁹

Власт таквих режима никада није легитимна и ничим се не може оправдати, никаквим спољним или унутрашњим опасностима, јер нам историјско искуство револуција, посебно Француске буржоаске и Октобарске револуције, показује да су непријатељи често измишљани и да је терор био најјачи када револуцији није претила реална опасност која би изискивала насиље, а нарочито насиље над споственим грађанима. „Структура жртава страховладе тих режима, али и политичка ситуација, јасно указују на то да се перманентна употреба насиља као средства владања не може објаснити само ситуационим чиниоцима. Злочини, посматрани као последица конкретних људских активности, могу се објаснити психолошким факторима, пре свега карактером појединих револуционара.“⁶⁰⁰

У револуцијама је, заиста, било много примера такозваних револуционара које је покретало само „разарање старог режима и ликвидација свих његових носилаца.“⁶⁰¹ Њихови рушилачки пориви сеју мржњу, страх и смрт, а уверење да се боре за више циљеве омогућава им да без кајања и гриже савести одговоре, попут Робеспјера на Дантонову примедбу да је терор погодио и криве и невине: „А тко вам каже да је и један невини убијен.“⁶⁰² Као што је приметио Емил Сиоран, „упоређен са човеком који располаже једином истином, својом истином – ђаво изгледа прилично јадно.“⁶⁰³

Познате су садистичке склоности појединих француских револуционара, на пример Жана-Батиста Карера (1756-1794), који је руководио погубљења напријатеља револуције у Нанту, или Жозефа Лебона (1765-1795), који је губилиште поставио испод свог прозора како би надзирао погубљења и посматрао крике умирућих, а касније је њихове лешеве слагао у непримерене положаје.⁶⁰⁴

---

⁵⁹⁹ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 96.

⁶⁰⁰ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁶⁰¹ Никола Милошевић, *Има ли историја смисла?*, ЛИО, Горњи Милановац 2000, стр. 16.

⁶⁰² Константин Бастаић, *Жорж Жак Дантон*, у: Дантон и Мара, *Одабрани чланци*, Култура, Загреб 1955, стр. 272.

⁶⁰³ Емил Сиоран, *Кратак преглед распадања*, Тиса, Београд 2004, стр. 8.

⁶⁰⁴ Гистав ле Бон, *Психологија Француске револуције*, Меркантиле, Загреб 1924, стр. 72-80. и 84-85.

Поред садизма, ауторитарност душевног склопа неких револуционара утицала је на широку употребу средстава потпуно непропорционалних револуцији – јер је то од оваквих личности захтевао ауторитет коме су били некритички одани. Многи Стаљинови сарадници били су ауторитарне личности, а њихова политичка делатност апсолутно није кореспондирала са циљевима Октобарске револуције. Георгиј Маљенков (1902-1988), на пример, 1937. године извршио је дословно физичко уништење партијске организације у Белорусији, под изговором тражења унутрашњег непријатеља у редовима бољшевика.⁶⁰⁵

Узрок рушилачког понашања у револуцији могу да буду и конформизам и страх, који код вођа револуције може чак и да поприми размере параноје (као код Стаљина).

Револуција, међутим, не настаје искључиво као манифестација људског мотива рушења. Истински револуционар је, пре свега, стваралац који се „свим својим бићем устремио ка мењању постојећег у складу са најрационалнијим и најхуманијим могућностима које су заробљене у крилу постојеће друштвене организације.“⁶⁰⁶ Стваралаштво је принцип који на најочигледнији и најпотпунији начин револуцију чини различитом од побуне. Револуција ангажује људе који стварају, а своје барикаде подиже „од гомиле идеја и гомиле патњи.“⁶⁰⁷ Она је израз човекове потребе да испољи стваралачке способности у политици и утиче на историјске токове, како би живео у свету уређеном по мери човека. „Људски дух има потребу за откривањем, стварањем и уношењем реда и смисла у све(т) око себе и у себи, па се не може помирити да историјско догађање остане изван моћи његова деловања... Али човека не занима само стварност каква *јесте* и каква *је била*, него и каква *може* и *треба* да буде.“⁶⁰⁸

Успостављање нове легитимне власти за револуцију је већи изазов него рушење „старог режима“, јер „рађање сваке нове епохе праћено је кризом ауторитета старе, па би се са ваљаним разлозима могло тврдити да је темељитост сваког епохалног преображаја сразмерна темељитости с којом се преиспитују до тада важеће структуре ауторитета.“⁶⁰⁹ У револуцијама,

---

⁶⁰⁵ Рој Медведов, *Сви Стаљинови људи*, Свјетлост, Сарајево, 1987, стр. 31-32, 60-67. и 162.

⁶⁰⁶ Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995, стр. 189.

⁶⁰⁷ Виктор Иго, *Јадници*, том 2, Рад, Београд 1960, стр. 516.

⁶⁰⁸ Ђуро Шушњић, *Недовршен разговор*, Чигоја штампа, Београд 2008, стр. 220.

⁶⁰⁹ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 260. „Када је нестало угледа и традиције, социјална зграда се ненадано срушила.“ Гистав ле Бон, *Психологија француске револуције*, Меркантиле, Загреб 1924, стр. 22.

преиспитивање ауторитета и легитимности претходне власти и поретка води ка одбацивању и једног и другог. Легитимност револуције не успоставља се тим одбацивањем, него се гради на основу њене способности да обогати сферу политичких идеја и практичних системских решења за уређење политичких и друштвених односа. За ово су способни људи „револуционарног карактера“, који се „одликује тежњом да, надахнут будућношћу, измени судбину, поричући предодређене исходе у људском животу увидом у узроке и изворе оне ирационалности која је омогућавала и јемчила превласт елементарности и стихије над свесним животом и могућностима достојанства, усправности и самоодређења човека.“⁶¹⁰

Револуција се с правом може схватити као еманација стваралачке моћи. Пруски генерал и војни реформатор Август Гнајзенау (1760-1831) приметио је да је управо револуција Француску „подигла до врхунца величине ... револуција је пробудила све њене снаге и дала сваком појединцу подесно поље за његову делатност. Какве бескрајне склоности дремају неразвијене у њедрима једног народа.“⁶¹¹

Све су револуције, заиста, створиле нешто ново. „Револуција у Низоземској учинила је Холандију првом и водећом капиталистичком земљом на свету, стварајући најпрогресивније друштвене односе тог времена. Слично томе, Славна револуција у Енглеској успоставила је узорну парламентарну монархију и капитализам. Амерички рат за независност, који је објединио револуцију и антиколонијалну борбу, утицао је на политичке токове у Европи. Декларација о независности велико је надахнуће француским револуционарима; свест о постојању земље слободних грађана представљала је подстицај за све касније револуције, по неким мишљењима снажнији од филозофије просветитељства. Француска револуција била је у пуном значењу друштвено-политичка револуција. Она је историјски пример рушења превазиђених друштвено-економских односа и политичких институција које су постале кочнице даљег економског и културног развика. Промовисала је прво идеју парламентарне монархије, а потом републиканско уређење, грађанска права и слободе, политичко ангажовање жена, идеје комуне и комунизма. Јулска револуција у Француској 1830. године, за само неколико дана – колико је

---

⁶¹⁰ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 96-97.

⁶¹¹ Едвард М. Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд 1952, стр. 113.

трајала, показала је да нема и не може бити враћања зупчаника историје уназад и означила крај идеје апсолутне монархије засноване на божанском праву. Тада је Француска постала парламентарна монархија. Револуција из 1848. године актуелизовала је републиканско уређење, дала подстрек прогресивним снагама у средњој Европи и утицала на развој националне свести угњетених народа који тада истичу своје захтеве за политичким слободама. Фебруарска револуција у Русији 1917. године означила је крај царског самодржавља. У свим овим буржоаским револуцијама постоји богатство револуционарних струјања, политичких програма, практичних настојања да се учврсте нови политички системи и њихове установе. У току ових револуција прокламована су права и слобода које спадају у најзначајнија достигнућа модерне цивилизације, јер су израз 'нових схватања да власт мора бити ограничена, да утврђивање права и слобода људи истовремено представља и тврђаву која људе штити од миленијумских узурпација које је власт практиковала на основу силе с којом би располагала, а да и не размишља има ли икакво право на своје тиранско понашање.'⁶¹² Ни Октобарска револуција није била само рушилачка. 'Неки ће је сматрати важним догађајем за ослобођење човјечанства од угњетавања, док ће је други сматрати злочином и катастрофом.'⁶¹³ На Трећем сверуском конгресу 1918. године прокламована је Декларација о правима радног и експлоатисаног народа. Такође, Октобарска револуција пресудно је утицала на убрзану индустријализацију у Совјетском Савезу.⁶¹⁴

Стваралачки принцип револуције можда је на најбољи начин потврђен декларацијама о правима и слободама, посебно онима усвојеним у Америчкој и Француској буржоаској револуцији. Реч је о документима од изузетног значаја за цивилизацију какву данас познајемо, а по речима Бертранда Расела (1872-1970), тек је са овим револуцијама демократија постала важна политичка сила „јер је власт готово свих великих држава била аристократска све до Америчке и Француске револуције.“⁶¹⁵ Ове револуције су потврдиле истинитост Локових и Монтескјеових теорија о подели власти, односно контроли и равнотежи законодавне, извршне и судске власти, и показале да Русоова идеја о јединству

---

⁶¹² Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 177.

⁶¹³ Едвард Халит Кар, *Руска револуција – од Лењина до Стаљина*, Глобус, Загреб 1984, стр. 21.

⁶¹⁴ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.

⁶¹⁵ Цитирано према: Војислав Становчић, *op. cit.* стр. 177-178.

власти (у јакобинској интерпретацији) води у злоупотребу и терор. Поједини револуционари и државници, попут Џејмса Медисона (1751-1836) знали су да је поседовање монопола на власт и могућност њене концентрације у рукама једне особе или групе људи опасност за слободу свих грађана, па су заступали плурализам „као реалну гаранцију човекових права и слобода.“⁶¹⁶

Револуције су, свакако, допринеле развоју политичке теорије и праксе која уважава човека-грађанина као активног чиниоца у политичком животу и ширењу идеја које су обликовале свет у коме живимо. Ова чињеница, ипак, не може да послужи револуцијама у којима је рушилачки принцип потиснуо стваралачки као средство за легитимисање. Револуција „мора знати да у борби против политичког апсолутизма нема бољег лека од политичке слободе, зато што је политичка слобода најмање ограничена од свих видова политичке ограничености.“⁶¹⁷

2. Последице револуција

Све револуције легитимишу се циљевима. Циљеви, међутим, нису довољни за стицање легитимности. Начин на који револуционари управљају, како владају и која средства при томе користе битно доприносе стицању или губитку легитимности. За легитимност револуције најважнији су њени резултати. Резултати су најважнији и са практичног становишта, али и са становишта хуманости. Није свеједно да ли револуција потврђује и утврђује (у институционалном смислу) циљеве и вредности у име којих се револуција подиже или их поништава и онемогућава њихово остваривање. Ако револуција на свом путу изгуби усмерење ка циљевима и вредностима које је сама прокламовала, ако не износи из сфере могућности и не претвара у стварност друштвене односе и установе, рационалније и хуманије од оних постојећих, онда је она не само узалудан, него и опасан покушај скраћивања историје, уз изазивање нестабилности и велике жртве. Таква револуција не може да се легитимише својим исходом. С друге стране, ако револуција прерасте у релативно стабилан поредак заснован на новим вредностима на које се позива, уз тенденцију приближавања својим идеалима и ако се у том поретку остварују

---

⁶¹⁶ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 204.

⁶¹⁷ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 260.

циљеви револуције, таква револуција се легитимисала својим резултатима. Подробије испитивање последица револуције и њиховог утицаја на њену легитимност могуће је путем историјске верификације.

Револуција у Низоземској тесно је повезана са ослободилачким ратом вођеним против Шпаније, који је, после многих битака и великих људских и материјалних жртава, донео Уједињеним провинцијама независност и враћање политичких слобода које Шпанци нису поштовали. Независност од шпанске круне, политичке слободе, слободна трговина и, пре свега развој капитализма, довели су до економског просперитета, учинивши Холандију најбогатијом и најнапреднијом државом тог доба. Поред тога, Уједињене провинције биле су република у којој је свако градско веће слало представнике у скупштину своје провинције, а свака провинција у сталешку скупштину која је управљала унутрашњим и спољним пословима. У погледу политичких идеја, посебно схватања легитимности власти, ова револуција била је весник новог доба. У јулу 1581. године, у Хагу, представници пет низоземских провинција (Холандије, Зеландије, Утрехта, Брабанта, Фландрије и Гелдерланда) потписали су чувени документ о одрицању, којим су се ове провинције званично одрекле лојалности шпанском краљу. У том документу изричито се наводи да „владара који са поданицима поступа као са робовима и руши њихове слободе не треба више сматрати законитим сувереном, те је његово свргавање легитимно.“⁶¹⁸ Када је реч о слободи савести и вероисповести, значајан корак ка њиховом остваривању било је склапање Вестфалског мира 1648. године, после ког је Низоземска реформисана црква постала званична црква у већини провинција „ниских земаља“. Нажалост, верска толеранција није се односила на скоро две трећине становништва (католици, Јевреји и различити дисиденти), што се огледало у негирању њиховог права да обављају високе дужности у новој републици.⁶¹⁹ Крајем XVII века верска толеранција се повећала и постала знатно шира него у другим државама хришћанског света. Убрзо су у Холандију порхлили филозофи, научници и уметници који су због свог стваралаштва били прогоњени у својим земљама, па је Холандија „постала 'школа Европе' у

---

⁶¹⁸ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 8, *Почетак доба разума*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 438.

⁶¹⁹ Чарлс Тили, *Европске револуције 1492-1992*, ЦИД, Подгорица 2005, стр. 67.

трговини и финансијама, у науци и филозофији“.⁶²⁰ Сенку на резултате ове револуције баца чињеница да је у републици постојао јак унутрашњи сукоб између провинција, у облику сепаратистичких тенденција, као и између пацифистичког духа трговачке републике и ратнички настројене аристократије, у виду политичких борби, али и градских немира са изливима насиља. У овој борби убијен је Јан де Вит (1625-1672) и његов брат Корнелис, после чега је ратничка аристократија превагнула.⁶²¹

Прву енглеску револуцију иницирала је краљева жеља и покушаји да својевољно разрезује порезе, чему се супротставио велики број припадника богатих слојева енглеског друштва и Доњи дом парламента. Као резултат револуције, у време Кромвелове диктатуре порези су знатно повећани и постали виши него у било ком тренутку владавине краљева Чарлса I и Чарлса II.⁶²² Освајачки апетити који су се појавили у току револуције распламсани су жељом револуционара да Комонвелт постане „други Рим на Западу“. То је Енглеску водило у низ сукоба за превласт на мору, пре свега у ратове против Холандије. Од слободе савести и вероисповести није остало скоро ништа. Пуританци који су пре револуције захтевали већу толеранцију, прогонили су католике, англиканце, дисентере и присталице других верских учења. Покушај да се пуритански морал озакони уродио је цензуром, забраном позоришних представа, коњских трка, борби петлова, рвачких мечева и сличних облика разоноде, ликовна уметност је скоро замрла, а музика је наилазила на одобравање само ако је била у служби цркве. Парламент је усвојио уредбу о цензури којом је појачан закон из доба краљице Елизабете I (1533-1603) и утврђено да се ниједна књига, брошура, спис и слично не може штампати без одобрења особа које је за то овластио парламент.⁶²³ Прељуба је кажњавана смрћу, војници су упадали у куће и проверавали да ли укућани поштују правила поста, а недељом је био забрањен световни рад. Неки сматрају да је пуритански режим побољшао морал Енглеза, дајући му ред и чистоту, али се с правом тврди и да је овај режим спутавао интелектуалне слободе и духовни развој грађана,

---

⁶²⁰ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 9, *Доба Луја XIV*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 163.

⁶²¹ Оп. cit. стр. 168. и 172.

⁶²² Оп. cit. стр. 193.

⁶²³ Оп. cit. стр. 214.

као и да је подстицао лицемерје оличено у притворном прихватању пуританских начела као паравана за пороке.⁶²⁴

Кромвелов режим, апсолутистичкији него краљев⁶²⁵, имао је упориште у војсци и грубој сили, а спроводио је и духовно насиље. Његова обележја била су стално ратно стање, нелегална опорезивања, самовољна хапшења, суђења без одговарајуће процедуре и фанатична религиозна реторика. „Кромвелова владавина је постала тако омражена као што ниједна власт никада није била у Енглеској ни пре, ни после.“⁶²⁶ После Кромвелове смрти, генерал Џон Ламберт (1619-1684) покушао је да одржи „режим мача“ у Енглеској и извршио је државни удар, по речима Џона Милтона (1608-1674), „најнелегалнији и најскандалознији“, јер је војска потпуно потчинила и распустила парламент. „Режим мача“ пропао је када су војници одбили команду официра-узурпатора да се боре против трупа генерала Џорџа Монка (1608-1670). После Монкове победе, спроведени су избори. На основу резултата избора, већину у парламенту имали су ројалисти и тиме је започела рестаурација монархије.

Резултат Прве енглеске револуције – прелазак стварне власти са краља на парламент и са Дома лордова на Доњи дом – ипак је преживео рестаурацију.⁶²⁷ Краљева апсолутна власт „по милости пожјој“ више није сматрана легитимном у Енглеској. Легитимна је могла да буде само власт представника грађана и то представља најзначајнији допринос ове револуције. Револуција је позитивно утицала и на развој економије и трговине у Енглеској, а установила је и суђење уз обавезну пороту, што је био значајан напредак.

Пуританска револуција покушала је да трајно одвоји енглеско друштво од римокатоличких начела и можда би у томе и успела да Енглеска није доживела рестаурацију. Други краљ после рестаурације, Џејмс II (1633-1701), пошто је био католик, покушао је да реafirмише католичанство у Енглеској, тако да је „опасност папизма“ отклонила тек Славна револуција.

Друга енглеска револуција није случајно названа Славном. Била је то прва велика револуција која је релативно брзо и без проливања крви прешла у стабилан поредак и остварила своје циљеве. Пре свега, она је пресудно утицала на трајно утемељење помирења и баланса између принципа поретка и принципа

⁶²⁴ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 9, *Доба Луја XIV*, op. cit. стр. 188.

⁶²⁵ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 201.

⁶²⁶ Вил Дјурант, op. cit. стр. 194.

⁶²⁷ Op. cit. стр. 233

слободе у Енглеској. Друго, после револуције власт је са краља пренета на парламент, чиме је Енглеска дефинитивно постала парламентарна монархија, а касније је ширење бирачког права обезбедило миран развој демократије. Ниво слобода знатно је повећан о чему несумњиво сведочи слобода штампе, развој науке и уметничко стваралаштво. Славна револуција енглеском друштву, раније дубоко подељеном верским разликама и нетрпељивошћу, донела је већу верску толеранцију од оне која је постојала у било којој европској земљи, с изузетком Холандије. Толеранција се није односила на католике и унитаристице, а делом и на дисентере. Ова револуција коначно је отклонила опасност насилног враћања католицизма у Енглеску, чиме је отворен пут за мирно ширење верских слобода. Већ у време владавине Виљема III (1650-1702) положај католика је побољшан. Изузетак је била Ирска, која се побунила у корист збаченог краља Џејмса II (1633-1701) и претрпела пораз. Револуција је донела и економски полет, јер су политичке промене створиле услове за експанзију производње и спољне трговине.⁶²⁸

Још једна револуција која је успела да оствари своје циљеве била је Америчка револуција. Њена најочигледнија последица је уједињење побуњених енглеских колонија „у јединствен политички ентитет и одвајање тог ентитета од Енглеске“⁶²⁹, то јест стварање Сједињених Америчких Држава, прве велике републике засноване на демократским принципима. Приликом организовања власти, амерички револуционари били су под утицајем Монтескјеове теорије о подели власти и успешно су је применили у политичкој пракси. У Америци се није јавила сумња у грађане и грађанске врлине, него сумња у власт као главну опасност за слободу. Зато је ограничавање власти, а не грађанских слобода било основно питање за америчке револуционаре.

У току ове револуције настала је и прва декларација о правима човека – Вирџинијска декларација о правима из 1776, чији је творац Џорџ Мејсон (1725-1792). У овој декларацији записано је да сва власт почива у народу и из њега произлази, а да су сви државни чиновници само пуномоћници и слуге народа. У декларацију су уграђена и начела одговорности власти пред народом и њене смењивости. Резултат Америчке револуције је и Декларација независности, у

---

⁶²⁸ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 9, *Доба Луја XIV*, *op. cit.* стр. 284-286. и 293.

⁶²⁹ Барингтон Мур, *Друштвени корени диктатуре и демократије*, Филип Вишњић, Београд 2000, стр. 109.

чијем се уводном делу налазе основна људска права и принципи на којима почива легитимна власт. Америчка револуција успешно је извршила конституционализацију и створила поредак заснован на најнапреднијим идејама свог доба, због чега је значајно утицала на политичка збивања и промене у Европи и на другим континентима. Устав Сједињених Америчких Држава, донет 1787. године, у основи важи и данас, уз промене које су донете амандманима.⁶³⁰ После револуције, јавила се само једна значајнија побуна и то због стриктног опорезивања због потреда САД да врате дуг европским државама које су је финансијски подржале у време рада са Енглеском, позната као Шејсова побуна, по Данијелу Шејсу (1747-1825). Ова побуна брзо је угушена, а већина учесника је помилована, укључујући и Шејса.

Француска буржоаска револуција била је велики догађај, који је из темеља потресао Европу и утицао на историју света. Својим резултатима она се, ипак, не може легитимисати. Она је прокламовала за свој циљ успостављање нових друштвених односа на принципима слободе, једнакости и братства. У току револуције, међутим, примењена су средства којима су битно нарушена ова начела. Њено обележје постао је терор, у току кога су погажене слободе, а братство замењено убијањем.⁶³¹ Отклон од слободе, у супротну страну, ка насиљу и гушењу слобода, започет је крвавим речима и говорима који су представљали тумачење и оправдање злочина париских санкилота.⁶³² Франсоа Фире с правом је истакао да „револуција замењује борбу интереса за власт надметањем говора изречених да би се присвојила легитимност.“⁶³³ Цензуром, прогоном политичких неистомишљеника, сталним сумњичењима и прогоном „унутрашњих непријатеља“, успостављањем система револуционарних (преких) судова и доношењем закона којима је појачан терор, крила слободе спутана су и окована ланцима страха и смрти.⁶³⁴

---

⁶³⁰ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 202-205.

⁶³¹ Гистав ле Бон, *Психологија француске револуције*, Меркантите, Загреб 1924, стр. 68.

⁶³² На пример, Мараов говор којим оправдава септембарске покоље у: Дантон и Мара, *Одабрани говори и чланци*, Култура, Загреб 1955, стр. 56-57; Робеспјеров говор о истом догађају у: Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 289-290.

⁶³³ Франсоа Фире, *О француској револуцији*, Издавачка књижевна Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 59.

⁶³⁴ „Хегел је видио да резултат Француске револуције није озбиљење слободе, него успостављање новог деспотизма. Протумачио је њезин ток и њезин резултат не као повјесну случајност, него као нужан резултат. Процес ослобађања појединца нужно завршава у терору и неслободи.“ Херберт Маркузе, *Ум и револуција*, Свјетлост, Сарајево 1987, стр. 87.

Јачањем радикалне левице, јакобинаца, ебероваца и бесних, *слобода* је све више уступала *једнакости* место идеје-водиље револуције. У току Франуске револуције, једнакост је имплицитно увела на политичку сцену народно благостање и личну корист као основне циљеве револуционарне делатности.⁶³⁵ Управо је у име на овај начин схваћене једнакости покренуто револуционарно насиље, које је почело „паљењем повеља, продужило паљењем и пљачкањем двораца, завршило паљењем и убијањем господара двораца и њихових породица.“⁶³⁶ Систематско насиље над сељацима, пре свега одузимање жита, чак и такозваних „породичних резерви“, колективно насиље над племићима, свештеницима, трговцима и банкарима, довели су француско друштво у стање опште несигурности и страха. Све ове мере револуционара нису могле да гарантују једнакост, јер нису водиле ка успостављању рационалног система који би стварао, а затим и праведно дистрибуирао материјална добра. Неуспех револуционара да остваре принцип једнакости и гажење принципа слободе изазвали су устанак у провинцијама, одметање сељака у чете шуана и побуне градске сиротиње. Забележено је да је побуна париске сиротиње у пролеће 1795. године била је јача од претходних побуна против „старог режима“ на почетку револуције, али је угушена јер је успостављени поредак располагао оружаном силом јачом од побуњеника. Гушење ројалистичке и федералистичке побуне, с друге стране, неки историчари пореде са модерним геноцидима.⁶³⁷

Рат, вођен против скоро свих европских држава, представљен као рат слободе против тирана, постао је освајачки. Мада је рат највећа претња за цивилно (грађанско) стање, веома брзо је постао главни дискурс револуције, што је водило ка цезаристичкој диктатури Наполеона Бонапарте.

Француска револуција није довела ни до трајног успостављања републике. Терор, по мишљењу најрадикалнијих револуционара знак републиканске начелности и револуционарне енергије, изазвао је термидорску реакцију, која на власт у Француској доводи Директоријум, који, опет, заплетен у неразмрсиво клупко корупције и интрига изазива државни удар и успостављање Конзулата. После само 4 године, Конзулат је заменило Прво царство, завршено војничким поразом и рестаурацијом монархије, са

⁶³⁵ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 50.

⁶³⁶ Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993, стр. 66.

⁶³⁷ Марко Марковић, *Истина о Француској револуцији*, Catena Mundi, Београд 2012, стр.45-57.

династијом Бурбона на престолу. Следила је Наполеонова „влада од 100 дана“ и поново рестаурација. Француској су биле потребне Јулска револуција 1830. и Фебруарска револуција 1848. године да би поново успоставила републику. Ова република је трајала кратко, јер је Луј-Наполеон Бонапарта, изабран за њеног председника, извео државни удар и успоставио Друго царство. Тек је његов пад 1870. године омогућио стварање републике.

Из овог историјског низа криза и нестабилности види се да Француска револуција није решила конфликтне односе у француском друштву и избрисала линије подела. Разлог томе је чињеница да она није прошла кроз фазу потпуне конституционализације. Њене тековине сачуване су више преко наслеђа Наполеоновог конзулства и царства, него јакобинског терора. Револуција је задала пресудан ударац феудалној аристократији, феудалним правима и легитимности власти „по милости божјој“, у име приватне својине, људских и грађанских права и легитимности власти која почива на вољи народа. На бајонетима Велике армије, њене идеје преточене у Наполеонов Грађански кодекс стигле су у све крајеве Европе и покренуле читав низ промена. То је добро схватио Стендал (1783-1842), дајући грофу Моски, јунаку *Пармског картузијанског манастира*, храброст да, усред реакције у Италији после Наполеоновог пада, једном кнезу, неограниченом владару Парме, макар у мислима поручи: „али знајте, кнеже, да добити власт од провиђења у овоме веку није довољно: треба много памети и велики карактер па успети бити деспот.“⁶³⁸

Може се поставити питање да ли је револуција била неопходна и да ли би до истог резултата довео и миран развој. Питање је и да ли је Француска револуција могла да се заврши компромисом и пређе у релативно стабилан и трајан политички ток. Поједини политиколози сматрају да она, ипак, није могла да се заврши мирно као Славна револуција у Енглеској, јер је „основна структура француског друштва била другачија па је, према томе, искључивала могућност мирне трансформације.“⁶³⁹ Судаћи по овом аргументу, Француска је морала да уђе у свет демократије кроз врата насилне радикалне револуције, али је можда могла да избегне нека застрањивања и користи средства примеренија својим циљевима.

---

⁶³⁸ Мари Анри Бејл Стендал, *Пармски картузијански манастир*, Новости, Београд 2010, стр. 270.

⁶³⁹ Барингтон Мур, *Друштвени корени диктатуре и демократије*, op. cit. стр. 101.

Француска је Јулском револуцијом из 1830. године успела да заувек обори апсолутну монархију и збаци са власти краљевску лозу Бурбона. Нен резултат било је стварање уставне монархије, унапређивање грађанских слобода и стварање услова за економски напредак, али не и спровођење политичких промена и друштвених реформи потребних за превазилажење друштвених сукоба и настанак релативно трајног поретка. Она, такође, није успоставила републику, што је било очекивање великог броја револуционара. Већ 1834. године избиле су побуне против такозване јулске владе,⁶⁴⁰ а 1848. у новој револуцији оборен је режим „краља-грађанина“ Луја-Филипа. Ни ова револуција, међутим, није у потпуности остварила своје резултате. У току ове револуције појавила се и разлика између буржоаске и радничке класе, па је већ у јулу 1848. године дошло до побуне радника против нове владе. Посматрана само с аспекта борбе против монархије и за ширење права гласа (које су добили сви мушкарци) и слободе јавне речи (после револуције отворено је више од четири стотине новинских листова), она је успела, али република коју је створила трајала је само до децембра 1851. године, када је Луј-Наполеон Бонапарта, изабрани председник републике, извршио државни удар.⁶⁴¹

Фебруарска револуција у Русији 1917. године прекинула је вишевековну традицију царског самодржавља, принудивши цара Николаја II (1868-1918) да абдицира. Тиме је главни циљ револуције остварен. После царевог повлачења са власти, формирана је привремена влада којим је председавао кнез Георгиј Јевгењевич Љвов (1861-1925) и отпочеле су припреме за изборе за уставотворну скупштину. Паралелно са формирањем привремене владе, настао је и Петроградски совјет, под контролом бољшевика, што је увело Русију у период двовлашћа. Општа политичка нестабилност довела је до пада владе кнеза Љвова, образовања нове владе под руководством умереног револуционара Александра Фјодоровича Керенског (1881-1970) и проглашења републике. Ова револуција, међутим, није успела да донесе стабилност Русији нити да успостави трајне институције засноване на парламентаризму и демократији.⁶⁴² Исте године, револуционарну бакљу у Русији у потпуности је преузела друга политичка струја, далеко радикалнија и са другачијим циљевима.

---

⁶⁴⁰ Жорж Лефевр, Шарл Путас, Морис Бомон, *Историја Француске*, књига друга, Просвета, Београд 1961, стр. 262.

⁶⁴¹ Оп. cit. стр. 318-320.

⁶⁴² Ален Балок, *Историја*, Вук Караџић, Београд 1969, стр. 285.

Бољшевици су Октобарском револуцијом 1917. године успели да преузму власт и замене оно што су називали буржоаском државом, која је додуше у Русији тек била у настајању, „пролетерском“ државом. Према учењу Карла Маркса, на које су се бољшевичке вође позивале, као и на основу теорија Лењина⁶⁴³ и Стаљина⁶⁴⁴, ова држава требало је да одумре, то јест да нестане, на путу ка комунистичком друштву социјалне правде. Главно средство бољшевика за остваривање комунизма била је диктатура пролетаријата, као облик револуционарне диктатуре.⁶⁴⁵ Лењин је нову власт, револуционарну диктатуру, сматрао влашћу „која се директно ослања на револуционарни захват, на непосредну иницијативу народних маса одоздо, а не на закон који је донијела централизована државна власт. То је власт сасвим друге врсте него што је уопће власт у буржоаскодемократској републици... Та власт је власт истог типа којег је била Париска комуна од 1871. године. Основна обиљежја тог типа јесу: 1. извор власти није закон који је претходно расправљен и изгласан у парламенту, него директна иницијатива народних маса одоздо и у њиховим мјестима... 2. замјена полиције и војске, као установа одвојених од народа и супротстављених народу, директним наоружавањем цијелог народа; државни поредак под таквом влашћу чувају сами наоружани радници и сељаци, сам наоружани народ; 3. чиновници, бирократија, или се, опет, замјењују непосредном влашћу самог народа или се ... претварају не само у изборне него и на први захтјев народа смјенљиве, свде се на положај једноставних пуномоћника...“⁶⁴⁶ Лењин је тврдио и то да су бољшевици створили совјетску републику, нови тип државе „кудикамо виши и демократскији него што су и најбоље међу буржоаскопарламентарним републикама.“⁶⁴⁷ Совјетска република, међутим, није била демократска, самим тим што је у њој владала диктатура пролетаријата, „а диктатура и демократија како год да окренемо противречни су појмови и не може се демократијом звати нешто што демократија није.“⁶⁴⁸ Поступци бољшевика и злоупотреба власти стечене револуцијом довела је до тога да се може аргументовано тврдити да на

---

⁶⁴³ Владимир И. Лењин, *Држава и револуција*, Култура, Београд 1967, стр. 12, 62. и 63.

⁶⁴⁴ Јосиф В. Стаљин, *Питања Лењинизма*, Култура, Београд 1946, стр. 125.

⁶⁴⁵ „Борити се за републику и у исто вријеме одрицати се револуционарне демократске диктатуре – то је исто као кад би Ојама одлучио да се бори с Куропаткином код Мугдена, унапријед се одрекавши мисли да уђе у Мугден.“ В.И. Лењин, *Двије тактике*, Свјетлост, Сарајево 1975, стр. 21-22.

⁶⁴⁶ Владимир И. Лењин, *Изабрана дјела*, том II, књига прва, Култура, Загреб 1950, стр. 12-13.

⁶⁴⁷ Оп. cit. стр. 312-313.

⁶⁴⁸ Никола Милошевић, *Има ли историја смисла?*, ЛИО, Горњи Милановац 2000, стр. 47.

делу није била *диктатура* пролетаријата, него *деспотија*.⁶⁴⁹ Једино демократски изабрано политичко тело у току револуције, Уставотворна скупштина, распуштено је после само два дана од сазивања. Командир страже која је требало да обезбеђује Скупштину ушао је у салу у којој су заседали народни посланици и саопштио председавајућем да одложи седницу, јер је стража уморна. Било је сасвим јасно да би се у случају противљења употребила брутална средства.⁶⁵⁰ Разлог за овако неславан крај Уставотворне скупштине била је чињеница да су у њој већину добили социјалисти револуционари, док је стварна власт већ била у рукама бољшевика.

Лењин је, додуше, писао да демократија и није коначни циљ Октобарске револуције, јер је и демократија форма државе, а држава треба да нестане. Он је чак тврдио да је нестанак државе услов за успостављање пуне слободе људи и да слобода и држава не могу истовремено да постоје. „Док постоји држава, нема слободе. Кад буде слободе, неће бити државе.“⁶⁵¹ То значи да је јачање државе у Русији, од царског самодржавља, преко нестабилних влада Љвова и Керенског, до Лењинове диктатуре пролетаријата и Стаљиновог тоталитаризма било, чак и по Лењиновим критеријумима, поништавање слободе, с тим што је Лењин писао да ће јачање државе бити привремено средство пролетаријата за коначну победу над класним непријатељима и остваривање комунизма. Будући да комунистичко друштво није створено у деценијама које раздвајају почетак Октобарске револуције и распад Совјетског савеза, слобода, како ју је видео Лењин, није остварена. Слободе су, напротив, сурово и систематски гушене. Већ 20. децембра 1917. године, на седници Совјета народних комесара, одлучено је да се оформи Сверуска изванредна комисија за борбу против контрареволуције и саботаже, Чека. Чека је била политичка полиција под непосредним руководством врха бољшевичке партије и добијала је све већа овлашћења, све док није постала центар моћи који вансудским путем располаже животима и смрћу становника Совјетског савеза. За само шест година Чека је побила више од 200 000 људи, док је за пет векова Руског царства погубљено око 14 000 људи.⁶⁵² У марту 1928. године проширена је мрежа концентрационих логора, а

---

⁶⁴⁹ Никола Милошевић, *Психолошко и политичко лице деспотизма*, у : Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Слио, Београд 2001, стр. 374-375.

⁶⁵⁰ Алексије Јелачић, *Руска револуција и њено порекло*, Нова Европа, Загреб 1925, стр. 158.

⁶⁵¹ Владимир И. Лењин, *Изабрана дјела*, том II, књига прва, Култура, Загреб 1950, стр. 204.

⁶⁵² Никола Милошевић, *Има ли историја смисла?*, ЛИО, Горњи Милановац 2000, стр. 68.

само десет година касније, у 125 логорских центара налазило се између 7 и 8 милиона људи. Поређења ради, у свим затворима Руског царства 1912. године било је око 200 000 затвореника.⁶⁵³ Насиље, страх и чистке достигли су врхунац у време Стаљинове владавине, која је остала упамћена као један од најстрашнијих облика тоталитаризма, уз нацистички. Тоталитаризам, у који је водила револуционарна бољшевичка партија, не трпи слободу, па се Октобарска револуција не може легитимисати овим резултатом.

Директна власт народних маса требало је да буде остварена посредством совјета, као организација спонтано насталих из елементарне револуционарне потребе маса, и то је један од задатака револуције који је дефинисао Лењин.⁶⁵⁴ Партијска организација, међутим, довела је до тога да власт не може да се врши на основу иницијативе маса одоздо, него искључиво по вољи самог вође. Револуционарна диктатура пролетаријата покренула је механизме редукције учешћа у доношењу политичких одлука, који су све више сужавали круг оних који одлучују – уместо народа одлучивала је партија, уместо партије партијски врх (партијска олигархија), а уместо партијског врха један вођа. Овај механизам довео је до тога да држава постане апарат за трансмисију политичке воље једног човека, а не маса радног народа или политичких организација нижег нивоа које су у непосредном контакту са народом.

Ни укидање полиције и војске и наоружавање народа, као задатак револуције који је Лењин поставио⁶⁵⁵, није остварено. Одмах после освајања власти, у условима грађанског рата и интервенције западних сила, идеју о наоружаном народу потиснула је идеја о стварању идеологизоване стајаће армије под ефикасном партијском контролом. Почетком 1918. године формирана је Црвена армија којом је формално командовао Револуционарни ратни савет, док је стварну власт над њом имао Савет радничке и сељачке одбране, на чијем челу је био Лењин. Пракса одржавања војничких митинга и дискутовања о наређењима, коју су увели револуционарни комитети у царској војсци за време Првог светског рата, напуштена је као штетна, јер је нарушавала дисциплину и ефикасност армије.⁶⁵⁶ Ова армија, поред одбране од спољног

---

⁶⁵³ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Слио, Београд, 2001, стр. 248.

⁶⁵⁴ Владимир И. Лењин, *Изабрана дјела*, том II, књига прва, Култура, Загреб 1950, стр. 122.

⁶⁵⁵ Оп. cit. стр. 124.

⁶⁵⁶ Жежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд 1987, стр 171-175.

непријатеља, борила се и против унутрашњих непријатеља и учествовала у гушењу низа устанака против бољшевичке власти.

Устанци сељака против бољшевичке власти, изазвани глађу, насиљем, реквизицијама и колективизацијом, називани су „кулачким устанцима“ и коришћени су да изазову страх од контрареволуције ради оправдавања репресивних мера револуционарне власти, али и неуспеха које је доживела руска привреда под новом влашћу.⁶⁵⁷ Аграрне реформе нису дале очекивани резултат, а спроведене су суровим насиљем, по цену живота великог броја људи. Прво је протерано и депортовано неколико десетина хиљада такозваних кулака, којима су одузета имања да би били створени колхозии. Сиромашни сељаци приморани су да уђу у новоуспостављени систем колективне пољопривреде. Упркос само привидно доброј организацији, пољопривреда је била потпуно дезорганизована, приноси мали, а жетве слабе. Процењује се да је глад однела животе између једног и пет милиона људи.⁶⁵⁸ Лењин је за ово оптуживао контрареволуционарне снаге⁶⁵⁹, али је, на крају, „прехрамбену политику Совјетске Русије“ оценио као успешну у свом циљу, јер је спасила „пролетерску диктатуру у разреној и заосталој земљи.“⁶⁶⁰ То значи да је крајња намера бољшевичког вође било осигуравање власти, а не оно што је прокламовао паролама „сва власт совјетима“ и „земља трудбеницима“, нити „ослобађање човека путем ослобађања рада“ ког није ни могло да буде у условима у којим производња није задовољавала ни најосновније потребе становништва.⁶⁶¹

Постоји више разлога због којих су последице револуција биле различите, чак и када су утицале једна на другу, одвијале се у блиском

---

⁶⁵⁷ „Мира не може бити: кулак се може, и то лако, помирити с властелином, царем и попом, чак и ако су се завадили, али с радничком класом никад... Куаци су најзверскији, најгрубљи, најбруталнији експлоататори који су, у историји других земаља, много пута поново успостављали власт велепосједника, царева, попова и капиталиста.... Те крвопије обогатиле су се на народној невољи за вријеме рата, оне су згрнуле хиљаде и стотине хиљада подижући цијене жити и другим производима... Смрт кулацима!“ Владимир И. Лењин, *Изабрана дјела*, том II, књига друга, Култура, Загреб 1950, стр. 17-18.

⁶⁵⁸ Едвард Халит Кар, *Руска револуција – од Лењина до Стаљина*, Глобус, Загреб 1984, стр. 150-151.

⁶⁵⁹ „Глад се појавила не зато што у Русији нема жита, него зато што буржоазија и сви богати дају последњу, одлучну битку власти тредбеника, држави радника, совјетској власти, на најважнијем и најакутнијем питању, на питању жита.“ Владимир И. Лењин, *ор. cit.* стр. 8.

⁶⁶⁰ *Op. cit.* стр. 429.

⁶⁶¹ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 121.

временском размаку и заступале сличне основне идеје, начела и циљеве, попут Америчке и Француске буржоаске револуције, а у основе се убрајају:

- 1) карактер и дубина конфликта и противречности карактеристичне за предреволюционарно друштво и „стари режим“;
- 2) карактер преовлађујуће политичке културе у предреволюционарном друштву;
- 3) степен распрострањености и прихватања идеја уставности, људских и грађанских права;
- 4) карактер идеологије или идеологија револуционарних група;
- 5) способност „старог режима“ да пружи отпор променама;
- 6) методе револуционарне борбе;
- 7) ефикасност ограничавања револуционарне и постреволуционарне власти дисперзијом и институционализацијом друштвене моћи;
- 8) међусобне поделе и борбе за власт између револуционарних група и
- 9) способност револуционарних и постреволуционарних режима да се даље реформишу у складу са друштвеним променама, тако да одговоре измењеним потребама друштва.⁶⁶²

Од овога тога је зависила и „цена револуције“, изражена бројем њених жртава.

3. Жртве насиља у револуцијама

Судећи по средствима која су револуционари користили у борби за остваривање својих циљева, свака револуција подразумевала је употребу насиља. У неким случајевима, насиље је коришћено врло рестриктивно и било је углавном усмерено на обарање „старог режима“, као што је то било у Славној револуцији, Јулској револуцији 1830. и Фебруарској револуцији 1848. године. Понекад се револуција одвијала у току рата за ослобођење и независност, док су други облици насиља били далеко мањи, као у Америчкој револуцији. Неким револуцијама, попут Пуританске, Француске буржоаске и Октобарске, насиље је дало основни тон и трајно их обележило. На почетку револуције, насиље је

---

⁶⁶² Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 206.

увек правдано „као средство за темељну, квалитативну промену свеколике друштвене структуре“, јер „само под тим условом може да стекне не само историјски смисао него и етичку подлогу и оправдање.“⁶⁶³ Револуционарно насиље увек је представљано као средство потчињено вредностима које ваља достићи и које је усмерено ка крајњем циљу. Оно се, међутим, у извесним ситуацијама, непрекидно ширило све до тренутка када је „деспотизам слободе“ постајао врло сличан, па чак и гори од „деспотизма тираније“ (изрази Максимилијана Робеспјера). Такве ситуације карактерисало је увођење изванредних мера и трајног ванредног стања, чији је прави политички циљ било очување власти у рукама вођа револуције.

Револуционарима је стало да револуционарну диктатуру оправдају и легитимишу. Они су легитимност употребе насиља и завођења сурове диктатуре налазили у историјској употреби насиља у сврхе владања и потреби да се, по принципу мистичне правде, револуционарним насиљем пониште резултати назадног насиља „старог режима“, а точкови историје покрену у правцу напретка.⁶⁶⁴ Многи револуционари били су склони да глорификују револуционарно насиље, приписујући му моћ рушења и моћ стварања, истовремено га проглашавајући неком врстом утемељујућег, фундаменталног насиља.

Управо због глорификације насиља и прекомерне употребе насилних средстава у борби за „револуционарну ствар“, многе револуције су по броју жртава, то јест по броју људских живота изгубљених у револуцији и због револуције, равне ратовима или великим биткама XIX и XX века. Ово је посебно карактеристично за радикалне револуције, у којима насиље против сумњивих није правило разлику између кривих и невиних, у којима је постојао терор и где су почињени масовни злочини.

Чињеница је да су у револуцијама, посебно оним радикалним, страдали многи невини људи, оптужени пред револуционарним судовима који су изрицали само најтеже казне, а понекад искључиво смртну пресуду. Политика сталног сумњичења, измишљања непријатеља и стварање нових подела у борби

---

⁶⁶³ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 248.

⁶⁶⁴ „Ако су, наиме, насиље и жртве, беда и неправда били стални пратиоци досадашње историје, зашто не би било могуће да се једно »зло по себи«, као што је насиље, покрене у другом, супротном правцу и стави у службу напретка, тј. оне стваралачке слободе која би у корену сасекла несрећу и неправду и створила објективну могућност за смиривање људске борбе за самоодржање.“ *Op. cit.* стр. 250.

за власт, довела је радикалне револуционаре у стање у коме „не само да вјерују да пред собом виде непријатеље, него их виде на све стране.“⁶⁶⁵ Мере које су предузимали, међутим, нису водиле ни ка остваривању циљева револуције нити ка уклањању стварне опасности за револуцију. Оне су више су погађале невинне, него оне који су били могући носиоци контрареволуције. На пример, у току јакобинског терора побијено је око 40 000 људи, а више од 300 000 лишено је слободе. Од овог броја, племића је било само око 8,5 %, а свештеника око 6,5.⁶⁶⁶ Остало су били обични грађани, припадници трећег сталежа, у име чијих права је подигнута револуција. Процењује се да је у време Стаљиновог великог терора у Совјетском савезу погубљено око милион становника, између 7 и 8 милиона људи заточено је у логоре, а у затворима је било још око милион ухапшеника.⁶⁶⁷ Међу Стаљиним жртвама било је много чланова комунистичке партије и Лењинових сабораца, академика, писаца и других уметника, официра Црвене армије и припадника тајне полиције. Чак су и чланови породица Стаљинових најближих сарадника били хапшени и убијани (нпр. ликвидирани су супруга и браћа маршала Тухачевског, ухапшена је супруга генерала Уборевича⁶⁶⁸, као и супруга Вјачеслава Молотова⁶⁶⁹). Сасвим сигурно, у терору је страдало више невиних него стварно кривих, а резултат жртвовања толиког броја људи није било остваривање циљева револуције, па се намеће питање зашто су уствари биле потребне велике жртве?

Постоји неколико разлога због којих је жртвовање људи једна од последица револуције.

Прво, идеја револуције јесте идеја о скраћивању историје наглим скоком у следећу, вишу или, по мишљењу неких револуционара, коначну фазу друштвеног развоја. Ово скраћивање историје није могуће без револуционарног насиља, а насиље мора да погоди све оне који желе да спрече револуцију.⁶⁷⁰ Овде, дакле, постоји потреба за жртвама, али не и за жртвовањем невиних.

---

⁶⁶⁵ Ксенофонт, *Хијеронт или о тиранину*, у: Лео Страус, *О тиранији*, Графички завод Хрватске ИД, Загреб 1980, стр. 16.

⁶⁶⁶ Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982, стр. 16.

⁶⁶⁷ „Ове бројке стоје сасвим засебно од оних 20 милиона жртава, по руским изворима, током репресије над сељацима (1929-1933), у коју су вероватно укључени и они који су помрли за време велике глади.“ Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Сlio, Београд 2001, стр. 251.

⁶⁶⁸ Лав Никулин, Иља Дубински, *Стаљинове жртве*, Епоха, Загреб 1966, стр. 140. и 310.

⁶⁶⁹ Рој Медведев, *Сви Стаљинови људи*, Свјетлост, Сарајево 1987, стр. 31-32.

⁶⁷⁰ „Жеља за наглим променама и помисао о њиховом насилном извођењима јављају се често међу људима, као болест...“ Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Свјетлост, Сарајево 1978, стр. 221.

Друго, за револуционаре је карактеристично манихејско поимање света, политике и политичке борбе. Њихова борба је увек борба добра против зла. Када се уклони зло, отвориће се простор за једно хуманије друштво, али док се зло не искорени, дозвољена су сва средства, па и терор. Револуционари обећавају остварење своје визије идеалног света у будућности, али пут до светле будућности води преко људских патњи у садашњем времену. Од људи се захтева одрицање, што у крајњем случају значи да се од њих захтева жртва. Жртва се, по мишљењу Лудвига Фојербаха (1804-1872), може дефинисати као одрицање од неког добра које је човеку драгоцено. „Пошто је у очима човека живот највеће и најдрагоценије добро ... то и жртва, онде где се потпуно реализује појам који јој лежи у основи, представља негирање, уништавање живог бића, и то, пошто је човек највише живо биће, негирање самог човека.“⁶⁷¹

Треће, револуција има своје вође, а револуционарна класа има своју авангарду. Све вође и свака авангарда осећа историјску мисију да освести и усрећи људе, без обзира на то да ли имају њихов пристанак. „Усађивање вредности представља неку врсту васпитне диктатуре, при чему власт третира грађане као малолетне и незреле особе које тек треба да постану свесне својих интереса и које је потребно приморати на одређену делатност да би били срећни. Ову тенденцију понекад прати покушај да се људи изједначе, при чему се акценат са равноправности грађана и једнакости пред законом, помера на њихово уједначавање. Визија револуционара о човеку какав треба да буде тада постаје модел за обликовање људских душа. Освешћивање људи и њихово преобраћање у револуционарног (над)човека је циљ чијем су остваривању револуционари прилазили са посебним жаром. Они су желели да промене свет, а промена човека какав јесте била је део историјског пројекта. Оне који су представљали препреку на том путу, једноставно су уклањали. Јакобинци и бољшевици су своју политику заснивали на идеји да сви људи треба да буду исти. Последица крутости тог става било је жртвовање људи идеалу човека по мери револуције, јер је свако ко се усудио да искаже лични интерес, другачије мишљење или сопствену вољу проглашаван непријатељем народа и револуције, те као такав хапшен, осуђиван и убијан.“⁶⁷²

---

⁶⁷¹ Лудвиг Фојербах, *Предавања о суштини религије*, БИГЗ, Београд 1974, стр. 67.

⁶⁷² Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, 2009.

Четврто, приметно је да су неки револуционари били крвожедни (неки на речима, други на делу), из различитих психолошки и/или ситуационо детерминисаних побуда. У антрополошком смислу, крв има дуално значење: она је нечиста и света у исто време.⁶⁷³ Револуционари су, попут древних магава, сматрали су да се крвљу, понекад, може посветити људско деловање⁶⁷⁴ и да ће крвави призори очеличити народ и припремити га да револуционарну борбу доведе до краја. Зато се крвопролиће у револуцијама појављује као део народне освете за векове тлачења, а затим као најозбиљнији израз обавезаности револуционара на испуњење историјске мисије револуције и гарант њихове непомирљивости са „старим режимом“.

Пето, револуција има своје политичке митове, који су сами по себи добрим делом нерационални.⁶⁷⁵ Свако супротстављање, критика или негирање ових митова револуционари сматрају контрареволуционарним деловањем, јер је усмерено против митске основе новог, револуционарног поретка и вере у револуцију и „...зато свако ко се успротиви новој вери мора да страда на олтару револуције од руке њених присталица. Призори погубљења треба да створе слику о величанствености револуционарних начела која уништавају све препреке на путу свог остварења. Тиме се утерује страх у кости непријатељима револуције, али и недовољно ревносним грађанима, дакле свакоме ко се усуди да посумња у исход револуционарне борбе, док се њеним присталицама нуди задовољење у крвавим светковинама.“⁶⁷⁶

Шесто, у радикалним револуцијама обећавано је испуњење крајњег циља који није био реалан и који је, према томе, остао недостижан. Драстична разлика између датих обећања и тужне стварности претила је да изазове револт грађана према вођама револуције. Због специфичног положаја у коме су се нашли, као починиоци најгорег злочина по мерилима „старог режима“ који би могао да буде рестауриран или као припадници политичке струје која је озаконила

---

⁶⁷³ Шире у: Рене Жирар, *Насиље и свето*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990.

⁶⁷⁴ Томас Цеферсон је рекао: „...дрво слободе се мора с времена на вријеме залијевати крвљу патриота и тирана. То је слобода природног гнојива.“ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 202.

⁶⁷⁵ „Ограниченом људском духу неопходан је мит за сврхе овладавања ситуацијама; ако би све требало радити на рационалан начин, ништа се не би могло урадити, а најмање од тога у политици“ (Карл Фридрих). Цитирано према: Милан Матић, *Мит и политика*, ФПН и Чигоја штампа, Београд 1998, стр. 107.

⁶⁷⁶ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, 2009.

насилну револуцију као средство политичке борбе, вође револуције по цену живота не смеју да дозволе да се њихов неуспех у остваривању циљева револуције припише њима. Неуспех се мора приписати неком другом, бес народа усмерава се ка непријатељима и издајницима револуције и зато се траже кривци за жртвовање. У недостатку реалних претњи, непријатељи и издајници су тражени међу тзв. сумњивима или једноставно измишњани. На тај начин, револуционари су свесно жртвовали невинне људе.

Седмо, многе вође револуције желеле су да овековече своју власт. Измишљање непријатеља и издајника револуције било је згодан изговор за увођење ванредних мера помоћу којих су мислили да могу да испуне свој тајни политички наум. Проналажење и кажњавање жртава служило је за сузбијање опозиције и успостављање страховладе.

Истина је да нису све револуције имале велики број жртава, већ је број жртава већи што је револуција била радикалнија. Без обзира не све наведене узроке за жртвовање људи, револуционарна диктатура и терор не могу да буду оправдани. Злочинима се не ствара правда, нити се диктатуром долази до слободе. Ни један од циљева радикалне револуције не може да оправда постојање жртава. Злочини су, напротив, поништили врхунске вредности револуције, а да нису ни водили ка њиховом остваривању. Оно што је у револуцијама створено, настало је због њене стваралачке способности, док је њен деструктивни потенцијал, преливајући се на све аспекте јавног и приватног живота људи само угрозио њене најлепше идеје. Злочини су имали своју ситуациону и психолошку логику, из њих су поједини револуционари имали тренутну корист, било да је реч о привременом опстанку на власти или материјалној добити, али последица ових злочина било је повећање броја невиних жртава, а не постизање општег добра или осмишљавање људских патњи.

Жртве револуционарног насиља су са становишта правичности неправедне, а са праксеолошког становишта неефикасне. „Права улога коју су револуционари на власти наменили жртвама насиља које су предузимали, била је преузимање кривице за неиспуњена обећања и пружање примера страшне судбине која чека сваког ко се усуди да се супротстави револуционарној

власти.⁶⁷⁷ Радикални револуционари су желели да људским жртвама осигурају своју владавину, а тиме су своју политику трајно обележили као злочиначку. „Зло се треба објаснити, али се не треба правдати, јер оправдано, оно се увлачи у таблицу вредности. Тако, кад се употреба силе оправда, онда сила не изгледа као насиље, као у случају када се за концентрациони логор каже да је 'стратегичко насеље'. Ма где на кугли земаљској да тлаче човека, телесно или духовно, нека знају да насрћу и на нас.“⁶⁷⁸

4. Институционализација револуционарне власти

У свим досадашњим револуцијама које су успеле да оборе „стари режим“, после тог првог успеха формирана је револуционарна власт, која је требало да обавља своју улогу поштујући, промовишући, утврђујући и штитећи идеје и вредности на које се револуција позива.⁶⁷⁹ Успостављање власти засноване на рационалним и хуманим начелима револуције представља резултат којим се на најбољи начин револуција легитимише и обезбеђује легитимност револуционарној влади. Историја је, међутим, показала да племените идеје револуције често нису водиле ка таквом резултату, то јест да је и револуционарна власт „боловала“ од истих „бољки“ као и власт која јој је историјски претходила. И револуционарна власт тежила је да се шири и увећава, да се супротставља сваком демократском облику контроле и ограничавања, да сузбија права грађана, а вође револуције често су постајале ауторитарни владари, аутократе, диктатори цезаристичког типа или деспоти у тоталитарним режимима.⁶⁸⁰ Ово је приметно већ у првој од грађанских револуција, оној у Низоземској, у току које су орански принчеви тежили да ојачају власт добијену од сталешке скупштине, и у томе добрим делом успели, начинивши до тада

---

⁶⁷⁷ Магистарски рад Срђана Старчевића, *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, 2009.

⁶⁷⁸ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја Штампa, Београд 2004, стр. 7.

⁶⁷⁹ „Револуционарна власт настаје када се на рушевинама једног традиционалног или сличног система схватања и тим схватањима подобних политичких институција, рађају нова схватања и обичаји, и кад ова нова схватања узму маха и овладају људима у толикој мери да на крају постану толико јака да могу довести до владе која ће деловати у складу са новим схватањима.“ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампa, Београд 2003, стр. 83.

⁶⁸⁰ „Овде се суочавамо са једном од најчуднијих пермутација нашег доба: с једне стране, револуционарна демократија се преобраћа у плебисцитарни цезаризам, а с друге стране, револуционарна авангарда се претаче у конзервативну елиту.“ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 32.

изборни положај намесника наследним. Холандским трговцима и другим грађанима било је потребно велико политичко умеће да у извесној мери сузбију ратнички дух и прохтеве аристократије.⁶⁸¹

Радикалне револуције – пуританска, јакобинска и бољшевичка – суочиле су се са искушењима неограничене власти на начин који оспорава њихову легитимност. Пуританска револуција довела је до концентрације власти у руке једног човека, Оливера Кромвела. Његова диктатура била је таква да му је понуђена краљевска круна, с надом да ће, ако је прихвати, морати да прихвати и ограничења власти која су важила за краља. Кромвел је ову понуду одбио и владао неограничено до своје смрти, као лорд-протектор. У то време, Енглеска је добила свој једини писани устав, сачињен тако да га Кромвел може тумачити како му одговара.⁶⁸²

У Француској револуцији, Ребеспјер се уздигао до неприкосновене власти, која је, додуше, трајала релативно кратко, али која је трајно обележена злогласним јакобинским терором. Терор је био последица јакобинског тумачења Русоове идеје о јединству власти, али и потискивања Монтеѕкјеових идеја о њеној подели и ограничавању које су инспирисале Америчку револуцију и биле веома утицајне на почетку Француске револуције. Јакобинско застрањивање не само да је онемогућило постепено смиривање револуције и претакање њених идеја у институције младе републике, него је довело до суспензије устава, термидорске реакције (коју неки историчари сматрају крајем револуције) и, касније, до успона Бонапарте, војничког слома, окупације Француске и рестаурације монархије.⁶⁸³

Бољшевичка револуционарна диктатура довела је до тоталитаризма и претварања „пролетерске“ државе у трансмисију воље партијског вође, прво Лењина, а потом Стаљина. Ово је карактеристичан случај поништавања легитимности револуције, јер је Октобарска револуција била социјалистичка револуција у Марксовом смислу, због чега је у своје циљеве убрајала укидање државе и политичке власти⁶⁸⁴, а довела је до њихове максимализације. Поред

---

⁶⁸¹ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 9, *Доба Луја XIV*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004, стр. 160-174.

⁶⁸² Оп. cit. стр. 177-194.

⁶⁸³ Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 12, *Наполеоново доба*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2005, стр. 72-133, 169-247. и 707-768.

⁶⁸⁴ „Социјалистичка револуција (у Марксовом смислу) истовремено је класни покрет за освајање политичке власти (укључујући претходно разарање легитимне буржоаске власти) и покрет

тога, бољшевици су компромитовали Октобарску револуцију репресивном владавином, под којом су убијани, затварани или на различите начине патили милиони људи, што нипошто није био циљ револуције. „У револуционарном социјалистичком покрету увек се постављало питање о путевима и начинима избављења човека из односа понижења, поробљености, напуштености и презира... Али из потребе револуционарног радничког покрета за стварањем организације која би се супротстављала организованој сили поседничких класа, дакле, из једне колективне моћи и свести, постепено се развијало уверење на основу кога је то пуко средство револуционарне борбе претворено у самоциљ, у апстракцију и мистичну силу избављења... Довољно је да подсетимо да су потцењивање и *презир* према хуманизму били последица његовог систематског раскринкавања као идеологије моћи, као илузорне филантропије која се поистовећивала са опортунизмом и слабошћу. Фетишизовање револуционарне организације као организације силе, а затим 'диктатуре пролетаријата', значило је у почетку охрабривање моћи против немоћи, а затим је постепено водило спиритуализацији насиља као револуционарне врлине.“⁶⁸⁵

Супротно овим примерима из радикалних револуција, у Славној револуцији дошло је до поделе власти између политички потентних класа енглеског друштва XVII века, аристократије и грађанске класе. Ова подела омогућила је каснији релативно миран развој политичких прилика у Енглеској, при чему је најефикаснија политичка борба вођена углавном у оквиру постојећих институција, пре свега у парламенту, где се моћ постепено померала из Дома лордова у Доњи дом, то јест из руку племства у руке представника народа. „Установа дводомности парламента каква је била успостављена у Енглеској јесте делимично и израз те поделе моћи, власти, утицаја друштвених staleжа, али је та дводомност такође и независно од staleжа који су представљени, облик поделе законодавних функција, а у Енглеској и важних извршних, јер влада произилази из парламента, који је фактички суверен.“⁶⁸⁶

У Америчкој револуцији, под утицајем Локове и Монтескјеове политичке мисли, револуционари су били заокупљени питањима ограничавања власти „у настојању да избегну тиранију једнога, неколицине или неколико

против политичке власти као такве.“ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 247.

⁶⁸⁵ Оп. cit. стр. 301.

⁶⁸⁶ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 246

стотина изабраних или чак и већине народа.⁶⁸⁷ Џеферсон, Медисон и други револуционари у Америци, знали су да власт по својој природи тежи ширењу и јачању и да никако не треба дозволити концентрацију власти у рукама једног човека, групе људи или масе, јер би то био увод у тиранију и гушење начела револуције. Устројством установа нове републике, они су постигли остваривање идеја револуције за које су се залагали: створили су просперитетну државу, засновану на демократији и грађанским правима.

Ограничавање револуционарне и постреволуционарне власти очигледно је било од кључног значаја за остваривање идеја револуције, јер су све револуције подизане у име слободе, коју неограничена власт тежи да спута. „Једно од значајних ограничења сваке власти јесте да се она стави у положај да мора прихватити и поштовати основна права и слободе грађана... Други начин ограничавања власти састоји се у њеној политичкој институционализацији, тако да уместо личне власти и самовоље институције постану носиоци одређених јавних функција које се рецизирају и регулишу уставом.“⁶⁸⁸ Први начин није довољно трајан ако се не преточи у повеље, законе или уставе и не обезбеди њихово поштовање, јер је акција појединих група или масе народа привременог карактера, а властодржац може различитим манипулацијама, злоупотребама овлашћења и институција силе или изазивањем ирационалног страха (од непријатеља, издајника, рата, глади и сл.) да промени однос снага у своју корист. Други начин ограничавања власти пружа релативну трајност и стабилност новом поретку, јер личну вољу људи који врше власт замењује институцијама и законима.

„Политичка институционализација значи да се свака лична власт у држави замени одговарајућим установама и правним поретком (идеално: владавином права у једном правно-филозофском смислу) у којем ће установе заиста вршити улогу која им је намењена. Институционализација, дакле, уместо личног односа, уместо превеликог удела личне воље и самовоље неког носиоца власти, претоставља и захтева установе (институције) као центре одлучивања.“⁶⁸⁹ За институционализацију је неопходно да вође револуције после освајања власти или сами, својом вољом и због својих уверења, пристану

---

⁶⁸⁷ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 234.

⁶⁸⁸ Оп. cit. стр. 173-174.

⁶⁸⁹ Оп. cit. стр. 217.

на њено ограничавање и преношење на институције или да на то, упркос евентуалном отпору, буду принуђени, тако да њихова лична власт, стечена у револуционарној борби, буде замењана влашћу институција, са ограниченим, подељеним и јасно утврђеним надлежностима, институција које подлежу контроли и које међусобно стоје у равнотежи, тако да се смањују могућности да нека од институција узурпира надлежности других и тиме их маргинализује, укине или потчини.

Поред овог процеса, за нови поредак који треба да буде усклађен са новим стањем односа у друштву значајан је и процес конституционализације.

„Институционализација и конституционализација су као циљ имале да се онемогући политички апсолутизам... институционализација и конституционализација су у политички живот уносиле, односно претпостављале, и право на слободу расправе и критике, такмичење, опозицију или како се некада каже 'лојалну опозицију' која се и сама држи неких начела и више је опозиција режиму него држави као таквој, право на оспоравање власти, њених базичних принципа, извора, њене легитимности, њеног избора, начина рада.“⁶⁹⁰

Најбољи пример конституционализације који пружају револуције јесте она која се одиграла у Сједињеним Америчким Државама. Устав САД, сачињен 1787. године, предвидео је структуру власти и механизме, попут поделе власти, владавине закона, судске контроле уставности, „општег права“ и најзначајнијих елемената британског правног система, који чувају и осигуравају слободу. Уз Декларацију независности из 1776, са правима и слободама човека, и Повељу о правима из 1791. године, овај устав поставио је оквир који, у основи, важи и данас.

Другачији пример налазимо у Француској, која је од револуције до савременог доба променила 16 устава.⁶⁹¹ Први устав револуционари су донели 1791. године. По том уставу, власт више није припадала краљу Француске „по милости божјој“, него народу, који је делом преноси на једнодомну Законодавну скупштину, а делом на краља *Француза* (не више *краља Француске*). Други устав био је такозвани Устав из I године (1793), који је садржао Декларацију о правима са акцентом на *једнакости* грађана; законодавну власт поверавао је

---

⁶⁹⁰ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 218.

⁶⁹¹ *Op. cit.* стр. 205.

једнодомној Скупштини, а извршну Савету од 24 члана. Овај устав је одмах по изгласавању на референдуму – суспендован, и то због потребе за јаким револуционарном владом. Трећи устав био је Устав из III године (назван „Грађански устав“, али и „Девица са једанаест очева“, по једанаесточлавној комисији која га је састављала). Овим уставом законодавна власт поверена је Савету пет стотина и Савету старих, чији су посланици бирани двостепеним гласањем према пореској моћи, при чему је трећина посланика мењана сваке године, док је извршна власт дата Директоријуму од пет чланова које, као и пет комесара Опште благајне, бирало законодавно тело. Пошто је доношење устава пратио и декрет „Две трећине“, који није одговарао опозицији, избила је побуна 13. вандемјера (5. октобра 1795).⁶⁹² Четврти устав донет је после Бонапартиног државног удара 1799. године. Познат као Устав из VIII године, писан је по Наполеоновим инструкцијама. Поводом састављања овог устава, Наполеон је дао савет својим сарадницима: „Пишите сажето и нејасно.“ Заиста, устав је био четири пута краћи од претходног и нејасан, да би мога да буде тумачен по вољи првог конзула, а 39. чланом „устав поставља за првог конзула грађанина Бонапарту...“.⁶⁹³ Био је то и први устав Француске који не садржи декларацију права.⁶⁹⁴ Грађански или Наполеонов законик из 1804. године потврдио је начела из 1789. године (лична слобода, једнакост пред законом, укидање феудализма, слобода рада, слобода савести, световни карактер државе) и појачао очинску власт и гаранције за својину. „Касније, 'за време апсолутне владавине (Наполеона императора), начела слободе била су готово сасвим уништена; али, једнакост пред законом, непристрасност судова, враћање штете, нанесене како приватним личностима, тако и властима, биле су редовније...“⁶⁹⁵ Грађански законик добио је шири значај и ван Француске (у доба освајачких похода Првог царства и касније, у време побуне либерала у многим европским земљама), а у Француској је био темељ друштвеног поретка Јулске монархије.⁶⁹⁶ Стварање новог државног уређења и административна централизација, као и захтев за

---

⁶⁹² Бернардина Мелкиор-Боне, *Француска револуција*, Вајат, Београд 1990, стр. 36, 76. и 115.

⁶⁹³ Алберт Захарович Манфред, *Наполеон Бонапарта*, књига друга, Минерва, Суботица 1975, стр. 110-111.

⁶⁹⁴ Жорж Лефевр, Шарл Путас, Морис Бомон, *Историја Француске*, књига друга, Просвета, Београд 1961, стр. 128.

⁶⁹⁵ Дмитриј С. Мерешковски, *Наполеон*, Ново дело, Београд 1991, стр. 104-105.

⁶⁹⁶ Жорж Лефевр, Шарл Путас, Морис Бомон, *op. cit.* стр. 147.

постојањем и поштовањем устава у Француској су, упркос рестаурацији, надживеле и револуцију и Наполеонове ратове.

У време Оливера Кромвела у Енглеској је донет устав који је био пуко покриће његове личне власти. Слично томе, у Француској је ступио на снагу Устав из VIII године, по мери Наполеона Бонапарте. И касније, на пример у болшевичкој револуцији, доношени су уставни који су служили као параван за злоупотребу власти. Устав из 1936. донео је промене у организацији Совјетског савеза, али њиме није ограничена Стаљинова власт. СССР је подељен на 15 равноправних савезних социјалистичких република и већи број аутономних области и националних округа. Највишу законодавну власт требало је да врши Врховни совјет са два дома, Савезним совјетом чије депутате бирају сви грађани, и Совјетом националности чији се депутати бирају по савезним републикама. „Врховни надзор над тачним испуњавањем закона“ поверен је државном тужиоцу, али је остављен простор за сужавање политичких и личних слобода „под изговором да су попримиле антисоцијалистичке садржаје и усмереност.“⁶⁹⁷ Ове промене, међутим, нису биле суштинске, јер је Стаљин остао неприкосновени владар, а његова воља била је изнад закона.

Ови примери показују да није довољно да се изгласа или подари устав, да би процес конституционализације био завршен и да би револуција прешла у мирну фазу јачања нових институција и даљег развоја поретка заснованог на вредностима револуције. Потребно је да устав кореспондира са реалним односима у друштву, али је неопходно и одсуство неограничене политичке воље, то јест самовоље,⁶⁹⁸ способне да промени или укине право засновано на принципима који се у датом друштву опажају као праведни. „Оставрена конституционализација би значила да држава има устав којем у основним стварима кореспондирају реални односи и који представља основне норме на којима се успоставља владавина права тј. на којем држава може да постане 'правна' у значењу које том изразу придаје правна наука.“⁶⁹⁹

Институционализација и конституционализација су омогућавале да се револуција заврши, то јест да се оконча употреба револуционарних метода у политици. Помоћу тих процеса тековине револуције сачуване су и за наредне

⁶⁹⁷ Фуад Мухић, *Стаљинизам*, Ослобође, Сарајево 1981, стр. 244.

⁶⁹⁸ Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 61.

⁶⁹⁹ Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 218.

генерације, без радикалних застрањивања и без излишног проливања људске крви. Без ова два процеса, јавља се тенденција продужавања револуције, под изговором да је она „залеђена“ док се не стекну бољи услови или да је за успех револуције потребно да она буде перманентна. На основу искустава из револуција изучаваних у овом раду, то је значило стварање репресивних режима. Када се „деспотизам слободе“ по својим тајним циљевима, употребљеним политичким средствима и резултатима изједначи или постане гори од „деспотизма тираније“, јасно је да је деспотизам прогутао слободу из поменуте Робеспјерове синтагме. У револуцијама које нису дочекале институционализацију и конституционализацију, или нису довршиле ове процесе на начин који је обезбеђивао да се најважније идеје револуције преточе у устав и законе, а власт револуционарне организације или вођа револуције пренесе на институције способне да рационалним средствима воде ка остваривању циљева револуције и релативно трајном очувању тих достигнућа, револуционарна власт се претварала у неограничену револуционарну диктатуру, уз нужно поништавање хуманих идеја револуције, да би на крају подлегла реакцији. Она је губила легитимност, јер револуција која успоставља власт исту или гору од власти „старог режима“ није легитимна, макар из истих разлога због којих није био легитиман „стари режим“.

VII ЗАКЉУЧАК

Револуције настају из незадовољства постојећим стањем, када „стари режим“, најчешће опажен као неправедан и назадан, насилан и тлачитељски, изгуби легитимност. На почетку револуције, њен најзначајнији идеал је слобода, па се и обећања револуционара најчешће односе управо на ширење слободе. Зато се револуција и може сматрати променом чији је циљ слобода, како ју је тумачио Кондорсе⁷⁰⁰, или чином у светској драми ослобођења човечанства, како је револуцију описивао Мерешковски.⁷⁰¹ Она подразумева корените промене у разним сферама људског живота и деловања, због којих, да би их остварили, револуционари излазе из легалног оквира „старог режима“ који настоје да, упркос мањем или већем отпору, разоре и укину, користећи револуционарно насиље и неинституционализовану, али масовну подршку (различитих слојева и класа) народа. Револуција представља и покушај скраћивања историје, неку врсту политичке пречице која брже води у стварање онаквих политичких односа какви одговарају новом поимању политике, новом филозофском погледу на свет који преовладава у једном друштву и револуционарној идеологији карактеристичној за револуционарну организацију, њене припаднике и следбенике. Чињеница је да револуција која успе да обори „стари режим“, успоставља своју власт, али се револуција тиме не зауставља, јер тек треба да

---

⁷⁰⁰ Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1992, стр. 15.

⁷⁰¹ Дмитриј Мерешковски, *Религија и револуција*, Логос, Београд 1997, стр. 11.

испуни обећања дата у току борбе за власт и да оствари циљеве због којих је стекла масовну подршку.

Легитимност једне власти најчешће се утврђивала на основу два критеријума: права на власт или исправности владарског наслова (то јест, утврђивања права на *titulus*) и исправности начина на који се влада.⁷⁰² У предреволюционарној и револуционарној ситуацији, легитимност „старог режима“ већ је озбиљно уздрмана. Најчешће му се оспорава начин на који влада, али је често у питању и његово право на власт уопште. У неким ситуацијама, важније је је питање начела владавине, него мана у вршењу власти конкретног владара. Тако је, на пример, Пејн одбацио аргументе у прилог склоности Луја XVI реформама, тврдећи да само револуција трајно укида начела апсолутистичке владавине, док су врлине Луја XVI, које он не доводи у питање, део пролазног политичког миљеа Француске тог доба.⁷⁰³ Нове филозофске идеје и (политичко, економско, морално) посртање владајућих (појединаца, група, слојева или класа), доводе до постепеног, али сигурног губитка легитимности и почетка дезинтеграције власти „старог режима“.

Губитак легитимности „старог режима“ повећава вероватноћу отвореног изражавања неслагања са важећим поретком и избијања побуна против режима. У временима кризе легитимности расту шансе за обарање режима, јер се тада:

- 1) јављају поделе у самој владајућој елити (класи, слоју, групи);
- 2) режим опажа као неправедан према грађанима и неодговарајући за постојеће друштвене и/или политичке односе или околности;
- 3) незадовољство грађана режимом увећава чак и у случајевима када режим покаже спремност да изврши ограничене промене и спроведе реформе (у једној или више области од јавног интереса);
- 4) шири и јача уверење грађана да режим треба да се мења и да се за то вреди залагати и борити;
- 5) број присталица режима који је изгубио легитимност све више смањује како време одмиче, док отпор грађана у исто време расте;
- 6) чак и они који су припадали владајућој елити колебају, напуштају своја уверења и мењају страну, а они који су задужени да бране режим немају вољу да то стварно чине.

---

⁷⁰² Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 13.

⁷⁰³ Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 71-74.

Губитак легитимности отвара врата револуцији и из простора политичке могућности уводи је у стварност. „Револуције су резултат политичког пропадања једне државе, оне никада нису његов узрок.“⁷⁰⁴ Масовна непослушност одузима нелегитимном владару последње атоме моћи, која почива у сагласности мноштва о заједничком деловању. Уколико власт, због дезинтеграције институција, не подржи одговарајућа сила, револуција ће с лакоћом збацити „стари режим“. Револуције се увек предузимају с намером да се озакони нови, макар наизглед бољи и праведнији поредак, што је у складу са човековом потребом да живи у номичном свету, унутар утврђених односа. Када се криза легитимности заврши потврдом новог легитимацијског основа, потпуно нове или битно промењене „старе“ власти, друштво се враћа у стање номизације, али не почињу поново да важе старе норме. Идеје за које су се залагали противници „старог режима“ треба да се примене, а њихови циљеви да почну да се остварују. То је, најчешће, период када се и сам револуционарни режим и нови, револуционарни поредак суочавају са питањима сопствене легитимности.

У процесу преношења легитимности са „старог режима“ на настајући „нови поредак ствари“, револуција прво стиче негативну легитимност, засновану на неуспесима претходног режима и свом разликовању од њега. Револуција, поред тога, мора јасно да означи свој циљ, како би се знало чему тежи и да би пружила гаранције да из ње неће проистећи само промена носиоца власти, него суштинска, коренита промена политичке и/или друштвене стварности, са својим рационалним и хуманим елементима. То значи да она мора, поред обарања „старог режима“ да има и други циљ – успостављање новог поретка, са новим системом вредности и начином владања, а трајност и стабилност новог поретка не може да буде постављена на трошне темеље негативне легитимности, која се, уосталом, брзо круни и нестаје уколико револуција не успе у свом науму и не испуни очекивања због којих је подигнута. Свака успешна револуција руши превазиђене обрасце легитимизације, а нова власт коју формира позива се и темељи своју легитимност на другом, битно различитом обрасцу легитимизације. Она не признаје и поништава легитимацијски основ претходног режима. Зато

---

⁷⁰⁴ Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991, стр. 98.

револуција може да изађе из правног оквира „старог режима“, а да не буде узурпаторска.

Циљеви и вредности за које се револуција залаже, у име којих се подиже и због којих стиче подршку, представљају неку врсту замене за исправност владарског наслова. Они јој дају метаправну снагу и надлегално достојанство. За револуцију је важно да се легитимише узвишеним циљевима и хуманистичким идеалима. Без обзира на то да ли је, на свом почетку, надахнута идејом повратка у предполитичко стање или визијом боље будућности, револуција обећава постизање оних циљева који су, сами по себи и по мери човека, вредни да се постигну. То могу бити: укидање власти човек над човеком, укидање моћи као надмоћи, слобода, братство, једнкост, социјална правда, поштовање људских и грађанских права, рушење тираније, успостављање моралности у управљању јавним пословима и слично. Револуције, такође, преузимају прогресивне филозофске идеје, чиме превазилазе локални оквир и постају универзалне.

Да би једна револуција била легитимна није, међутим, довољно да њени прокламовани циљеви буду узвишени. Начин на који револуционари владају, која средства притом користе, битно утиче на стицање или губитак легитимности конкретне револуције. Важно је да поступци револуционара буду усмерени ка остваривању циљева револуције, као и да поштују и не поништавају идеје и циљеве револуције. Циљеви не могу да буду покриће за злочине и не могу да оправдају сва средства. Начело по коме циљ оправдава свако средство, може да послужи вођама револуције лажно праксеолошко покриће, помоћу ког покушавају да сачувају легитимност револуције и своје власти, упркос томе што начин на који користе власт подразумева озбиљна скретања у односу на дата обећања, а употребљена средства резултују исходима битно другачијим, па и потпуно супротним, од јавно прокламованих циљева револуције. Истицање циља у први план и некритичко оправдавање сваког средства на основу вредности самог циља, доводи до тога да циљ и средство замене места у искривљеном логичком поретку који стварају и следе револуционари. Тврдња да циљ оправдава средства, у ствари и није праксеолошка, већ подлеже аксиолошком просуђивању, јер у први план истиче вредност циља, занемарујући при томе питање да ли су и у којој мери употребљена средства адекватна за остваривање унапред одређеног циља.

Никола Милошевић истиче да праксеолошки привид овог начела настаје због тога што се не поставља питање о каквом је циљу реч, него „о техничком саображавању средстава одређеном циљу“. Практиолошки исправна формулација је она по којој циљ одређује средство, јер „сва средства не воде свим циљевима него ... само нека од њих воде некима од њих.“⁷⁰⁵ Са становишта праксеологије, избор средстава зависи од могућности њихове примене у остварењу циља, а сама намера да се циљ оствари било којим средством, без обзира на вредност циља, не може да оправда а priori примену тог средства. Средство употребљено за достизање неког циља, у име одређених вредности, мора да буде у складу са тим циљем и не сме да поништава вредности на које се позива и које помоћу њега треба достићи.

Революционари нису увек умели да избегну замке власти нити да се суздрже од прекомерне употребе насиља и жртвовања људи „крајњем циљу“ револуције. Нису све револуције имале велики број жртава. Што је револуција била радикалнија, број њених жртава био је већи. Постоји, такође, диспропорција између предузетих радикалних мера и остваривања циљева револуције. Разлози због којих су људске жртве биле саставни део скоро свих револуција, посебно оних радикалних, које су уводиле терор, су психолошки (садизам, ауторитарност, конформизам), доктринарни (оправданост употребе револуционарног насиља), идеолошки (манихејско поимање света, осећање историјске мисије), политички (заstraшивање политичких противника, сузбијање опозиције, осигуравање власти), али, пре свега, жртве су револуционарима пружале прилику да кривицу за неостваривање циљева пребаце на друге. У радикалним револуцијама обећавано је испуњење „крајњег циља“ који није био реалан и који је, према томе, остао недостижан. Драстична разлика између датих обећања и тужне стварности претила је да изазове револт грађана према вођама револуције. Због специфичног положаја у коме су се нашли, као починиоци најгорег злочина по мерилима „старог режима“ који би могао да буде рестауриран или као припадници политичке струје која је озаконила насилну револуцију као средство политичке борбе, вође револуције по цену живота не смеју да дозволе да се њихов неуспех у остваривању циљева револуције припише њима. Неуспех се мора приписати неком другом, бес

---

⁷⁰⁵ Никола Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд 1986, стр. 70.

народа усмерава се ка непријатељима и издајницима револуције и зато се траже кривци за жртвовање. У недостатку реалних претњи, непријатељи и издајници су тражени међу тзв. сумњивима или једноставно измишљани. На тај начин, револуционари су свесно жртвовали невинне људе. Ни један од циљева радикалне револуције не може да оправда постојање жртава. Злочини су, напротив, поништили врхунске вредности револуције, а да нису ни водили ка њиховом остваривању. Оно што је у револуцијама створено, настало је због њене стваралачке способности, док је њен деструктивни потенцијал, преливајући се на све аспекте јавног и приватног живота људи само угрозио њене најлепше идеје. Злочини су имали своју ситуациону и психолошку логику, из њих су поједини револуционари имали тренутну корист, било да је реч о привременом опстанку на власти или материјалној добити, али последица ових злочина било је повећање броја невиних жртава, а не постизање општег добра или осмишљавање људских патњи.

Револуција не може да се легитимише само циљевима и начином на који настоји да их оствари. То су потребни, али не и довољни услови да револуција добије легитимност. Коначну потврду легитимности револуције дају њени резултати. Они су најважнији и са практичног становишта, али и са становишта хуманости. Није свеједно да ли револуција потврђује и утврђује циљеве и вредности у име којих се револуција подиже или их поништава и онемогућава њихово остваривање. Ако револуција на свом путу изгуби усмерење ка циљевима и вредностима које је сама прокламовала, ако не износи из сфере могућности и не претвара у стварност друштвене односе и установе, рационалније и хуманије од оних постојећих, онда је она не само узалудан, него и опасан покушај скраћивања историје, уз изазивање нестабилности и велике жртве. Таква револуција не може да се легитимише својим исходом. С друге стране, ако револуција прерасте у релативно стабилан поредак заснован на новим вредностима на које се позива, уз тенденцију приближавања својим идеалима и ако се у том поретку остварују циљеви револуције, таква револуција се легитимисала својим резултатима.

Ако се политичке тековине револуције не уведу у регуларне политичке институције, односе и токове, оне неће опстати у постреволуционарном периоду, што обесмишљава револуцију потирући њена највреднија достигнућа. Остваривање политичког наума вођа револуције, такође, не би смело да се коси

са основним принципима и вредностима због којих и у име којих је подигнута револуција. У процесу преузимања власти, њеног учвршћивања, институционализације и конституционализације, револуција мора да избегне стварање неограничене власти. Радикалне револуције – пуританска, јакобинска и бољшевичка – суочиле су се са искушењима неограничене власти на начин који оспорава њихову легитимност. Ако победа револуционара значи само промену људи на власти, а не и остварење основних идеја револуције, онда је победа револуције била узалудна. Револуционари се, у том случају, претварају у реакционаре, спремне на издају вредности које су заговарали, идеја о којима су говорили и сабораца са којима су оборили претходну власт. Њихова је револуционарност поткупљена и усмерена само на освајање и задржавање власти. Овакви револуционари после освајања власти чврсто бране своје позиције и гуше алтернативна мишљења. Њихов је карактер ауторитаран, они се не придружују револуцији због идеја и начела, него зато што желе један владајући ауторитет да замене другим. После замене ауторитета они се претварају у жестоке конзервативце и прогонитеље сваке критичке мисли.⁷⁰⁶ У таквим случајевима, политичком револуцијом замењена је влада, можда је измењено и државно уређење, али је ауторитарност остала главно обележје политичке културе и главна препрека суштинским политичким променама.

Пошто политичке промене нису нужно једносмерне и будући да је историја „неуредна“⁷⁰⁷, думети револуције нису осигурани самим тим што су једном постали политичка реалност. Нови политички поредак, промењена и превреднована политичка култура може да опстане само ако су прихваћени и поштовани од стране довољног броја грађана, односно ако располажу способношћу да се одрже. Да ли ће тековине револуције наћи релативно трајно место у политичком животу једне заједнице или ће силе регресије учинити да револуција посустане и да њен замајац крене уназад, битно зависи од друштвених промена, које могу да претходе политичкој револуцији, да се одвијају паралелно са њом или да буду њена последица.

Најбољи начин да револуција донесе примену својих начела у релативно стабилном и релативно трајном облику, да унесе свој дух у мирну свакодневицу, јесте да прође кроз процес институционализације и

---

⁷⁰⁶ Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 96.

⁷⁰⁷ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 22.

конституционализације. И за револуционарну власт важи правило да тежи да се шири и јача. Власт која непрекидно јача и која није ограничена ничим осим воље њених носиоца, велика је опасност за слободу. С обзиром на то да су све револуције подизане у име слободе, за успех револуције неопходно је да власт коју она успоставља буде ограничена. То се постиже заменом сваке личне власти одговарајућим институцијама и правним поретком, заснованим на рационалним и хуманим начелима револуције.

Институционализација и конституционализација су омогућавале да се револуција заврши, то јест да се оконча употреба револуционарних метода и изванредних мера. Помоћу тих процеса тековине револуције сачуване су и за наредне генерације, без радикалних застрањивања и без излишног проливања људске крви. Без ова два процеса, јавља се тенденција продужавања револуције, на неодређен период или неограничено, што је водило у стварање репресивних режима и терор. У револуцијама које нису дочекале институционализацију и конституционализацију, или нису довршиле ове процесе на начин који је обезбеђивао да се најважније идеје револуције преточе у устав и законе, а власт револуционарне организације или вођа револуције пренесе на институције способне да рационалним средствима воде ка остваривању циљева револуције и релативно трајном очувању тих достигнућа, револуционарна власт се претварала у неограничену револуционарну диктатуру, уз нужно поништавање хуманих идеја револуције, да би на крају подлегла реакцији.

На основу изнетог, закључује се да је легитимна само она револуција која се изводи у име хуманих и рационалних циљева, ефикасним средствима примереним циљевима и чији резултати не поништавају циљеве.

VIII ЛИТЕРАТУРА

1. Alistair Horne, *The age of Napoleon*, Modern Library, New York 2006.
2. Алберт Захарович Манфред, *Наполеон Бонапарта*, књига друга, Минерва, Суботица 1975.
3. Алексије Јелачић, *Руска револуција и њено порекло*, Нова Европа, Загреб 1925.
4. Алексис де Токвил, *Стари режим и револуција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1994.
5. Ален Балок, *Историја*, Вук Караџић, Београд 1969.
6. Андре Гаве, *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд 1993.
7. Аристотел, *Никомахова етика*, Култура, Београд 1970.
8. Аристотел, *Политика*, Култура, Београд 1960.
9. Аурелије Аугустин, *Држава божја*, ЦИД, Подгорица 2004.
10. Барингтон Мур, *Друштвени корени диктатуре и демократије*, Филип Вишњић, Београд 2000.
11. Вергилије, *Енеида*, Бард-Фин, Београд, 2006.
12. Виктор Иго, *Беседе*, Култура, Београд 1976.
13. Виктор Иго, *Вандеја се буни*, Рад, Београд 1966.
14. Виктор Иго, *Јадници*, том 2, Рад, Београд 1960.
15. Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 3, *Цезар и Христ*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004.
16. Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 7, *Реформација*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004.
17. Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 8, *Почетак разума*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004. Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 9, *Доба Луја XIV*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004.
18. Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 11, *Русо и револуција*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2004.
19. Вил Дјурант, *Историја цивилизације*, том 12, *Наполеоново доба*, ВИЗ, Народна књига, Београд 2005.
20. Владимир Адамовић, *Од власти до параноје, Психобиографија Ј.В. Стаљина*, Нолит, Београд 1987.
21. Владимир Иљич Лењин, *Држава и револуција*, Култура, Београд 1967.

22. Владимир Иљич Лењин, *Изабрана дела*, том 2, Култура, Загреб 1950.
23. Владимир Иљич Лењин, *Војна дела*, Војно дело, Београд 1962.
24. Владимир Иљич Лењин, *Двије тактике*, Свјетлост, Сарајево 1975.
25. Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982.
26. Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд 2003.
27. Војислав Становчић, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд 2006.
28. Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 1 и 2*, друго допуњено издање, Удружење за политичке науке Југославије, Чигоја штампа, Београд 2003.
29. *Војна енциклопедија*, том 5, друго издање, Београд 1973.
30. Вукашин Павловић, *Макијавели: републиканизам и технологија власти*, Годишњак 2007, Универзитет у Београду – ФПН, број 1
31. Вукашин Павловић, *Микрофизика и макрополитика моћи Мишела Фукоа*, Годишњак 2008, Универзитет у Београду – ФПН, број 2
32. Вукашин Павловић, *Моћ и политичко одлучивање*, Годишњак 2011, Универзитет у Београду – ФПН, број 6
33. Вукашин Павловић, *Политичка моћ*, Службени гласник, Београд 2012.
34. Вукашин Павловић, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд 2006.
35. Гавро Перазиић, *Међународно ратно право*, Београд 1963.
36. Георг Вилхем Фридрих Хегел, *Филозофија повјести*, Култура, Загреб 1951.
37. Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1996.
38. Гистав ле Бон, *Психологија револуција*, Народна књижница, Загреб 1919.
39. Гистав ле Бон, *Психологија Француске револуције*, тискара „Меркантиле“, Загреб 1924.
40. Дантон и Мара, *Одабрани чланци*, Култура, Загреб 1955.
41. Дејвид Хјум, *Политички есеји*, Службени гласник, Београд 2008.
42. Дмитриј Мерешковски, *Религија и револуција*, Логос, Београд 1997.
43. Дмитриј Мерешковски, *Наполеон*, Ново дело, Београд 1991.
44. Драган Николић, *Седам светских мудраца*, ВИЗ, Београд 2005.
45. Драгољуб Мићуновић, *Социјална филозофија*, друго издање, Филип Вишњић, Београд 1997.
46. Драгољуб Мићуновић, *Филозофија минима*, Филип Вишњић, Београд 2001.
47. Ђовани Сартори, *Демократија - шта је то?* ЦИД, Подгорица 2001.
48. Ђуро Шушњић, *Дијалог и толеранција*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1994.
49. Ђуро Шушњић, *Драма разумевања*, Чигоја штампа, Београд 2004.
50. Ђуро Шушњић, *Жетва значења*, Чигоја штампа, Београд 2005.
51. Ђуро Шушњић, *Недовршени разговор*, Чигоја штампа, Београд 2008.
52. Ђуро Шушњић, *Орвелијана*, Чигоја штампа, Београд 1999.
53. Ђуро Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Чигоја штампа, Београд 1995.
54. Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа*, Чигоја штампа, Београд 2004.
55. Едвард М. Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд 1952.
56. Едвард Халит Кар, *Руска револуција – од Лењина до Стаљина*, Глобус, Загреб 1984.

57. Едмон и Жил де Гонкур, *Историја француског друштва за време револуције*, Просвета, 1953.
58. Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
59. Емил Сиоран, *Кратак преглед распадања*, Тиса, Београд 2004.
60. Ендру Хејвуд, *Политика*, Сію, Београд 2004.
61. *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд 1993.
62. *Еп о Гилгамешу*, Веселин Маслеша, Сарајево 1978.
63. Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, Сію, Београд 2001.
64. Ерих Фром, *Анатомија људске деструктивности*, 2. том, Напријед, Загреб 1980.
65. Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Напријед, Загреб 1986.
66. Ернст Касирер, *Филозофија симболичких облика*, „Дневник“, Издавачка делатност, Нови Сад 1985.
67. Ернст Нолте, *Фашизам у својој епохи*, Просвета, Београд 1990.
68. Есхил, *Оковани Прометеј*, Рад, Београд 1960.
69. Етјен да ла Боеси, *Расправа о добровољном ропству*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
70. Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993.
71. Жан-Пол Сартр, *Мучнина*, Новости, Београд 2004.
72. Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Чачак-Београд 2001.
73. Жорж Лефевр, Шарл Путас, Морис Бомон, *Историја Француске*, књига друга, Просвета, Београд 1961.
74. Зинаида Хипиус, *Петербушки дневник 1919 – октобарска револуција очима њених жртава*, Сфариос, Београд 1989.
75. Иванка Ћуковић Ковачевић, *Историја Енглеске*, Научна књига, Београд 1995.
76. Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Свијетлост, Сарајево 1978.
77. Жежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987.
78. Лирген Хабермас, *Теорија и пракса*, БИГЗ, Београд 1980.
79. Јоаким Ритер, *Хегел и француска револуција*, Веселин Маслеша, Сарајево 1989.
80. Јосиф Висарионович Стаљин, *Питања лењинизма*, Култура, Београд 1946.
81. Кари Брахофогл, *Робеспјер*, Нолит, Београд 1937.
82. Карл Маркс, *Капитал*, прва књига, Космос, Београд 1933.
83. Карл Маркс, *Осамнаести бример Луја Бонапарте*, Култура, Београд 1949.
84. Карл Маркс, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд 1976.
85. Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Изабрана дјела*, том 2, Култура, Загреб 1950.
86. Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Манифест комунистичке партије*, Слово љубве, Београд 1982.
87. Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Рани радови*, Напријед, Згреб 1985.
88. Карл Маркс, Фридрих Енгелс, *Револуција и контрареволуција*, Свјетлост, Сарајево 1974.
89. Ксенофонт, *Успомене о Сократу*, БИГЗ, Београд 1980.
90. Лав Никулин, Иља Дубински, *Стаљинове жртве*, Епоха, Загреб 1966.
91. Лав Троцки, *Из револуције*, Отокар Кершовани, Ријека 1971.
92. Лазар Трифуновић, *Сликарски правци XX века*, Просвета, Београд 1994.

93. Лешек Колаковски, *Мини предавања о макси стварима*, Плато, Београд 2001.
94. Лудвиг Фојербах, *Предавања о суштини религије*, БИГЗ, Београд 1974.
95. Лудвик Базилов, *Рушење Рускога царства*, Матица српска, Нови Сад 1980.
96. Луј-Антоан Сен-Жист, *Републиканске установе*, Филип Вишњић, Београд 1987.
97. Љубомир Домазетовић, Петар Терзић, *Ликови и дела славних војсковођа новог века*, књига 4, ВИНЦ, Београд 1992.
98. Љубомир Тадић, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд 1987.
99. Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Службени гласник, Завод за уџбенике, Београд 2007.
100. Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002.
101. Макс Вебер, *Политика као позив*, у: *Критика колективизма*, Филип Вишњић, Београд 1988.
102. Макс Вебер, *Политички списи*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд 2006.
103. Макс Вебер, *Привреда и друштво*, књига II, Просвета, Београд 1976.
104. *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1966.
105. Мари Анри Бејл Стендал, *Пармски картузијански манастир*, Новости, Београд 2010.
106. Марко С. Марковић, *Истина о Француској револуцији*, Catena Mundi, Београд 2012.
107. Марко Сасоли, Антоан Бувије, *Како право штити у рату?* Међународни комитет Црвеног крста, Београд 2003.
108. Марсел Пруст, *Ишчезла Албертина*, Паидеиа, Београд 2004.
109. Милан Матић, *Мит и политика*, ФПН и Чигоја штампа, Београд 1998.
110. Милан Подунавац, *Политички легитимитет*, Рад, Београд 1988.
111. Миле Јока, Константин Бастаић, *Хеберисти и бијесни*, Напријед, Загреб 1958.
112. Мирослав Печујлић, Владимир Милић, *Социологија*, Службени гласник, Београд 2005.
113. Михаил Бакуњин, *Држава и слобода*, Глобус, Загреб 1979.
114. Михаило Ђурић, *Социологија Макса Вебера*, Напријед, Загреб 1987.
115. Морис Диверже, *Јанус – два лица запада*, Глобус, Загреб 1980.
116. Морис Мерло-Понти, *Хуманизам и терор*, Младост, Београ, 1986.
117. *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд 2004.
118. Никола Милошевић, *Има ли историја смисла*, ЛИО, Горњи Милановац 2000.
119. Никола Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Пролаз, Београд 1986.
120. Никола Милошевић, *Царство божје на земљи*, Филип Вишњић, Београд 1998.
121. Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, Књижевне новине, Београд 1989.
122. Николај Берђајев, *Руска идеја*, Просвета, Београд 1987.
123. Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Октоих, Подгорица 2001.
124. Николо Макијавели, *Владацац*, Дерета, Београд 2005.
125. Николо Макијавели, *Изабрано дјело*, други свезак, Глобус, Загреб 1985.
126. Никос Пуланцас, *Политичка власт и друштвене класе*, Издавачки центар Комунист, Београд 1978.

127. *Норма и одлука*, Карл Шмит и његови критичари, Филип Вишњић, Београд 2001.
128. Оливер Потежица, *Древна Персија*, Филип Вишњић, Београд 2007.
129. Ото Вајнингер, *О крајњим животним сврхама*, Паидеиа, Београ, 2004.
130. Петар Кропоткин, *Анархија*, Центар за либертерске студије, Београд 2010.
131. Платон, *Држава*, Култура, Београд 1969.
132. Платон, *Закони*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1971.
133. Платон, *Одбрана Сократова*, Дерета, Београд 2004.
134. *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1975.
135. *Политички лексикон*, Удружење публициста Београда, Београд 1979.
136. Радомир Лукић, *Основи социологије*, Хомос, Београд 1991.
137. Рене Жирар, *Насиље и свето*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990.
138. Роберт Дал, *Полиархија: партиципација и опозиција*, Филип Вишњић, Београд 1997.
139. Робеспјер и Сен-Жист, *Одабрани говори*, Култура, Загреб 1953.
140. Рој Медведев, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд 1986.
141. Рој Медведев, *Сви Стаљинови људи*, Свјетлост, Сарајево 1987.
142. Семјуел Хантингтон, *Војник и држава*, Прометеј, Београд 2004.
143. Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004.
144. Слободан Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Српска књижевна задруга, Београд 1993.
145. Слободан Тодорић, Мирослав Младеновић, Драган Гостовић, *Политички систем*, ВИЗ, Београд 2001.
146. Слободан Тодорић, *Склад војске и друштва у: Војни информатор 1-2*, јануар-април 2002.
147. Срђан Старчевић, магистарски рад *Жртве насиља у револуцији – политиколошко-антрополошки приступ*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2009.
148. Стефан Цвајг, *Жозеф Фуше – лик једног политичара*, Етхос, Београд 2003.
149. Тед Луелен, *Увод у политичку антропологију*, Уметничко друштво Градац, Чачак –Београд 2001.
150. Тодор Куљић, *Облици личне власти*, Институт за политичке студије, Београд 1994.
151. Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987.
152. *Филозофски рјечник*, Накладни завод матице Хрватске, Загреб 1984.
153. Франсоа Фире, *О француској револуцији*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990.
154. Франц Меринг, *Историја Немачке од краја средњег века*, Култура, Београд 1951.
155. Френклин Ј. Форд, *Европа у доба револуција 1780-1830*, Слио, Београд 2005.
156. Фуад Мухић, *Стаљинизам*, Ослобође, Сарајево 1981.
157. Хана Арент, *О насиљу*, Alexandria press, Нова српска политичка мисао, Београд 2002.
158. Хана Арент, *О револуцији*, Филип Вишњић, Београд 1991.
159. Ханс Тох, *Насилници*, Просвета, Београд, 1978.
160. Херберт Маркузе, *Ум и револуција*, Свјетлост, Сарајево 1987.
161. Херве Луксардо, *Француска револуција*, Младинска књига, Љубљана 1989.
162. Чарлс Рајт Милс, *Елита власти*, Култура, Београд 1964.

163. Чарлс Тили, *Европске револуције 1492-1992*, ЦИД, Подгорица 2005.
164. Чедомир Попов, *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1992.
165. Чедомир Чупић, *Политика и зло*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2001.
166. Чедомир Чупић, *Политика и позив*, Удружење за политичке науке Југославије, Чигоја штампа, Београд 2002.
167. Чедомир Чупић, *Политичка антропологија – хрестоматија*, ФПН и Чигоја штампа, Београд 2002.
168. Чедомир Чупић, *Социологија*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2002.
169. Џон Кенет Галбрајт, *Економика и друштвени циљеви*, Отокар Кершовани, Ријека 1979.
170. Џон Лок, *Две расправе о влади*, Утопија, Београд 2002.
171. Шарл Монтескје, *О духу закона*, Градац, Чачак 2001.
172. Шарл Монтескје, *Разматрања о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Утопија, Београд 2004.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Старчевић Владо Срђан, рођен је 20. јануара 1982. године у Београду, општина Савски Венац.

Завршио је Војну Академију у Београду 2005. године са просеком 9,59. Магистрирао је 2009. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, на тему „Жртве насиља у револуцијама – политиколошко-антрополошки приступ“.

Аутор је стално запослен као професионални официр у Војсци Србије. Службовао је у гарнизонима Рума, Сомбор и Београд.

Објавио је следеће стручне радове:

1. „Партнерство за мир и глобализација“, часопис Војно дело, бр. 1/2007;
2. „Улога цивилног друштва у демократској цивилној контроли војске“, часопис Војно дело, бр. 1/2008;
3. „Преторијански проблем у савременој политикологији“, часопис Војно дело, зима 2010;
4. „Самоконтрола као вид демократске цивилне контроле војске“, часопис Војно дело, пролеће 2011 и
5. „Примена антропологије у војне сврхе“, часопис Војно дело, пролеће 2012.

Поред наведеног, аутор је објавио књижевно-филозофски есеј „Пред зидом“ у часопису Повеља, бр. 2/2009, као и 18 научно-популарних текстова у „Политикином забавнику“, дневном листу „Политика“, ревији „Историја“ и магазину „Одбрана“.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Срђан Старчевић

број уписа: 826

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Легитимност револуције

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 04.11.2013.

Потпис докторанда

_____

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског
рада**

Име и презиме аутора: Срђан Старчевић

Број уписа: 826

Студијски програм:

Наслов рада: Легитимност револуције

Ментор: Проф. др Чедомир Чупић

Потписани: Срђан Старчевић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 07. 11. 2013.

Потпис докторанда

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Легитимност револуције

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 07. 11. 2013.

Потпис докторанда

